

~~1110~~
~~A~~

~~2028~~
~~B12~~

UITKOMSTEN DER ZEVENDE TIENJAARLIJSCH E VOLKSTELLING

UITKOMSTEN

DER

ZEVENDE TIENJAARLIJKSCHE VOLKSTELLING

IN HET

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

OP DEN

EEN EN DERTIGSTEN DECEMBER 1889.

(MET UITZONDERING VAN DE BEROEPSTELLING.)

OVERZICHT VAN DE UITKOMSTEN,

in vergelijking met die der vorige volkstellingen;
voorafgegaan door een overzicht van de inrichting der volkstelling en de daarop betrekking
hebbende voorschriften;

op uitnoodiging van den Minister van Binnenlandsche Zaken bewerkt door

DE CENTRALE COMMISSIE VOOR DE STATISTIEK.

TE 'S-GRAVENHAGE, BIJ
VAN WEELDEN EN MINGELN.

1898.

HOOFDSTUK I.

OVERZICHT van de inrichting der volkstelling en de daarop betrekking hebbende voorschriften.

Ter voorbereiding van de werkzaamheden van de zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling, die ter voldoening aan de wet van 22 April 1879 (Stbl. no. 63) aan het einde van 1889 moest worden gehouden, zond de Minister van Binnenlandsche zaken bij schrijven van 12 Juni 1889, no. 6, afd. M. P. V., aan de Commissarissen des Konings in de onderscheidene provinciën ter beoordeeling:

- 1°. een ontwerp van een Koninklijk besluit betreffende de volkstelling;
- 2°. een nota van toelichting tot dat ontwerpbesluit;
- 3°. een ontwerp van de voorschriften krachtens dat ontwerpbesluit door den Minister van Binnenlandsche Zaken uit te vaardigen tot regeling van de werkzaamheden der gemeentebesturen en van de Commissarissen des Konings ten opzichte der volkstelling;
- 4°. ontwerpen der modellen behoorende bij de sub. 3 bedoelde voorschriften.

De Minister, van mondelinge behandeling dezer aangelegenheid meer vrucht verwachtende dan van eene uitsluitend schriftelijke, verzocht daarbij aan de onderscheidene Commissarissen des Konings een ambtenaar van het bureau van statistiek in iedere provincie, al of niet van een schriftelijke last omtrent het door hem uit te brengen advies voorzien, op te dragen, zich op Donderdag 27 Juni d. a. v. des voormiddags te tien ure, en zoo noodig ook den volgenden dag, aan het Departement van Binnenlandsche Zaken te vervoegen, ten einde met zijne ambtgenooten uit de andere provinciën en den ambtenaar aan het Departement belast met de leiding der volkstelling, het voorgedragen plan te bespreken.

In die bijeenkomst zou ook ter sprake worden gebracht de wijze waarop de kosten der volkstelling aan de gemeenten uit 's Rijks kas zouden moeten worden vergoed.

Tevens verzocht de Minister te vernemen, hoeveel van elk der modellen, bedoeld hierboven sub. 4, casu quo, voor iedere provincie zouden kunnen worden geacht noodig te zijn.

Onder voorzitterschap van den Referendaris, bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, belast met de leiding der volkstelling, had bovenbedoelde bijeenkomst plaats op 27 en 28 Juni 1889.

Aldaar waren tegenwoordig de chefs van de bureaux van statistiek in de onderscheidene provinciën, behalve van Utrecht welks bureau vertegenwoordigd was door een daaraan verbonden ambtenaar. Voorts werd de bijeenkomst, op uitnodiging van wege

den Minister van Binnenlandsche Zaken, bijgewoond door den chef der afdeeling van het Departement van Justitie, belast met de zaken der arbeidswetgeving, door de ingenieurs van wege het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, belast met het samenstellen eener nijverheidsstatistiek, en door den Hoogleraar, directeur van het Statistisch Instituut van de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland.

Als eerste gevolg van de in deze bijeenkomst gevoerde besprekingen, werd door den Minister de volgende circulaire gericht tot de Commissarissen des Konings in de onderscheidene provinciën.

N°. 15 Afdeeling M. P. V.

's-GRAVENHAGE, 9 Juli 1889.

Betreffende 7^e Volkstelling.

In afwachting van den algemeenen maatregel van bestuur, waarbij krachtens art. 2 der wet van 22 April 1879 (Staatsblad no. 63) de voorschriften betreffende de zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling zullen worden vastgesteld, is het noodig dat de gemeentebesturen reeds thans de voorbereidende werkzaamheden tot eene volledige huisnummering, eene zoo nauwkeurig mogelijke bijwerking der bevolkingsregisters en het opmaken der plaatselijke indeeling in hunne gemeenten ter hand nemen.

Huisnummering. Voor de volledigheid der uitkomsten van de volkstelling is het noodig, dat geen woning daarbij worde overgeslagen. Daarom is eene volledige nummering van alle gebouwen in elke gemeente noodig. De gemeentebesturen moeten daarom tijdig nagaan, wat daaraan mocht ontbreken, de huisnummering geheel in orde brengen en voorts zorg dragen voor de onverwijde nummering van nieuw gestichte of in aanbouw zijnde huizen.

Bevolkingsregisters. Volgens art. 6 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 140) worden na afloop der volkstelling en verificatie der daarbij verkregen opgaven de bevolkingsregisters met die opgaven in overeenstemming gebracht. Om bij dat werk zoo weinig mogelijk moeilijkheid en oponthoud te ondervinden is het van groot belang, dat de bevolkingsregisters tot op het tijdstip der volkstelling met de meest mogelijke nauwkeurigheid zijn bijgehouden. Met aandrang moeten de gemeentebesturen daarom, voor zooveel noodig, worden uitgenoodigd zich nu reeds toe te leggen op het aanvullen of verbeteren van gebrekkige of foutieve opgaven in hunne bevolkingsregisters. Men lette er op, dat in de bevolkingsregisters eene juiste opgave voorkome van de gezinnen en alle verdere bewoners van elk huis, en dat wijk, dorp, gehucht of buurtschap, straat en huisnummer nauwkeurig worden vermeld. Men verzuime niet de verbetering van het huisnummer, wanneer dat, bij de bovenbedoelde aanvulling of verbetering van de huisnummering in de gemeente, verandering ondergaat. De gemeentebesturen moeten ook in den loop van dit jaar de ingezetenen herhaaldelijk herinneren aan de bepalingen van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 141), regelende de verplichting der ingezetenen tot het doen van aangifte voor de bevolkingsregisters, hetgeen eveneens de volledigheid der registers kan bevorderen.

Plaatselijke indeeling. De gemeentebesturen moeten voorloopige lijsten maken van het getal huizen en het vermoedelijk getal bewoners van elke afdeeling, wijk, dorp, gehucht of buurtschap der gemeente.

Daarin wordt aangewezen de benaming, waaronder elke afdeeling, wijk, dorp, gehucht of buurtschap kan worden aangeduid, welke huizen gerekend moeten worden tot eene kom te behooren of eene kom uit te maken en welke buiten de kom zijn gelegen.

Van alle dorpen, buurtschappen of gehuchten wordt de naam waaronder zij bekend staan, aangewezen.

Omtrent het begrip eener kom zie men de circulaire des Ministers van Binnenlandsche Zaken van 15 December 1859, no. 207, 8e afd. 1) Overeenkomstig die circulaire beschouwe men als kom de aaneengebouwde huizen, in dien ruimeren zin, dat zij in elkanders nabijheid staan en alleen van elkander gescheiden zijn door straten, grachten, pleinen of wandelingen, door tuinen of andere opene-, maar van heiningen, hagen, hekken enz. omringde plaatsen, die als aanhangsels der woningen kunnen beschouwd worden, of ook door magazijnen, werven of andere werkplaatsen of gebouwen; in tegenstelling van de huizen die verspreid, meer van elkander verwijderd, door heide, weiland, bouwland, bosch, boomgaarden enz. omringd zijn.

Deze onderscheiding is zeer wezenlijk, doch kan uit den aard der zaak niet met meetkundige strengheid worden aangewezen en zal steeds met zekere vrijheid moeten worden toegepast.

Zoo vormen enkele weinige huizen, al staan zij nabij elkander, maar verwijderd van andere huizen, nog geen kom; sommige huizen nabij eene kom, doch er min of meer van verwijderd, kunnen daarentegen gerekend worden nog tot die kom te behooren, terwijl andere meer afgelegene, als verspreide, buiten de kom gelegen huizen zijn aan te merken.

Eene gemeente, uit dorpen of gehuchten bestaande, kan meer dan één kom hebben.

Afschrift van de hier bedoelde staten betreffende de plaatselijke indeeling worde vóór 1 October e. k. aan UHEG. toegezonden.

Ook van de overige maatregelen volgens dit schrijven door de gemeentebesturen genomen, moeten zij UHEG. vóór 1 October e. k. verslag doen.

UHEG. gelieve aan de besturen van de gemeenten, waar aan het bovenstaande niet nauwkeurig uitvoering is gegeven, alsdan nog de noodige voorschriften betreffende de in dit schrijven behandelde punten te geven.

Ik heb de eer UHEG. te verzoeken eene aanschrijving overeenkomstig dit schrijven tot de gemeentebesturen in Uwe provincie te richten.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

(get.) MACKAY.

1) De circulaire van 15 Dec. 1859, no. 207, 8te afd., aan de Commissarissen des Konings in de verschillende provinciën, luidde als volgt:

„Daar thans de bevolking van de kom eener gemeente zal moeten worden onderscheiden van de in de gemeente verspreide bevolking, zal het er op aankomen, zich van die kom een juist begrip te vormen. Na de „Rijkscommissie voor Statistiek daaromtrent te hebben geraadpleegd, heb ik de eer, in overeenstemming met „haar gevoelen, op de volgende beschouwingen Uwe aandacht te vestigen.

„Voor kom der gemeente zal men behooren te houden de aaneengebouwde huizen in dien ruimeren „zin, dat zij in elkanders nabijheid staan, en alleen van elkander gescheiden zijn: door straten, grachten, pleinen „of wandelingen; door tuinen of andere opene-, maar van heiningen, hagen, hekken enz. omringde plaatsen, „die als aanhangsels der woningen kunnen beschouwd worden; of ook door magazijnen, werven of andere werk- „plaatsen of gebouwen, in tegenstelling van de huizen die verspreid, meer van elkander verwijderd, door heide, „weiland, bouwland, bosch, boomgaarden enz. omringd zijn.

„De onderscheiding is zeer wezenlijk; doch kan uit den aard der zaak niet met meetkundige strengheid „worden aangewezen. Een zeer klein aantal huizen, al staan zij nabij elkander, maar verwijderd van alle de „overige, vormen nog geene kom; en enkele huizen nabij de kom, al zijn zij wat meer verwijderd, behoeven „nog niet als verspreide huizen beschouwd te worden. De onderscheiding zal steeds met zekere vrijheid moeten „worden toegepast.

„Eene gemeente kan uit meer dorpen of gehuchten bestaan, en dus ook meer kommen hebben.

„In vele gemeenten zal de kom nu en dan gedeelten der verspreide woningen tot zich trekken, slechts „in enkele zullen, door het verdwijnen van huizen of straten, enkele huizen zoo afgezonderd worden, dat zij „ophouden tot de kom te behooren.

„Ik heb de eer U te verzoeken, deze beschouwingen ten spoedigste aan de gemeentebesturen Uwer „provincie mede te deelen.”

De volkstelling werd daarop geregeld bij het Koninklijk besluit van 21 Augustus 1889 (Staatsblad no. 108), luidende als volgt:

(Staatsblad No. 108.) **BESLUIT** van den 21sten Augustus 1889, betreffende de zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling.

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, van 10 Juli 1889, no. 11, afdeling Medische Politie V;

Gelet op art. 2 der wet van 22 April 1879 (Staatsblad no. 63);

Den Raad van State gehoord (advies van 13 Augustus 1889, no. 12);

Gezien het nader rapport van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, van 17 Augustus 1889, no. 23, afdeling Medische Politie V;

Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen:

Artikel 1.

De zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling heeft ten doel de aanwijzing van allen die te middernacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890 hunne werkelijke woonplaats binnen *Nederland* hebben, onverschillig of zij op dat tijdstip in hunne woning al dan niet aanwezig zijn, alsmede van hen, die zonder werkelijke woonplaats binnen *Nederland* te hebben, op dat tijdstip aldaar aanwezig zijn, met vermelding ten aanzien van ieder:

- a. van familienaam en voornamen;
- b. van geslacht;
- c. of hij afzonderlijk leeft dan wel in een gezin, behoudens het bepaalde in art. 2 van Ons tegenwoordig besluit;
- d. zoo hij in een gezin leeft, of hij dan daarin is als hoofd, of (voor zooveel de vrouwen betreft) als echtgenoot, of als kind, of als inwonend bloed- of aanverwant, of als inwonend niet-verwant, of als kostganger of bestedeling, of als kostleerling, of in dienstbetrekking, behoudens het bepaalde in art. 2 van Ons tegenwoordig besluit;
- e. van dag, maand en jaar der geboorte;
- f. van gemeente en provincie of (voor hen die in eene Nederlandsche kolonie of buitenslands geboren zijn) van de plaats en het land der geboorte;
- g. tot welk land hij behoort, indien hij geen Nederlander is (nationaliteit);
- h. of hij is ongehuwd, of gehuwd, of weduwnaar (weduwe), of gescheiden van echt, of gescheiden van tafel en bed (burgerlijke staat);
- i. tot welk kerkgenootschap hij behoort;
- k. van ambt, beroep of bedrijf, overeenkomstig de bepalingen van art. 3 van Ons tegenwoordig besluit;
- l. van woonplaats;
- m. of hij in den nacht van 31 December 1889 op 1 Januari 1890 in zijne woning aanwezig was, of waar hij toen was, met dien verstande, dat zij die op het tijdstip der telling geen nachtverblijf hebben waar zij alsdan vertoeven, worden geacht op dat tijdstip te zijn, waar zij het eerstvolgend nachtverblijf hebben;
- n. van blindheid of doofstomheid indien een zoodanig gebrek aanwezig is, met vermelding of hij het voor blinden of doofstommen bestemde onderricht geniet of genoten heeft.

Artikel 2.

Ten aanzien van opgenomenen of verpleegden in gebouwen, gestichten en schepen, staande onder bestuur of toezicht van Rijkswegen en vermeld in art. 1 van Ons besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 142) en in kloosters, inrichtingen van onderwijs, gestichten tot opvoeding, gestichten tot verzorging van den ouden dag, gestichten voor doofstommen

of blinden, armluizen of woningen der Maatschappij van Weldadigheid, worden de vragen, bedoeld in art. 1 sub. c en d van Ons tegenwoordig besluit beantwoord met vermelding van den aard der instelling en als hoedanig de persoon daarin is.

Artikel 3.

Ter zake van de vermelding van het ambt, beroep of bedrijf, bedoeld in art. 1 sub. k van Ons tegenwoordig besluit, wordt het volgende in acht genomen:

Indien een persoon meer dan één ambt, beroep of bedrijf uitoefent, wordt slechts dat vermeld waarbij die persoon het meeste belang heeft (hoofdberoep).

Zij die een ambt, beroep of bedrijf uitoefenen, worden onderscheiden in:

I. hen, die in dienst van den Staat, eene provincie, eene gemeente, een waterschap of een kerkgenootschap, een ambt of bediening bekleeden en niet behooren tot de personen, genoemd sub II;

II. hen, die in eenig vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap, werkzaam zijn, eenig beroep of eenig ambacht of handwerk uitoefenende.

Van de personen, bedoeld sub I, wordt alleen vermeld hun ambt of bediening met aanduiding van den titel, waaronder zij zijn aangesteld of in dienst genomen.

Van de personen, bedoeld sub II, wordt vermeld het vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap, waarin zij werkzaam zijn, het beroep of het ambacht of handwerk dat zij uitoefenen en voorts:

A. indien zij hoofd zijn van eene zaak, van eene inrichting, van een bedrijf of onderneming:

of zij dat zijn voor eigen rekening dan wel als bestuurder voor rekening van een ander; hoeveel personen onder hen werkzaam zijn; of zij krachtwerktuigen bezigen en zoo ja, van welke soort (wind- of watermolen, stoomtuig, gaskrachtmaschine, enz.);

B. indien zij in dienstbetrekking zijn:

in welke betrekking en in wiens dienst zij werkzaam zijn.

Artikel 4.

Voor de toepassing van dit besluit is de werkelijke woonplaats van ieder daar, waar hij die heeft volgens de voorschriften van Ons besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 140), gewijzigd door dat van 12 Februari 1889 (Staatsblad no. 32).

Zij die op het tijdstip der volkstelling in *Nederland* vertoeven, zonder dat blijkt waar zij werkelijke woonplaats hebben, worden geacht werkelijke woonplaats te hebben in de gemeente waar zij verklaren thuis te behooren.

Artikel 5.

De personen, genoemd in art. 1 van Ons besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 142), gewijzigd door dat van 12 Februari 1889 (Staatsblad no. 32), hebben werkelijke woonplaats in de gemeente, waarin het gebouw, gesticht of schip, tot welks bevolking zij behooren, gelegen is.

Personen die nachtverblijf hebben in zulk een gebouw, gesticht of schip, zonder te behoren tot hen, die in het afzonderlijk register, bedoeld in art. 1 van Ons eerstgenoemd besluit, moeten worden ingeschreven, worden als tijdelijk aldaar aanwezig beschouwd.

De werkelijke woonplaats van een krankzinnige, die het gesticht, waarin hij was opgenomen, met verlof heeft verlaten, blijft, zoolang hem geen ontslag is verleend, in het gesticht waarin hij was opgenomen.

Een veroordeelde die, overeenkomstig artikel 25 van het Wetboek van Strafrecht, hechtenis ondergaat in een gesticht, bestemd tot de uitvoering van gevangenisstraf, wordt geacht geen werkelijke woonplaats meer in dat gesticht te hebben.

Artikel 6.

Het houden der volkstelling is opgedragen aan de gemeentebesturen.

Artikel 7.

Uit 's Rijks kas wordt aan iedere gemeente, ter vergoeding van de kosten der volkstelling, zoodanig bedrag verstrekt als nader door Ons zal worden bepaald.

Artikel 8.

Tot het verkrijgen der in art. 1 van Ons tegenwoordig besluit bedoelde opgaven worden kaarten ingevuld.

Het model dier kaarten, die elk slechts voor een persoon zijn bestemd, wordt vastgesteld door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken.

Voorschriften omtrent de wijze van invulling dier kaarten worden gegeven op de kaarten zelve of op een stuk dat met die kaarten wordt aangeboden.

Artikel 9.

Ieder die op het tijdstip der telling of gedurende de bewerking van de uitkomsten der telling in Nederland aanwezig is, is verplicht alle opgaven in art. 1 van Ons tegenwoordig besluit bedeld, die door eenig gemeentebestuur verlangd worden omtrent hem zelve of de personen die gedurende dat tijdvak deel uitmaken van zijn gezin of bij hem aanwezig zijn, of die tot de bevolking behooren van of aanwezig zijn in een onder zijn bestuur staande instelling, gebouw, gesticht of schip, voor zooveel hij tot het doen der opgaven in staat is, te verstrekken.

Het hoofd van ieder gezin of de bestuurder van iedere instelling, gebouw, gesticht of schip, waar de in art. 8 van Ons tegenwoordig besluit bedoelde kaarten worden bezorgd, is verplicht voor de behoorlijke invulling zorg te dragen.

Artikel 10.

Schippers met of zonder huisgezin, op den dag der telling varende, leveren hunne ingevulde kaart of kaarten in op de plaats waar zij na het tijdstip der telling het eerst aankomen.

Aan schippers wordt bij het in ontvangst nemen der kaarten daarvoor een reçu afgegeven, dat zij tot en met den 10den Januari 1890 moeten vertoonen aan elken ambtenaar van het openbaar gezag die het hun afvraagt.

Artikel 11.

De werkzaamheden der gemeentebesturen en van Onze Commissarissen in de provinciën ten opzichte der volkstelling, worden geregeld door voorschriften door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken uit te vaardigen.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan kennis zal worden gegeven aan den Raad van State.

HET LOO, den 21sten Augustus 1889.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

MACKAY.

Uitgegeven den vier en twintigsten Augustus 1889.

De Minister van Justitie,

RUIJS VAN BEERENBROEK.

Ter uitvoering van dit Koninklijk besluit strekte het volgend schrijven aan de Commissarissen des Konings in de onderscheidene provinciën.

N°. 24, Afd. M. P. V.

Vervolg op schrijven van 9 Juli 1889,

No. 15, afd. M. P. V.

betreffende 7^e Volkstelling.

'S-GRAVENHAGE, 6 September 1889.

Ik heb de eer UHedGstr. te doen toekomen tien exemplaren van het *Staatsblad* no. 108, waarin het Koninklijk besluit van 21 Augustus 1889 betreffende de zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling is opgenomen.

Krachtens art. 11 van dat besluit zijn door mij vastgesteld de hierevensgaande voorschriften tot regeling van de werkzaamheden der gemeentebesturen ten opzichte dier telling.

UHedGestr. gelieve de gemeentebesturen spoedig met die voorschriften in kennis te stellen, en toe te zien, dat in alle gemeenten Uwer provincie de volkstelling met zorg en met nauwgezette inachtneming der gegeven voorschriften worde voorbereid.

Voor de vergoeding aan de gemeenten van de kosten der volkstelling wordt een som uitgetrokken op het ontwerp der Staatsbegrooting voor 1890. Daarover stel ik mij voor U te rechter tijd te berichten. ¹⁾

Ik verzoek UHedGestr. mij vóór 15 October e. k. eene opgave te doen toekomen van het aantal modellen A—L, dat, naar Uwe schatting, voor Uwe provincie noodig zal zijn.

Voorschriften tot regeling Uwer verdere werkzaamheden ten opzichte der volkstelling zullen te bekwaamere tijd volgen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

Voor den Minister,

De Secretaris-Generaal,

(get.) HUBRECHT.

VOORSCHRIFTEN

tot regeling van de werkzaamheden der gemeentebesturen ten opzichte der

ZEVENDE ALGEMEENE TIENJAARLIJKSCHE VOLKSTELLING. ²⁾

§ 1. Opdracht aan de gemeentebesturen.

Het houden der volkstelling is bij artikel 6 van het Koninklijk besluit van 21 Augustus 1889 (*Staatsblad* no. 102) opgedragen aan de gemeentebesturen.

§ 2. Huisnummering; bevolkingsregisters; plaatselijke indeeling.

De gemeentebesturen geven in de eerste plaats uitvoering aan hetgeen hun door den Commissaris des Konings in hunne provincie is opgedragen overeenkomstig de aanschrijving van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 9 Juli 1889, no. 15, afdeling M. P. V.

Overeenkomstig die aanschrijving doen zij van de daarin bedoelde staten betreffende de plaatselijke indeeling hunner gemeente vóór 1 October 1889 afschrift toekomen aan den Commissaris des Konings, aan wien zij ook van de overige maatregelen, overeenkomstig die aanschrijving door hen genomen, vóór 1 October 1889 verslag doen.

§ 3. Materieel voor de volkstelling.

Het materieel, waarmede de volkstelling bewerkstelligd wordt, bestaat uit de formulieren, waarvan de modellen achter deze voorschriften zijn gevoegd, te weten:

Model A (wit), kaart voor een man;

Model B (bruin), kaart voor een vrouw;

Model C (groen), kaart voor een tijdelijk aanwezigen man;

Model D (rood), kaart voor eene tijdelijk aanwezige vrouw;

Model E, verzamelkaart voor het hoofd van een gezin;

¹⁾ Zie circulaire van 2 October 1889, no. 32, afd. M. P. V. hierna.

²⁾ Zie hierover nader de circulaire 9 November 1889, no. 89, afd. M. P. V. (hierachter.)

- Model F, verzamelkaart voor een afzonderlijk levend persoon; ¹⁾
 Model G, verzamelkaart voor bestuurders van gebouwen, gestichten of schepen, vermeld in art. 1 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 142), of van instellingen of gestichten, bedoeld in het 4de en het 5de lid van art. 3 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 140); ²⁾
 Model H, ontvangbewijs voor schippers;
 Model I, bijjet voor opgave van het aantal personen in gebouwen, gestichten of schepen, vermeld in art. 1 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 142);
 Model K, register voor elken volksteller, bevattende tevens zijne instructie; ³⁾
 Model L, staat van huizen en schepen.

§ 4. Personeel voor de volkstelling.

De gemeentebesturen zorgen intijds, dat zij over het noodige personeel kunnen beschikken, om het werk der volkstelling en de contrôle en verificatie der ontvangen opgaven met spoed en met de vereischte nauwkeurigheid ten einde te brengen.

Zowel ambtenaren van de gemeentesecretarieën als personen daarbuiten staande kunnen daartoe werkzaam worden gesteld.

Aanbeveling verdient in elke gemeente één persoon aan te wijzen, die met de geheele leiding der werkzaamheden zal zijn belast. In sterk bevolkte of zeer uitgestrekte gemeenten behoort deze terzijde gestaan te worden door anderen, wier werkkring zich tot onderdeelen der gemeente of tot onderdeelen van het werk bepaalt, waartoe wijk- of buurtmeesters of bevolkingsagenten e. d., die met de bevolking hunner wijk of buurt goed bekend zijn, of ambtenaren aan de bevolkingsregisters werkzaam, vooral in aanmerking moeten komen.

Van het grootste gewicht is voorts eene goede keuze van tellers aan welke moet worden opgedragen het bezorgen en terughalen der telkaarten, het bijstaan van hen die voor de invulling der kaarten hulp of voorlichting noodig hebben en het inwinnen der vereischte inlichtingen tot herstel van abuizen.

Met de meeste zorg moeten daartoe personen gekozen worden, van wie men niet alleen plichtsbef en toewijding aan de zaak kan verwachten, maar die ook in staat zijn de voorschriften op hun werk betrekking hebbende, goed te kunnen lezen en begrijpen, en in het algemeen hunne taak zoo meester zijn, dat zij die vlug kunnen volbrengen. Zij behooren goed bekend te zijn met het gedeelte der gemeente waarover hunne werkkring zich uitstrekt, en met den aard der bevolking. Waar noodig, behooren zij zich de medewerking te kunnen verzekeren van personen die door hunne geschiktheid of het aanzien, waarin zij bij de bevolking staan, bevorderlijk kunnen zijn aan een geregelden gang ter telling.

Het getal tellers worde liefst zoo bepaald, dat geen hunner meer dan twee dagen aan het ophalen der kaarten behoeft te besteden en zijn onderzoek zich over niet meer dan ten hoogste duizend personen uitstrekke. Voor deelen der gemeente waar men vermoedt op bezwaren bij het invullen der kaarten te stuiten, zal men weldoen ver beneden het cijfer blijven.

Men wake er tegen, dat een teller, ter wille der belooning, meer werk op zich neme dan hij in den bepaalden tijd kan afdoen.

De werkkring van elken teller worde vooraf zoo geregeld, dat men zekerheid hebbe, dat geen woning of schip in de gemeente zal worden overgeslagen.

Voor het tellen der bemanning van vele schepen kan men afzonderlijke tellers aanstellen, bij voorkeur te nemen uit hen die met de scheepvaart in de gemeente het meest in aanraking komen, als personeel dienstdoende bij bruggen, sluisen of havens.

De gemeentebesturen zenden vóór 1 December 1889 aan den Commissaris des Konings in de provincie eene opgave van het personeel dat zij met de uitvoering der telling

¹⁾ Over de beteekenis van de uitdrukking „afzonderlijk levend persoon”, zie circ. van 9 Nov. 1889, no. 89, afd. M. P. V.

²⁾ Een gesticht voor lijders aan vallende ziekte is onder de „ziekenhuizen” te rangschikken (Brief van 15 Febr. 1890, no. 68 afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Noordholland.)

³⁾ Zie circ. van 10 Dec. 1889, no. 175, afd. M. P. V., en daarbij behoorend bijvoegsel tot de instructie der tellers.

hebben belast of nog denken te belasten, met mededeeling van hun werkkring en van hetgeen er gedaan is of nog zal worden gedaan, om eene richtige volbrenging van de taak der tellers te verzekeren. ¹⁾

§ 5. Bewerking van het materieel vóór den aanvang der volkstelling.

De gemeentebesturen zenden vóór 10 December 1889 aan elk der besturen van gebouwen, gestichten of schepen, van welker bevolking de afzonderlijke registers worden gehouden, bedoeld in het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 142) een formulier model I, met verzoek dat ingevuld vóór 15 December d. a. v. terug te zenden.

In het begin van December (althans zoo mogelijk, *liefst niet vóór dien tijd*) vangen de gemeentebesturen aan, uit de bevolkingsregisters en uit de opgaven model I, de verzamelkaarten modellen E, F en G in te vullen.

In de daarvoor bestemde ruimte op de modellen E, F en G worden de namen van provincie en gemeente ingevuld. Hiervoor kan van een stempel worden gebruik gemaakt, mits de namen duidelijk leesbaar zijn. ²⁾

In den eerstvolgenden regel wordt ingevuld de naam van het hoofd van een gezin (model E) of van een afzonderlijk levend persoon (model F) of van een instelling of gesticht, bedoeld in het 4de en het 5de lid van art. 3 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 140), die bekend is uit het gemeentelijk bevolkingsregister zelf, hetzij van een gebouw, gesticht of schip, waarvan eene opgave model F is ontvangen (model G).

Vervolgens wordt ingevuld in model E het aantal witte en bruine kaarten, dat daarbij behoort, in overeenstemming met het aantal mannelijke en vrouwelijke leden (met inbegrip van het hoofd van het gezin), waaruit het gezin volgens het bevolkingsregister bestaat; wordt op model F ingevuld of daarbij een witte of een bruine kaart behoort, al naar mate de persoon, voor wie de kaart bestemd is, een man of een vrouw is; wordt ingevuld op model G het aantal witte en bruine kaarten dat daarbij behoort, in overeenstemming met het aantal mannelijke en vrouwelijke personen die in de instelling werkelijke woonplaats hebben, mitsgaders ook het aantal groene en roode kaarten, dat volgens de opgaven model I noodig is voor de mannelijke en vrouwelijke tijdelijke aanwezigen.

Eindelijk worden onderaan deze modellen in het daarvoor bestemde vak, ingevuld de naam van wijk of afdeling, dorp, gehucht of buurtschap, straat of gracht, nummer van het huis, en, ter aanduiding of het huis binnen of buiten de kom der gemeente ligt, het woord «buiten» of «binnen» doorgehaald.

Nu worden de registers voor de tellers (model K) ter hand genomen.

Op de eerste bladzijde worden ingevuld namen van provincie en gemeente (desverkiezende met een duidelijk stempel), de naam van den teller voor wien het register bestemd is; en zoo duidelijk mogelijk volgt dan de omschrijving van het deel der gemeente, waarover des tellers werkkring zich uitstrekt. De woorden «in het hieronder omschreven deel der gemeente, te weten» worden doorgehaald, indien in de gemeente slechts één teller werkzaam is.

Op de volgende bladzijden worden vervolgens uit de modellen E, F, en G, die betrekking hebben op het deel der gemeente, dat den teller als werkkring is aangewezen, de kolommen 1, 2, 3, 5 en 6, en, voor zoover het met de opgaven model I mogelijk is, ook de kolommen 7 en 8 ingevuld. De regels moeten niet te dicht op elkaar worden geschreven, opdat de tellers later bij hun rondgang gelegenheid hebben daartusschen de onbewoonde en in aanbouw zijnde huizen of tijdelijk aanwezige schepen naar de volgorde in te schrijven (zie § 6). Het verdient aanbeveling bij de invulling der tellersregisters op de gemeentesecretarie reeds zooveel mogelijk ook de onbewoonde huizen op te nemen, met aanduiding hunner bestemming in kolom 9 op de wijze bedoeld in § 6.

De invulling der tellersregisters geschiedt (zooveel mogelijk) in de volgorde waarin de teller zijn rondgang door de gemeente zal doen. Tevens worden nu ook de modellen E, F en G in die volgorde gelegd, en *daarbij voorzien van een doorlopend nummer in*

¹⁾ Zie circulaire van 9 Nov. 1889, no. 89, afd. M. P. V., in sine.

²⁾ Zie over „gebruik van het gemeentestempel”, circ. van 9 Nov. 1889, no. 89, afd. M. P. V.

den rechterbovenhoek. Ditzelfde nummer wordt geplaatst in kolom 4 van het register van den teller. Het is geoorloofd bij de nummering van de verzamelkaarten voor elken teller met een willekeurig gekozen getal te beginnen. Men kan b. v. bij een teller met 1 aanvangen, bij een ander met 500, bij een derde met 1000 enz. *Mits maar gezorgd worde dat geen twee verzamelkaarten uit ééne gemeente hetzelfde nummer dragen.*

Ten slotte worden nu in de modellen E, F en G zooveel telkaarten (modellen A, B, C en D) ingevoegd, als volgens de aanteekening daarop noodig zijn, *nadat de telkaarten alle in den rechterbovenhoek met hetzelfde nummer zijn voorzien als de verzamelkaart waarbij ze behooren*, en daarop de namen van provincie en gemeente (desverkiezende met een duidelijk stempel) zijn ingevuld. ¹⁾

Dit laatste werk kan reeds door de tellers zelve zeer goed geschieden; maar ook bij de voorafgaande werkzaamheden zal het nuttig zijn de tellers reeds zooveel mogelijk mede te doen werken, opdat zij daardoor meer in de zaak te huis geraken.

De werkzaamheden, bedoeld in deze paragraaf moeten vóór 25 December zijn afgelopen. Zoodra zij afgelopen zijn, geeft het gemeentebestuur daarvan kennis aan den Commissaris des Konings in de provincie.

§ 6. Rondbrengen en ophalen der kaarten.

Tusschen 26 December en 1 Januari moeten de telkaarten worden bezorgd, met de daarbij behorende verzamelkaarten E, F en G. ²⁾

Voordat de tellers aan een huis de kaarten afgeven, overtuigen zij zich hoeveel witte, bruine, groene en roode kaarten er noodig zijn. Zij zorgen, dat zij noodig nu wijziging, dat met deze cijfers overeenkomt het aantal vermeld op de verzamelkaarten E, F en G en in hun register. Zij zorgen dat alle kaarten hetzelfde nummer dragen als de verzamelkaart waarbij zij behooren. Aldus worden de kaarten met de verzamelkaart afgegeven. ³⁾

De tellers moeten bij het rondbrengen voorzien zijn, niet alleen van een aantal ongenummerde witte, bruine, groene en roode kaarten, maar ook van oningevulde modellen E, F en G. om die te gebruiken voor personen of gezinnen die niet uit het bevolkingsregister zijn aangeteekend geworden.

De tellers zorgen dat geen bewoond huis of schip bij het rondbrengen worde overgeslagen, en evenmin bij het ophalen. Ook de onbewoonde of in aanbouw zijnde huizen en de tijdelijke aanwezige schepen worden in hun register aangeteekend. Voor zoover zulks niet reeds ter gemeente-secretarie is geschied, voegen de tellers ze alsnog bij het rondbrengen of ophalen der kaarten in hun register in, in de volgorde der huisnummers. Achter deze huizen of schepen plaatsen zij in kolom 9 de woorden: ledig woonhuis, woonhuis in aanbouw, kerk, school, schuur, pakhuis of een dergelijke korte aanduiding van de bestemming of voor tijdelijk aanwezige schepen de aanduiding daarvan.

Het is raadzaam de kaarten eerst zoo kort mogelijk vóór 1 Januari te doen rondbrengen ten einde te verhoeden, dat zij verloren gaan, en ze zoo spoedig mogelijk daarna te doen terughalen. Vóór 10 Januari moeten alle zijn teruggehaald. Spoed is vooral noodig bij de behandeling der kaarten, bestemd voor schippers, voor de bevolking der achterbuurten in groote gemeenten, en der kaarten, bestemd voor logementhouders, herbergiers of slaapsteehouders.

Het kan geraden zijn, om in gevallen waarin men voor het verloren gaan der kaarten heeft te vreezen, het uitreiken, doen invullen en terugnemen der kaarten gelijktijdig, onmiddellijk na 1 Januari, te doen plaats hebben.

Regel is, dat het invullen der kaarten zal geschieden door de hoofden der gezinnen zelf, of de alleen wonende personen of de besturen der instellingen of gestichten waarin

¹⁾ Zie over de telkaarten behorende bij de modellen G, de circ. van 9 Nov. 1889, no. 89, afd. M. P. V. (hierachter.)

²⁾ Zie over het brengen van telkaarten aan „huizen waar eene besmettelijke ziekte voorkomt”, circ. van 9 Nov. 1889, no. 89, afd. M. P. V.

³⁾ „Personen die in den nacht van 31 Dec. 1889 op 1 Januari 1890 in een fabriek aan het werk zijn, en personen die alsdan op wacht gesteld zijn, hebben op het tijdstip der telling geen nachtverblijf ter plaatse „waar zij vertoeven. Volgens art. 1, sub m, van het K. B. van 21 Aug. 1889 (Stbl. no. 108) worden zij dus „geacht op dat tijdstip te zijn waar zij het eerstvolgend nachtverblijf hebben, d. i. voor de fabrieksarbeiders in „hunne woning, voor de soldaten in hunne kazerne, enz. Voor dezen worden dus geene andere kaarten ingevuld dan witte (of bruine) in die woning of die kazerne, enz. Groene of roode kaarten worden voor hen niet „ingevuld.” (Brief van 27 Dec. 1889, no. 250, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Zuidholland.)

verscheidene personen te zamen wonen of verblijven. De tellers zien toe, dat die personen dan ook de kaarten onderteekenen. ¹⁾ Voorafgaande invulling uit het bevolkingsregister mag niet voorkomen. ²⁾

Intusschen zullen verschillende personen tot de invulling niet in staat zijn. In die gevallen verliezen de tellers bij de invulling hun bijstand, of verrichten de invulling zelf met behulp van de opgaven die zij van de personen zelve of, is dit niet mogelijk door afwezigheid als anderszins, dan van hunne huisgenooten of van de naaste burens kunnen verkrijgen.

Bij het ophalen der kaarten moeten de tellers zooveel mogelijk nagaan of de kaarten goed en volledig zijn ingevuld ³⁾ en fouten verbeteren of doen verbeteren. Zij vergewissen zich weder bij het ophalen, waarbij zij weder van oningevulde kaarten zijn voorzien, dat genoeg kaarten zijn afgegeven, en geven zoo noodig alsnog kaarten ter onmiddellijke invulling af, en nummeren deze weder overeenkomstig de verzamelkaart; en wijzigen dienovereenkomstig de cijfers op de verzamelkaart en in hun register, die het aantal afgegeven kaarten aangeven. Deze laatste cijfers wijzigen zij ook indien blijkt dat te veel kaarten waren afgegeven.

De tellers zorgen dat met de kaarten ook de daarbij behorende verzamelkaart aan hen worde terugggegeven.

Ook bij het ophalen moeten zij er weder op letten dat geen woning, en in de woning geen gezin of afzonderlijk levend persoon worde overgeslagen en dat volledige en deugdelijke opgaven worden verstrekt vooral wat de woonplaats betreft, omtrent de tijdelijk aanwezigen en, wat de vermoedelijke verblijfsplaats betreft, omtrent de tijdelijk afwezigen. *maar in het bijzonder* ook, dat de vragen, betreffende het ambt, beroep of bedrijf goed, nauwkeurig en duidelijk zijn beantwoord. ⁴⁾

De laatste kolom in het register is bestemd voor aanmerkingen, bij het terughalen te maken. Ten blijke van eenvoudige terugontvangst, overeenkomstig de vorige kolommen, plaatsen zij een kruisje (+).

Aan schippers wordt bij het in ontvangst nemen hunner kaarten, daarvoor een reçu (model H) afgegeven, dat zij tot en met 10 Januari 1890 moeten vertoonen aan elken ambtenaar van het openbaar gezag die het hun afvraagt.

De tellers hebben te onderzoeken of de schippers die van 1 tot en met 10 Januari de gemeente doorvaren, in het bezit zijn van bedoeld reçu, en bij gebreke van dien te zorgen, dat alsnog een of meer kaarten, met een verzamelkaart, door of voor hen worden ingevuld, tenzij genoegzaam mocht blijken, dat het schip in den nacht van 31 December op 1 Januari buiten 's lands heeft vertoefd, of de bemanning zich op dat tijdstip niet op het schip heeft bevonden. ⁵⁾

Zoodra het terughalen der kaarten is afgelopen, geeft het gemeentebestuur daarvan kennis aan den Commissaris des Konings in de provincie.

§ 7. Contrôle en verificatie der kaarten en verdere bewerking.

Zoodra de kaarten zijn teruggehaald worden zij terstond nagezien en met den inhoud der bevolkingsregisters vergeleken (art. 6 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887, Staatsblad no. 140).

Daarbij wordt goed nagezien of het aantal kaarten in elke verzamelkaart overeenkomt met de opgave op de verzamelkaart, en fouten verbeterd. Tevens wordt op de verzamelkaarten achter de opgave van het aantal witte en bruine kaarten aangeteekend, hoeveel van de personen, wien deze kaarten betreffen, afwezig waren.

Onder het vergelijken van de telkaarten met den inhoud der bevolkingsregisters wordt bij het ontdekken van leemten, van abuizen of van verschillen tusschen den inhoud der kaarten en der registers onmiddellijk een onderzoek ingesteld, door zooveel mogelijk inlichting vragen aan den onderteekenaar van de kaart. Vooral moet men voorzichtig zijn met verandering te brengen in de indeeling der gezinnen en bepaaldelijk nagaan, waaraan het is toe te schrijven, dat het hoofd van een gezin niet is het hoofd, bij het gemeentebestuur uit het bevolkingsregister bekend.

¹⁾ Zie over „onderteekening der telkaarten”, circulaire van 10 Dec. 1889, no. 175, afd. M. P. V.

²⁾ Zie over „voorafgaande invulling der telkaarten”, circ. van 9 Nov. 1889, no. 89, afd. M. P. V.

³⁾ Zie, wat de vragen omtrent het „kerkgenootschap” betreft, circ. van 10 Dec. 1889, no. 175, afd. M. P. V.

⁴⁾ Zie circulaires van 9 Nov. 1889, no. 89, en van 10 Dec. 1889, no. 175, afd. M. P. V.

⁵⁾ Zie over „schipperskaarten”, nog circulaire van 10 Dec. 1889, no. 175, afd. M. P. V.

Blijkt de fout te schuilen in de kaarten dan wordt daarin en ook in de daarbij behorende verzamelkaart, met inkt de noodige verbetering aangebracht.

Blijkt het dat in eenige woning personen zich hebben gevestigd, die nog niet in het bevolkingsregister zijn ingeschreven, of dat personen, die er nog zijn ingeschreven hunne woning hebben verlaten, dan wordt de noodige verbetering in het register aangebracht. ¹⁾

Bij de tengevolge van deze verificatie in de bevolkingsregisters te verrichten in- en afschrijvingen wordt aangeteekend, dat zij hebben plaats gehad bij gelegenheid der zevende volkstelling.

In het bevolkingsregister behoeven niet te worden overgenomen de opgaven, die gevraagd zijn op de telkaarten, maar niet volgens art. 23 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 140) in het bevolkingsregister behoeven.

Onder deze bewerking — of zoo spoedig mogelijk daarna — eischen nog eene bijzondere bewerking de telkaarten (groene en roode) betreffende de tijdelijk aanwezigen indien daarop als woonplaats is opgegeven:

- a. eene andere gemeente des Rijks of
- b. de gemeente zelve.

De groene en roode telkaarten betreffende tijdelijk aanwezigen als wier woonplaats eene plaats buiten's lands is aangegeven laat men liggen in de verzamelkaart waarbij zij behoeven.

De kaarten bedoeld sub a worden (en dit behoort zooveel mogelijk vóór 1 Februari 1890 te geschieden) verzonden aan de besturen van de gemeenten op de kaarten als woonplaats opgegeven. Over de wijze van verzending zal een nader voorschrift worden gegeven. ²⁾

Van alle deze kaarten die uit andere gemeenten zijn ingekomen, mitsgaders van de sub b bedoelde, waarop de daarin beschreven personen vermeld staan als in de gemeente te wonen, wordt onderzocht of die personen werkelijke woonplaats hebben in de gemeente, of zij op de kaarten hunner woning (witte of bruine) als tijdelijk afwezig vermeld staan, en of de plaats van hun tijdelijk verblijf daarop juist is opgegeven.

Ontdekte abuizen worden verbeterd. Bij accoordbevinding wordt op de witte of bruine kaart achter de opgave der verblijfplaats, en op de groene of roode kaart achter de opgave der werkelijke woonplaats (vraag no. 11) met zwarten inkt het woord «accoord» geschreven.

De groene en roode kaarten, ontvangen uit andere gemeenten, worden daarna (zoo mogelijk niet later dan 1 Maart 1890) aan de besturen dier gemeenten teruggezonden.

Bij niet-accoordbevinding van de groene en roode kaarten met de witte en bruine wordt zooveel mogelijk (eerst door het gemeentebestuur dat de kaarten verifieert, en daarna door het gemeentebestuur dat de kaarten als niet-accoord bevonden terug ontvangt) navraag gedaan en de opgaven na de verkregen inlichtingen verbeterd, waarbij zorg wordt gedragen dat ook, zoo noodig, dienovereenkomstig de opgaven op de bij de telkaarten behorende verzamelkaart worden veranderd. ³⁾

Hierbij wordt vooral goed nagezien of de opgave van tijdelijk afwezig op de verzamelkaart (zie alinea 2 van deze paragraaf) nauwkeurig is; waarbij ook gelet moet worden op de witte en bruine kaarten van hen die tijdelijk als buiten'slands zijnde zijn opgegeven, van wie dus wel witte of bruine maar geen groene of roode kaarten zijn ingekomen.

De groene en de roode kaarten betreffende personen van wie de werkelijke woonplaats niet is te vinden, worden in een afzonderlijk pak bewaard, dat na verloop der bewerking met de overige stukken aan den Commissaris des Konings wordt gezonden. ⁴⁾

¹⁾ Op dienstboden die vóór het tijdstip der volkstelling hunnen dienst verlieten, kan het 3de lid van art. 3 van het K. B. van 27 Juli 1887 (Stbl. no. 140) niet meer toegepast worden, zoodat op andere gronden dan hunne dienstbetrekking de vraag, waar zij werkelijke woonplaats hebben, moet beslist worden. Hebben zij de gemeente waar zij in dienstbetrekking waren, verlaten met de bedoeling daarheen niet weder te keeren, dan moeten zij ingeschreven worden in de gemeente waar zij zich sinds dien tijd gevestigd hebben. (Brief van 22 Febr. 1890, no. 66, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Zuidholland.)

²⁾ Zie circulaire van 9 Nov. 1889, no. 89, afd. M. P. V.

³⁾ Zie circulaire van 9 Januari 1890, no. 34, afd. M. P. V., in fine.

⁴⁾ Voor dezen laatsten zin moet volgens circulaire van 9 November 1889, no. 89, afd. M. P. V. (zie hierachter) het volgende worden gelezen: „Op de groene en roode kaarten betreffende personen van wie de werkelijke woonplaats niet is te vinden, worden bij vraag 11 de woorden: „niet gevonden” geschreven. Na de hier voorgeschrevene bewerking blijven alle groene en roode kaarten liggen in de verzamelkaart waarbij zij behoeven.”

§ 8. Einde der bewerking.

Nadat de bewerking geheel is afgelopen en overeenstemming is verkregen tusschen den inhoud der telkaarten, dien der verzamelkaarten, en dien van het bevolkingsregister, worden de telkaarten, die alle moeten blijven liggen in de verzamelkaart waarbij zij behooren, verdeeld in pakken naar de wijken, afdeelingen, dorpen, gehuchten of buurtschappen der gemeente. De pakken moeten zijn van handelbare grootte; uit de kaarten van één wijk, afdeeling, dorp, gehucht of buurtschap mogen dus meer dan één pak gevormd worden. Op elk pak wordt de inhoud duidelijk vermeld, in het bijzonder wat betreft den naam der gemeente en van het deel der gemeente, waarop het betrekking heeft. Het aantal der ingesloten kaarten behoeft niet vermeld te worden.

Daarna worden al deze pakken, met dat, bedoeld aan het slot van § 7, gezonden aan den Commissaris des Konings in de provincie. ¹⁾

Daarbij wordt gevoegd een staat (model L) houdende opgaven van het aantal huizen en schepen in de onderscheidene wijken, afdeelingen, dorpen, gehuchten en buurtschappen der gemeente; welke staat wordt opgemaakt uit de opgaven in de registers der tellers en door den burgemeester gewaarmerkt.

De toezending van al deze stukken aan den Commissaris des Konings geschiedt vóór 1 Mei 1890.

¹⁾ Zie circulaire van 9 Januari 1890, no. 34, afd. M. P. V.

Provincie:

Gemeente:

V R A G E N.	A N T W O O R D E N.
1. Familienaam en voornamen (voluit geschreven) van hem wien deze kaart betreft.	1.
2. Leeft hij afzonderlijk of in een gezin?	2.
3. Zoo hij in een gezin leeft, is hij dan daarin als hoofd? of als kind? of als inwonend bloed of aanverwant? of als inwonend niet-verwant? of als kostganger of bestedeling? of in dienstbetrekking?	3.
4. Dag, maand en jaar der geboorte.	4.
5. Waar is hij geboren? (Gemeente en provincie te vermelden. Is hij in eene Nederlandsche kolonie of buitenslands geboren, dan te vermelden de plaats en het land.)	5.
6. Tot welk land (nationaliteit) behoort hij? (Dit alleen te beantwoorden voor hem die geen Nederlander is.)	6.
7. Is hij ongehuwd? of gehuwd? of weduwnaar? of gescheiden van echt? of gescheiden van tafel en bed? (burgerlijke staat.)	7.
8. Tot welk kerkgenootschap behoort hij? (Zeer bepaald aanduiden; bijvoorbeeld: Nederduitsch Hervormd, Hersteld Lutherisch, Roomsch-Katholiek, Oud-Roomsch, Portugeesch Israëlietisch, enz.)	8.
9. Indien hij een ambt of bediening bekleedt in dienst van den Staat, eene provincie, eene gemeente, een waterschap of een kerkgenootschap, zonder te behoeven tot de personen, bedoeld in vraag 10: Welk ambt bekleedt hij dan? (Vermelden den titel, waaronder hij is aangesteld of in dienst genomen.)	9.
10. Is hij werkzaam in eenig vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap, eenig beroep of eenig ambacht of handwerk uitoefenende, alsdan de volgende vragen te beantwoorden: a. In welk vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap is hij werkzaam? b. Welk beroep, of ambacht, of handwerk oefent hij uit? c. Is hij dat dan voor eigen rekening? of als bestuurder voor rekening van een ander? d. Hoeveel personen zijn onder hem werkzaam? e. Bezigt hij krachtswerktuigen? Zoo ja, van welke soort? (Bijvoorbeeld: wind- of watermolen, stoomtuig, gaskrachtmachine, enz.) f. Indien hij in dienstbetrekking is: f. In welke betrekking is hij dan werkzaam? g. In wiens dienst is hij werkzaam?	10 a. b. c. d. e. f. g.
11. a. Was hij in den nacht van 31 December 1889 op 1 Januari 1890 in zijne woning aanwezig? b. Zoo niet, waar was hij toen? (Nauwkeurig opgeven; met aanduiding van de gemeente en de woning waar, en den persoon bij wien hij vertoeft, of wel van de reden der tijdelijke aanwezigheid aldaar; bijvoorbeeld: als milicien in dienst te ... met vacantie bij ... to ... enz. Is hij in het buitenland, dan het land opgeven, of wel dat hij op zee is. Heeft hij op het tijdstip der telling geen nachtverblijf waar hij alsdan vertoeft, dan wordt hij geacht op dat tijdstip daár te zijn, waar hij het eerstvolgend nachtverblijf heeft.)	11. a. b.
12. Voor een blinde of doofstomme nog deze vragen te beantwoorden: a. Is hij blind? of doofstom? b. Geniet hij of heeft hij genoten het voor blinden of doofstommen bestemde onderricht?	12. a. b.

Indien een persoon meer dan één ambt, beroep of bedrijf uitoefent, wordt slechts dat vermeld waarbij hij het meeste belang heeft (woelberoep).

Overtrading van de voorschriften betreffende de volkstelling wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste veertien dagen of geldboete van ten hoogste honderd gulden.
Artikel 20 der wet van 15 April 1886 Staatsblad no. 64.)

Aldus beantwoord door mij
(Handteekening van hem of haar die de kaart heeft ingevuld of doen invullen.)

Provincie:

Gemeente:

Kaart voor een **VROUW**
(of meisje.)

VRAGEN.	ANTWOORDEN.
1. Familiennaam en voornamen (voluit geschreven) van haar wie deze kaart betreft.	1.
2. Leeft zij afzonderlijk of in een gezin?	2.
3. Zoo zij in een gezin leeft, is zij dan daarin als hoofd? of als echtgenoot? of als kind? of als inwonend bloed- of aanverwant? of als inwonend niet-verwante? of als kostgangerster of husedelinge? of in dienstbetrekking?	3.
4. Dag, maand en jaar der geboorte.	4.
5. Waar is zij geboren? (Gemeente en provincie te vermelden. Is zij in een Nederlandsche kolonie of buitenslands geboren, dan te vermelden de plaats en het land.)	5.
6. Tot welk land (nationaliteit) behoort zij? (Dit alleen te beantwoorden voor haar die geboorteland is.)	6.
7. Is zij ongehuwd? of gehuwd? of weduwe? of gescheiden van echt? of gescheiden van tafel en bed? (burgerlijke staat.)	7.
8. Tot welk kerkgenootschap behoort zij? (Zie bepalingen in de bijvoegde: Nederduitsch Hervormd, Hersteld Lutherisch, Rooms-Katholiek, Oud-Roomsch, Portugeesch Israëlietisch, enz.)	8.
9. Indien zij een ambt of bediening bekleedt in dienst van den Staat, een provincie, een gemeente, een waterschap of een kerkgenootschap, zonder te behooren tot de personen bedoeld in vraag 10: Welk ambt bekleedt zij dan? (Vermelden den titel, waaronder zij is aangesteld of in dienst genomen.)	9.
10. Is zij werkzaam in eenig vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap, eenig beroep of eenig ambacht of handwerk uitoefnende, alsdan de volgende vragen te beantwoorden: a. In welk vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap is zij werkzaam? b. Welk beroep, of ambacht, of handwerk oefent zij uit? 1. Indien zij hoofd is van een zaak, van een inrichting, van een bedrijf of onderneming: c. Is zij dat dan voor eigen rekening? of als bestuurster voor rekening van een ander? d. Hoeveel personen zijn onder haar werkzaam? e. Bezigt zij krachtswerktuigen? Zoo ja, van welke soort? (Bijvoegde: wind- of watermolen, stoomtuig, gaskrachtmachine, enz.) 2. Indien zij in dienstbetrekking is: f. In welke betrekking is zij dan werkzaam? g. In wiens dienst is zij werkzaam?	10. a. b. c. d. e. f. g.
11. a. Was zij in den nacht van 31 December 1889 op 1 Januari 1890 in hare woning aanwezig? b. Zoo niet, waar was zij toen? (Nauwkeurig opgeven, met aanduiding van de gemeente en de woning waar, en den persoon bij wien zij vertoeft, of wel van de reden der tijdelijke afwezigheid aldaar; bijvoegde: verpleegd in het ziekenhuis te ... met vacatie bij ... enz. Is zij in het buitenland, dan het land opgeven, of wel dat zij op zee is. Heeft zij op het tijdstip dat telling geen nachtverblijf waar zij alwaar vertoeft, dan wordt zij geacht op dat tijdstip daar te zijn, waar zij het eerstvolgend nachtverblijf heeft.)	11. a. b.
12. Voor een blinde of doofstomme nog deze vragen te beantwoorden: a. Is zij blind? of doofstom? b. Geniet zij of heeft zij genoten het voor blinden of doofstommen bestemde onderricht?	12. a. b.

Indien een persoon meer dan één ambt, beroep of bedrijf uitoefent, wordt slechts dat vermeld waarbij zij het meeste belang heeft (hoofdberoep.)

Overtrekking van de voorschriften betreffende de volkstelling wordt gestraft met boeten van ten hoogste vijftien gulden of geldboete van ten hoogste honderd gulden.
Artikel 20 der wet van 15 April 1886 (Staatblad no. 64.)

Aldus beantwoord door mij
(Handtekening van hem of haar die de kaart heeft ingevuld of doen invullen.)

Provincie:

Gemeente:

V R A G E N.	A N T W O O R D E N.
1. Familiennaam en voornamen (voluit geschreven) van hem wien deze kaart betreft.	1.
2. Leeft hij afzonderlijk of in een gezin?	2.
3. Zoo hij in een gezin leeft, is hij dan daarin als hoofd? of als kind? of als inwonend bloed of aanverwant? of als inwonend niet-verwant? of als kostganger of bestedeling? of in dienstbetrekking?	3.
4. Dag, maand en jaar der geboorte.	4.
5. Waar is hij geboren? (Gemeente en provincie te vermelden. Is hij in eene Nederlandsche kolonie of buitenslands geboren, dan te vermelden de plaats en het land.)	5.
6. Tot welk land (nationaliteit) behoort hij? (Dit alleen te beantwoorden voor hem die geen Nederlander is.)	6.
7. Is hij ongehuwd? of gehuwd? of weduwnaar? of gescheiden van echt? of gescheiden van tafel en bed? (burgerlijke staat.)	7.
8. Tot welk kerkgenootschap behoort hij? (Zeer bepaald aanduiden: bijvoorbeeld: Nederluisch Hervormd, Hersteld Lutherseh, Roomsch-Katholiek, Oud-Roomsch, Portugeesch, Israëlitisch, enz.)	8.
9. Indien hij een ambt of bediening bekleedt in dienst van den Staat, eene provincie, eene gemeente, een waterschap of een kerkgenootschap, zonder te behoren tot de personen, bedoeld in vraag 10: Welk ambt bekleedt hij dan? (Vermelden den titel, waaronder hij is aangesteld of in dienst genomen.)	9.
10. Is hij werkzaam in enig vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap, enig beroep of enig ambacht of handwerk uitoefenende, alsdan de volgende vragen te beantwoorden: a. In welk vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap is hij werkzaam? b. Welk beroep, of ambacht, of handwerk oefent hij uit? 1. Indien hij hoofd is van eene zaak, van eene inrichting, van een bedrijf of onderneming: c. Is hij dat dan voor eigen rekening? of als bestuurder voor rekening van een ander? d. Hoeveel personen zijn onder hem werkzaam? e. Bezigt hij krachtswerktuigen? Zoo ja, van welke soort? (Bijvoorbeeld: wind- of watermolen, stoomtuig, gaskracht-machene, enz.) II. Indien hij in dienstbetrekking is: f. In welke betrekking is hij dan werkzaam? g. In wiens dienst is hij werkzaam?	10. a. b. c. d. e. f. g.
11. Waar is zijne werkelijke woonplaats? (Zoo nauwkeurig mogelijk opgeven: provincie, gemeente ten waarvan dorp, dluucht of buurtschap, straat of gracht, huisnummer, en, is hij geen hoofd van een gezin, dan naam van hem bij wien hij woont. Te de werkelijke woonplaats in het buitenland, dan plaats en land te vermelden.)	11.
12. Voor een blinde of doofstomme nog deze vragen te beantwoorden: a. Is hij blind? of doofstom? b. Geniet hij of heeft hij genoten het voor blinden of doofstommen bestemde onderricht?	12. a. b.

Indien een persoon meer dan één ambt, beroep of bedrijf uitoefent, wordt slechts dat vermeld waarbij hij het meeste belang heeft (loodberoep.)

Overtreding van de voorschriften betreffende de volkstelling wordt gestraft met hekketris van ten hoogste veertien dagen of geldboete van ten hoogste honderd gulden.
Artikel 20 der wet van 15 April 1886 Staatsblad no. 61.

Aldus beantwoord door mij
(Handteekening van hem of haar die de kaart heeft ingevuld of doen invullen.)

Provincie:

Gemeente:

V R A G E N.	A N T W O O R D E N.
1. Familienaam en voornamen (voluit geschreven) van haar wie deze kaart betreft.	1.
2. Leeft zij afzonderlijk of in een gezin?	2.
3. Zoo zij in een gezin leeft, is zij dan daarin als hoofd? of als echtgenoot? of als kind? of als inwonend bloed- of aanverwante? of als inwonend niet-verwante? of als kostgangerster of bestedeling? of in dienstbetrekking?	3.
4. Dag, maand en jaar der geboorte.	4.
5. Waar is zij geboren? (Gemeente en provincie te vermelden. Is zij in eene Nederlandsche kolonie of buitenlands geboren, dan te vermelden de plaats en het land.)	5.
6. Tot welk land (nationaliteit) behoort zij? (Dit alleen te beantwoorden voor haar die geen Nederlandsche is.)	6.
7. Is zij ongehuwd? of gehuwd? of weduwe? of gescheiden van echt? of gescheiden van tafel en bed? (burgerlijke staat.)	7.
8. Tot welk kerkgenootschap behoort zij? (Zeer bepaald aanduiden; <i>bijvoorbeeld</i> : Nederduitsch Hervormd, Hersteld Lutherisch, Rooms-katholiek, Oud-Roomsch, Portugeesch Israëlietisch, enz.)	8.
9. Indien zij een ambt of bediening bekleedt in dienst van den Staat, eene provincie, eene gemeente, een waterschap of een kerkgenootschap, zonder te behoren tot de personen bedoeld in vraag 10: Welk ambt bekleedt zij dan? (Vermelden den titel, waaronder zij is aangesteld of in dienst genomen.)	9.
10. Is zij werkzaam in eenig vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap, eenig beroep of eenig ambacht of handwerk uitoefenende, alsdan de volgende vragen te beantwoorden: a. In welk vak van handel of nijverheid, kunst of wetenschap is zij werkzaam? b. Welk beroep, of ambacht, of handwerk oefent zij uit? I. Indien zij hoofd is van eene zaak, van eene inrichting, van een bedrijf of onderneming: c. Is zij dat dan voor eigen rekening? of als bestuurster voor rekening van een ander? d. Hoeveel personen zijn onder haar werkzaam? e. Bezigt zij krachtwerktuigen? Zoo ja, van welke soort? (<i>Bijvoorbeeld</i> : wind- of watermolen, stoomtuig, gaskrachtmachine, enz.) II. Indien zij in dienstbetrekking is: f. In welke betrekking is zij dan werkzaam? g. In wiens dienst is zij werkzaam?	10. a. b. c. d. e. f. g.
11. Waar is hare werkelijke woonplaats? (Zoo nauwkeurig mogelijk opgeven: provincie, gemeente en daarvan dorp, gehucht of huurtschap, straat of gracht, huisnummer, en, is zij geen hoofd van een gezin, den naam van hem bij wien zij inwoont. Is de werkelijke woonplaats in het buitenland, dan plaats en land te vermelden.)	11.
12. Voor eene blinde of doofstomme nog deze vragen te beantwoorden: a. Is zij blind? of doofstom? b. Geniet zij of heeft zij genoten het voor blinden of doofstommen bestemde onderricht?	12. a. b.

Indien eene persoon meer dan één ambt, beroep of bedrijf uitoefent, wordt slechts dat vermeld waarbij zij het meeste belang heeft (hoofdberoep.)

Overtreding van de voorschriften betreffende de volkstelling wordt gestraft met boete van ten hoogste voor tien dagen of geboete van ten hoogste honderd gulden.
Artikel 20 der wet van 15 April 1886 Staatsblad no. 61.

Aldus beantwoord door mij

(Handteekening van hem of haar die de kaart heeft ingevuld of doen invullen.)

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1870, Staatsblad n°. 63).
(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1880, Staatsblad n°. 108).

MODEL **EE**.

N^o

Provincie:

**Hoofden van
gezinnen.**

Gemeente:

moet voor zich zelf en voor elk die in $\frac{\text{zijn}}{\text{haar}}$ gezin leeft — onverschillig of zij op het tijdstip der volkstelling in de woning aanwezig of tijdelijk afwezig zijn — eene kaart invullen, en wel:

voor elk *mannelijk* persoon, eene *witte* kaart;

voor elke *vrouwelijke* persoon, eene *bruine* kaart;

en bovendien eene kaart voor elk die *tijdelijk aanwezig* is in $\frac{\text{zijne}}{\text{hare}}$ woning (huis of schip), en wel:

voor elken *mannelijken* tijdelijk aanwezige, eene *groene* kaart;

voor elke *vrouwelijke* tijdelijk aanwezige, eene *roode* kaart.

Aantal der tijdelijk afwezigen.	Hierbij behooren:	
 <i>witte</i> kaarten.	<p>De kaarten moeten worden ingevuld overeenkomstig den toestand te middernacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890.</p> <p>De kaarten worden dadelijk na Nieuwjaar door een volksteller teruggehaald. Deze omslag moet daarbij ook teruggegeven worden.</p> <p>Ieder die verkeerde of niet genoeg kaarten ontvangen heeft, moet dat zeggen aan den volksteller op het oogenblik, dat deze de kaarten terughaaft.</p>
 <i>bruine</i> kaarten.	
 <i>groene</i> kaarten.	
 <i>roode</i> kaarten.	

Wijk of afdeling	Nummer van het huis
Dorp, gehucht of buurtschap	(of naam van het schip.)
Straat of gracht	Binnen de kom. Buiten

Aan de ommezijde van dit stuk worden voorschriften en inlichtingen gegeven omtrent de invulling der kaarten.

Voorschriften en inlichtingen omtrent de invulling der kaarten.

§ 1. Doel der volkstelling.

- a. De zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling heeft ten doel de aanwijzing van allen die te middernacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890 hunne werkelijke woonplaats binnen Nederland hebben.
Deze allen worden aangewezen, onverschillig of zij op genoemd tijdstip in hunne woning al dan niet aanwezig zijn.
- b. Ook worden aangewezen zij die, zonder werkelijke woonplaats binnen Nederland te hebben, op genoemd tijdstip aldaar aanwezig zijn.
- c. *Personen, die nog op 31 December 1889 zijn overleden en kinderen die eerst op 1 Januari 1890 zijn geboren worden dus niet in de volkstelling begrepen.*

§ 2. Algemeene Verplichtingen.

- a. Omtrent al de in § 1, a en b, bedoelde personen moeten de opgaven verstrekt worden die op de hierbij gevoegde kaarten gevraagd worden.
- b. Ieder die op het tijdstip der telling, of gedurende de bewerking van de uitkomsten der telling, in Nederland aanwezig is, is verplicht die opgaven, voor zoover hij daartoe in staat is, aan het gemeentebestuur te verstrekken:
omtrent hem zelve;
omtrent de personen die gedurende dat tijdvak deel uitmaken van zijn gezin;
omtrent de personen die gedurende dat tijdvak bij hem aanwezig zijn;
omtrent de personen die tot de bevolking behooren van of aanwezig zijn in een onder zijn bestuur staande instelling, gebouw, gesticht of schip.
- c. Het hoofd van ieder gezin of de bestuurder van iedere instelling, gebouw, gesticht of schip, waar de kaarten worden bezorgd, is verplicht voor de behoorlijke invulling zorg te dragen.
Overtreding van de voorschriften betreffende de volkstelling wordt krachtens artikel 20 der wet van 15 April 1886 (Staatsblad n°. 64) gestraft met hechtenis van ten hoogste veertien dagen of geldboete van ten hoogste honderd gulden.

§ 3. Waar men geteld wordt.

- a. In elke gemeente worden geteld zij die werkelijke woonplaats hebben in een huis dier gemeente of in een vaartuig dat aldaar is gestationneerd.
Door of voor ieder wordt aan zijne woning (huis of vaartuig) eene witte kaart (voor mannen) of eene bruine kaart (voor vrouwen) ingevuld.
- b. *Bovendien* wordt door of voor ieder, aan de woning (huis of vaartuig) waar hij tijdelijk aanwezig is — hetzij die woning ligt in dezelfde of in eene andere gemeente, — eene groene kaart (voor mannen) of eene roode kaart (voor vrouwen) ingevuld.
- c. *Schippers* met of zonder huisgezin, op den dag der telling varende, leveren hunne ingevulde kaart of kaarten in op de plaats waar zij na het tijdstip der telling het eerst aankomen.
Aan schippers wordt bij het in ontvangst nemen der kaarten daarvoor een reçu afgegeven, dat zij tot en met den 10den Januari 1890 moeten vertoonen aan elken ambtenaar van het openbaar gezag die het hun afvraagt.

§ 4. Personen omtrent wier werkelijke woonplaats twijfel kan bestaan.

- a. Personen die, hoewel niet duurzaam, het grootste gedeelte van het jaar in eene gemeente verblijf houden, hebben in die gemeente werkelijke woonplaats.
- b. Personen die gewoon zijn gedurende het jaar in geen bepaalde gemeente duurzaam, noch het grootste gedeelte van het jaar, verblijf te houden, maar in twee of meer gemeenten voor onbepaalde tijd te verblijven, hebben werkelijke woonplaats in de gemeente waar zij ambts-halve verplicht zijn hun verblijf te houden of krachtens bijzondere wetten verplichtingen hebben

te vervullen. Zoo geen verplichtingen van dien aard bestaan, hebben zij werkelijke woonplaats in de gemeente waar zij hun hoofdberoep uitoefenen, waar hun hoofdverblijf of de zetel van hun fortuin gevestigd is of zij het hoogst, in de personeele belasting zijn aangeslagen.

- c. Personen die een reizend beroep uitoefenen, hebben werkelijke woonplaats in die gemeente, waar zij geacht worden thuis te zijn.
- d. *Zij die op het tijdstip der volkstelling in Nederland vertoeven, zonder dat blijkt waar zij werkelijke woonplaats hebben, worden geacht werkelijke woonplaats te hebben in de gemeente waar zij verklaren thuis te behooren.*
- e. De onder a, b, c en d vermelde personen vullen dus hunne witte of bruine kaarten in, daár waar zij, volgens het bovenstaande, werkelijke woonplaats hebben.

§ 5. Diensboden.

De werkelijke woonplaats van dienboden is de woning waar zij gedurende hunne dienstbetrekking nachtverblijf hebben.

Voor inwonende dienboden, ook noodhulpen, wordt dus door het hoofd van het gezin eene witte of bruine kaart ingevuld. (Daarbij niet te verzuimen, onder vraag 10 op de kaart, nauwkeurig te vermelden in welke dienstbetrekking zij werkzaam zijn.)

§ 6. Inrichtingen van onderwijs.

- a. De werkelijke woonplaats van hen, die eene inrichting van onderwijs bezoeken, is de woning waar zij gedurende hun bezoek dier inrichting gehuisvest zijn, alwaar dus eene witte of bruine kaart voor hen wordt ingevuld.
- b. *Studenten, cadetten, adelborsten, kostleerlingen en dergelijken, met vacantie in het huis hunner ouders of voogden of elders vertoevende, worden daar dus als tijdelijk aanwezig aangemerkt, zoodat daar voor hen eene groene of roode kaart moet worden ingevuld.*
Aan de woning waar zij gedurende hun bezoek van de inrichting van onderwijs gehuisvest zijn, wordt eene witte of bruine kaart voor hen ingevuld.
Die zulke jongelieden huisvesten, zorgen dus voor de invulling van de voor dezen bestemde witte of bruine kaart.
- c. De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende in inrichtingen van onderwijs, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

§ 7. Kloosters; gestichten tot opvoeding; gestichten tot verzorging voor den ouden dag; gestichten voor doofstommen of blinden; armhuizen; woningen der Maatschappij van Weldadigheid.

De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende of opgenomen in deze inrichtingen, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

§ 8. Ziekenhuizen.

- a. Zij die worden verpleegd in een ziekenhuis, worden aldaar als tijdelijk aanwezig beschouwd; hunne werkelijke woonplaats is de woning waar zij thuis behooren. Aan het ziekenhuis wordt dus voor hen eene groene of roode kaart, aan hunne woning eene witte of bruine kaart ingevuld.
- b. De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende in ziekenhuizen, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

§ 9. Militairen.

- a. Zij die bij de zee- of landmacht als vrijwilliger in dienst zijn of voor den dienst worden opgeleid, en in een gebouw of schip tot militair einde in gebruik, nachtverblijf hebben, hebben werkelijke woonplaats in dat gebouw of schip.
Aan dat gebouw of schip wordt dus eene witte kaart voor hen ingevuld.
- b. Zijn zij met verlof of om andere redenen op het tijdstip der volkstelling tijdelijk afwezig, dan wordt *bovendien* eene groene kaart voor hen ingevuld op de plaats waar zij dan vertoeven.
- c. *Miliciens worden in hun garnizoen als tijdelijk aanwezig beschouwd.*
In het gebouw of schip waar zij nachtverblijf hebben wordt dus eene groene kaart voor hen ingevuld.
Hunne werkelijke woonplaats is de woning waar zij thuis behooren.
Aan hunne woning wordt dus door het hoofd van het gezin eene witte kaart voor hen ingevuld.

§ 10. Invaliden.

Invaliden opgenomen in een invalidenhuis, hebben aldaar werkelijke woonplaats, zoodat aldaar eene witte kaart voor hen wordt ingevuld.

§ 11. Krankzinnigen.

- a. Krankzinnigen opgenomen in een krankzinnigengesticht, hebben aldaar werkelijke woonplaats. Zij behouden hunne werkelijke woonplaats aldaar, ook wanneer zij het gesticht met verlof hebben verlaten, zoolang hun geen ontslag is verleend. Aan het gesticht wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.
- b. Aan de woning waar een krankzinnige, die een gesticht met verlof heeft verlaten zonder daaruit ontslagen te zijn, op het tijdstip der volkstelling aanwezig is, wordt voor hem eene groene of roode kaart ingevuld.

§ 12. Gevangenen.

- a. Personen, opgenomen in de bijzondere strafgevangenissen voor mannen te Leeuwarden en te 's Hertogenbosch, voor vrouwen te Gorinchem en te Eindhoven, voor jongens te 's Hertogenbosch, voor meisjes te Montfoort en in de militaire en burgerlijke strafgevangenis nabij Leiden, alsmede de personen die gevangenisstraf, hechtenis of detentie van één jaar of langer in de gewone strafgevangenissen, huizen van bewaring of van provoost ondergaan, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats, zoodat aldaar voor hen eene witte of bruine kaart wordt ingevuld.
- b. Een tot gevangenisstraf veroordeelde, die voorwaardelijk in vrijheid is gesteld, heeft werkelijke woonplaats daár waar hij verblijfplaats heeft. Aldaar wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.
- c. De personen die in passantenhuizen of voor minder dan een jaar in de gewone strafgevangenissen, huizen van bewaring of van provoost zijn opgenomen, worden aldaar als tijdelijk aanwezig aangemerkt. Dan wordt dus voor hen aldaar eene groene of roode kaart ingevuld, *terwijl alsdan aan de woning waar zij thuis behooren, eene witte of bruine kaart moet worden ingevuld.*
- d. Een veroordeelde die hechtenis ondergaat in een gesticht, bestemd tot de uitvoering van gevangenisstraf, heeft geen werkelijke woonplaats meer in dat gesticht. Aan het gesticht wordt dus eene groene of roode; aan de woning waar hij thuis behoort, eene witte of bruine kaart ingevuld.
- e. Personen, opgenomen in de Rijkswerkinrichtingen voor mannen te Veenhuizen II, te Veenhuizen III, te Ommerschans en te Hoorn, voor vrouwen te Veenhuizen I, en in de Rijksovoedingsgestichten voor jongens te Alkmaar en aan den Kruisberg bij Doetinchem, voor meisjes te Montfoort, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats. Aldaar wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.

§ 13. Dienstpersoneel en overige personen in gebouwen of schepen, tot militaire einde in gebruik; in invalidenhuis; in krankzinnigengestichten; in strafgevangenissen; in huizen van bewaring; in passantenhuizen; in huizen van provoost; in Rijkswerkinrichtingen; in Rijksovoedingsgestichten.

- a. De personen die nachtverblijf hebben in deze gebouwen, gestichten of schepen, voor zooverre zij belast zijn met bestuur, beheer, onderwijs, verzorging, bewaking of bediening van de daarin opgenomen personen, of van de gebouwen, gestichten of schepen of de daarin gevestigde inrichtingen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats.
- b. De overige personen, die nachtverblijf hebben in deze gebouwen, gestichten of schepen, voor zooverre zij behooren tot de huishouding van een der daarin gevestigde personen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats. Voor al deze personen (genoemd onder a en b) wordt dus aldaar eene witte of bruine kaart ingevuld.
- c. Voor alle andere personen, die niet zijn genoemd onder a of b en tijdelijk in het gebouw, gesticht of schip aanwezig zijn op het tijdstip der volkstelling, wordt eene groene of roode kaart ingevuld, en aan de woning waar zij thuis behooren eene witte of bruine kaart.

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1879, Staatsblad n°. 63).
(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1889, Staatsblad n°. 108).

N^o

MODEL F.

Provincie:

Afzonderlijk levende personen.

Gemeente:

moet voor zich zelf en voor elk die *tijdelijk* bij $\frac{\text{hem}}{\text{haar}}$ aanwezig is, eene kaart invullen, en wel:

- voor zich zelf, eene *witte* kaart (voor een man)
of eene *bruine* kaart (voor eene vrouw);
- voor elken *mannelijken* tijdelijk aanwezige, eene *groene* kaart;
- voor elke *vrouwelijke* tijdelijk aanwezige, eene *roode* kaart.

(Is de bovengenoemde persoon op het tijdstip der volkstelling *afwezig*, dan worden de kaart of kaarten ingevuld door hem, die het hoofd is van het huis, waarin die persoon woont.)

Tijdelijk afwezig?	Hierbij behooren:	<p>De kaarten moeten worden ingevuld overeenkomstig den toestand te middernacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890.</p> <p>De kaarten worden dadelijk na Nieuwjaar door een volksteller teruggehaald. Deze omslag moet daarbij ook teruggegeven worden.</p> <p>Ieder die verkeerde of niet genoeg kaarten ontvangen heeft, moet dat zeggen aan den volksteller op het oogenblik, dat deze de kaarten terughaalt.</p>
	éene $\frac{\text{witte}}{\text{bruine}}$ kaart.	
 groene kaarten.	
 roode kaarten.	
Wijk of afdeling		Nummer van het huis
		(of naam van het schip.)
Dorp, gehucht of buurtschap		
Straat of gracht		Binnen de kom. Buiten

Aan de ommezijde van dit stuk worden voorschriften en inlichtingen gegeven omtrent de invulling der kaarten.

Voorschriften en inlichtingen omtrent de invulling der kaarten.

§ 1. Doel der volkstelling.

- a. De zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling heeft ten doel de aanwijzing van allen die te middernacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890 hunne werkelijke woonplaats binnen Nederland hebben.
Deze allen worden aangewezen, onverschillig of zij op genoemd tijdstip in hunne woning al dan niet aanwezig zijn.
- b. Ook worden aangewezen zij die, zonder werkelijke woonplaats binnen Nederland te hebben, op genoemd tijdstip aldaar aanwezig zijn.
- c. *Personen, die nog op 31 December 1889 zijn overleden en kinderen die eerst op 1 Januari 1890 zijn geboren worden dus niet in de volkstelling begrepen.*

§ 2. Algemeene Verplichtingen.

- a. Omtrent al de in § 1, a en b, bedoelde personen moeten de opgaven verstrekt worden die op de hierbij gevoegde kaarten gevraagd worden.
- b. Ieder die op het tijdstip der telling, of gedurende de bewerking van de uitkomsten der telling, in Nederland aanwezig is, is verplicht die opgaven, voor zoover hij daartoe in staat is, aan het gemeentebestuur te verstrekken:
omtrent hem zelve;
omtrent de personen die gedurende dat tijdvak deel uitmaken van zijn gezin;
omtrent de personen die gedurende dat tijdvak bij hem aanwezig zijn;
omtrent de personen die tot de bevolking behooren van of aanwezig zijn in een onder zijn bestuur staande instelling, gebouw, gesticht of schip.
- c. Het hoofd van ieder gezin of de bestuurder van iedere instelling, gebouw, gesticht of schip, waar de kaarten worden bezorgd, is verplicht voor de behoorlijke invulling zorg te dragen.
Overtreding van de voorschriften betreffende de volkstelling wordt krachtens artikel 20 der wet van 15 April 1886 (Staatsblad n°. 64) gestraft met hechtenis van ten hoogste veertien dagen of geldboete van ten hoogste honderd gulden.

§ 3. Waar men geteld wordt.

- a. In elke gemeente worden geteld zij die *werkelijke woonplaats* hebben in een huis der gemeente of in een vaartuig dat aldaar is gerefationneerd.
Door of voor ieder wordt aan zijne woning (huis of vaartuig) eene witte kaart (voor mannen) of eene bruine kaart (voor vrouwen) ingevuld.
- b. *Bovendien* wordt door of voor ieder, aan de woning (huis of vaartuig) waar hij *tijdelijk aanwezig* is — hetzij die woning ligt in dezelfde of in eene andere gemeente, — eene groene kaart (voor mannen) of eene roode kaart (voor vrouwen) ingevuld.
- c. *Schippers* met of zonder huisgezin, op den dag der telling varende, leveren hunne ingevulde kaart of kaarten in op de plaats waar zij na het tijdstip der telling het eerst aankomen.
Aan schippers wordt bij het in ontvangst nemen der kaarten daarvoor een reçu afgegeven, dat zij tot en met den 10den Januari 1890 moeten vertoonen aan elken ambtenaar van het openbaar gezag die het hun afvraagt.

§ 4. Personen omtrent wier werkelijke woonplaats twijfel kan bestaan.

- a. Personen die, hoewel niet duurzaam, het grootste gedeelte van het jaar in eene gemeente verblijf houden, hebben in die gemeente werkelijke woonplaats.
- b. Personen die gewoon zijn gedurende het jaar in geen bepaalde gemeente duurzaam, noch het grootste gedeelte van het jaar, verblijf te houden, maar in twee of meer gemeenten voor onbepaalde tijd te verblijven, hebben werkelijke woonplaats in de gemeente waar zij ambts-halve verplicht zijn hun verblijf te houden of krachtens bijzondere wetten verplichtingen hebben

te vervullen. Zoo geen verplichtingen van dien aard bestaan, hebben zij werkelijke woonplaats in de gemeente waar zij hun hoofdberoep uitoefenen, waar hun hoofdverblijf of de zetel van hun fortuin gevestigd is of zij het hoogst in de personeele belasting zijn aangeslagen.

- c. Personen die een reizend beroep uitoefenen, hebben werkelijke woonplaats in die gemeente, waar zij geacht worden thuis te zijn.
- d. *Zij die op het tijdstip der volkstelling in Nederland vertoeven; zonder dat blijkt waar zij werkelijke woonplaats hebben, worden geacht werkelijke woonplaats te hebben in de gemeente waar zij verklaren thuis te behooren.*
- e. De onder a, b, c en d vermelde personen vullen dus hunne witte of bruine kaarten in, daár waar zij, volgens het bovenstaande, werkelijke woonplaats hebben.

§ 5. Dienstboden.

De werkelijke woonplaats van dienstdoden is de woning waar zij gedurende hunne dienstbetrekking nachtverblijf hebben.

Voor inwonende dienstdoden, ook noodhulpen, wordt dus door het hoofd van het gezin eene witte of bruine kaart ingevuld. (Daarbij niet te verzuimen, onder vraag 10 op de kaart, nauwkeurig te vermelden in welke dienstbetrekking zij werkzaam zijn.)

§ 6. Inrichtingen van onderwijs.

- a. De werkelijke woonplaats van hen, die eene inrichting van onderwijs bezoeken, is de woning waar zij gedurende hun bezoek dier inrichting gehuisvest zijn, alwaar dus eene witte of bruine kaart voor hen wordt ingevuld.
- b. *Studenten, cadetten, adelborsten, kostleerlingen en dergelijken, met yacantie in het huis hunner ouders of voogden of elders vertoevende, worden daar dus als tijdelijk aanwezig aangemerkt, zoodat daar voor hen eene groene of roode kaart moet worden ingevuld.*
Aan de woning waar zij gedurende hun bezoek van de inrichting van onderwijs gehuisvest zijn, wordt eene witte of bruine kaart voor hen ingevuld.
Die zulke jongelieden huisvesten, zorgen dus voor de invulling van de voor dezen bestemde witte of bruine kaart.
- c. De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende in inrichtingen van onderwijs, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

§ 7. Kloosters; gestichten tot opvoeding; gestichten tot verzorging voor den ouden dag; gestichten voor doofstommen of blinden; arnhuizen; woningen der Maatschappij van Weldadigheid.

De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende of opgenomen in deze inrichtingen, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

§ 8. Ziekenhuizen.

- a. Zij die worden verpleegd in een ziekenhuis, worden aldaar als *tijdelijk aanwezig* beschouwd; hunne werkelijke woonplaats is de woning waar zij thuis behooren. Aan het ziekenhuis wordt dus voor hen eene groene of roode kaart, aan hunne woning eene witte of bruine kaart ingevuld.
- b. De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende in ziekenhuizen, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

§ 9. Militairen.

- a. Zij die bij de zee- of landmacht als *vrijwilliger* in dienst zijn of voor den dienst worden opgeleid, en in een gebouw of schip tot militair einde in gebruik, nachtverblijf hebben, hebben werkelijke woonplaats in dat gebouw of schip.
Aan dat gebouw of schip wordt dus eene witte kaart voor hen ingevuld.
- b. Zijn zij met verlof of om andere redenen op het tijdstip der volkstelling tijdelijk afwezig, dan wordt *bovendien* eene groene kaart voor hen ingevuld op de plaats waar zij dan vertoeven.
- c. *Miliciens worden in hun garnizoen als tijdelijk aanwezig beschouwd.*
In het gebouw of schip waar zij nachtverblijf hebben wordt dus eene groene kaart voor hen ingevuld.
Hunne werkelijke woonplaats is de woning waar zij thuis behooren.
Aan hunne woning wordt dus door het hoofd van het gezin eene witte kaart voor hen ingevuld.

§ 10. Invaliden.

Invaliden opgenomen in een invalidenhuis, hebben aldaar werkelijke woonplaats, zoodat aldaar eene witte kaart voor hen wordt ingevuld.

§ 11. Krankzinnigen.

- a. Krankzinnigen opgenomen in een krankzinnigengesticht, hebben aldaar werkelijke woonplaats. Zij behouden hunne werkelijke woonplaats aldaar, ook wanneer zij het gesticht met verlof hebben verlaten, zoolang hun geen ontslag is verleend. Aan het gesticht wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.
- b. Aan de woning waar een krankzinnige, die een gesticht met verlof heeft verlaten zonder daaruit ontslagen te zijn, op het tijdstip der volkstelling aanwezig is, wordt voor hem eene groene of roode kaart ingevuld.

§ 12. Gevangenen.

- a. Personen, opgenomen in de bijzondere strafgevangnissen voor mannen te Leeuwarden en te 's Hertogenbosch, voor vrouwen te Gorinchem en te Eindhoven, voor jongens te 's Hertogenbosch, voor meisjes te Montfoort en in de militaire en burgerlijke strafgevangenis nabij Leiden, alsmede de personen die gevangenisstraf, hechtenis of detentie van één jaar of langer in de gewone strafgevangnissen, huizen van bewaring of van provoost ondergaan, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats, zoodat aldaar voor hen eene witte of bruine kaart wordt ingevuld.
- b. Een tot gevangenisstraf veroordeelde, die voorwaardelijk in vrijheid is gesteld, heeft werkelijke woonplaats daár waar hij verblijfplaats heeft. Aldaar wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.
- c. De personen die in passantenhuizen of voor minder dan een jaar in de gewone strafgevangnissen, huizen van bewaring of van provoost zijn opgenomen, worden aldaar als tijdelijk aanwezig aangemerkt. Dan wordt dus voor hen aldaar eene groene of roode kaart ingevuld, *terwijl alsdan aan de woning waar zij thuis behooren, eene witte of bruine kaart moet worden ingevuld.*
- d. Een veroordeelde die hechtenis ondergaat in een gesticht, bestemd tot de uitvoering van gevangenisstraf, heeft geen werkelijke woonplaats meer in dat gesticht. Aan het gesticht wordt dus eene groene of roode; aan de woning waar hij thuis behoort, eene witte of bruine kaart ingevuld.
- e. Personen, opgenomen in de Rijkswerkinrichtingen voor mannen te Veenhuizen II, te Veenhuizen III, te Ommerschans en te Hoorn, voor vrouwen te Veenhuizen I, en in de Rijksopvoedingsgestichten voor jongens te Alkmaar en aan den Kruisberg bij Doetinchem, voor meisjes te Montfoort, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats. Aldaar wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.

§ 13. Dienstpersoneel en overige personen in gebouwen of schepen, tot militair einde in gebruik; in invalidenhuis; in krankzinnigengestichten; in strafgevangnissen; in huizen van bewaring; in passantenhuizen; in huizen van provoost; in Rijkswerkinrichtingen; in Rijksopvoedingsgestichten.

- a. De personen die nachtverblijf hebben in deze gebouwen, gestichten of schepen, voor zooverre zij belast zijn met bestuur, beheer, onderwijs, verzorging, bewaking of bediening van de daarin opgenomen personen, of van de gebouwen, gestichten of schepen of de daarin gevestigde inrichtingen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats.
- b. De overige personen, die nachtverblijf hebben in deze gebouwen, gestichten of schepen, voor zooverre zij behooren tot de huishouding van een der daarin gevestigde personen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats. Voor al deze personen (genoemd onder a en b) wordt dus aldaar eene witte of bruine kaart ingevuld.
- c. Voor alle andere personen, die niet zijn genoemd onder a of b en tijdelijk in het gebouw, gesticht of schip aanwezig zijn op het tijdstip der volkstelling, wordt eene groene of roode kaart ingevuld, en aan de woning waar zij thuis behooren eene witte of bruine kaart.

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1878, Staatsblad n. 63).
(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1880, Staatsblad n. 108).

N^o

MODEL G.

Bestuurders van gebouwen, gestichten of schepen, staande onder bestuur of toezicht van Rijksweg en vermeld in art. 1 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad n. 142) en van kloosters, inrichtingen van onderwijs, gestichten tot opvoeding, gestichten tot verzorging voor den ouden dag, gestichten voor doofstommen of blinden, armhuizen, woningen der Maatschappij van Weldadigheid, ziekenhuizen en passantenhuizen.

Provincie:

Gemeente:

Het BESTUUR van

moet voor elk tot de bevolking daarvan behoorend persoon — onverschillig of deze op het tijdstip der volkstelling aanwezig of tijdelijk afwezig is — eene kaart invullen, en wel:

voor elk mannelijk persoon, eene witte kaart;

voor elke vrouwelijke persoon, eene bruine kaart;

bovendien eene kaart voor elk die tijdelijk aanwezig is in het huis (of schip), en wel:

voor elken mannelijken tijdelijk aanwezige, eene groene kaart;

voor elke vrouwelijke tijdelijk aanwezige, eene roode kaart;

Bij de invulling der kaarten het volgende in acht te nemen:

Ten aanzien van opgenomen of verpleegden in bovengenoemde instellingen, gebouwen, gestichten of schepen, worden de vragen 2 en 3 op de kaarten beantwoord met vermelding van den aard der instelling en als hoedanig de persoon daarin is.

Bijvoorbeeld: „soldaat-vrijwilliger of milicien in de Infanteriekazerne”; „kostleerling in het Instituut NN”; „verpleegd in het ziekenhuis NN” of „in het krankzinnigengesticht NN”; „bested in het armhuis NN” enz.

Voor inwonend besturend of dienstdoend personeel en dergelijken, en de gezinnen van dezen, worden de vragen beantwoord zooals zij gesteld zijn.

Aantal der tijdelijk afwezigen.	Hierbij behooren:	De kaarten moeten worden ingevuld overeenkomstig den toestand te middernacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890.
 witte kaarten.	De kaarten worden dadelijk na Nieuwjaar door een volksteller teruggelield. Deze omslag moet daarbij ook teruggegeven worden.
 bruine kaarten.	Ieder die verkeerde of niet genoeg kaarten ontvangen heeft, moet dat zeggen aan den volksteller op het oogenblik, dat deze de kaarten terughaaft.
 groene kaarten.	
 roode kaarten.	

Wijk of afdeling

Nummer van het huis
(of naam van het schip.)

Dorp, gehucht of buurtschap.....

Straat of gracht

Binnen de kom.
Buiten

Aan de ommezijde van dit stuk worden voorschriften en inlichtingen gegeven omtrent de invulling der kaarten.

Voorschriften en inlichtingen omtrent de invulling der kaarten.

§ 1. Doel der volkstelling.

- a. De zevende algemeene tienjaarlijkse volkstelling heeft ten doel de aanwijzing van allen die te middernacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890 hunne werkelijke woonplaats binnen Nederland hebben.
Deze allen worden aangewezen, onverschillig of zij op genoemd tijdstip in hunne woning al dan niet aanwezig zijn.
- b. Ook worden aangewezen zij die, zonder werkelijke woonplaats binnen Nederland te hebben, op genoemd tijdstip aldaar aanwezig zijn.
- c. Personen, die nog op 31 December 1889 zijn overleden en kinderen die eerst op 1 Januari 1890 zijn geboren worden dus niet in de volkstelling begrepen.

§ 2. Algemeene Verplichtingen.

- a. Omtrent al de in § 1, a en b, bedoelde personen moeten de opgaven verstrekt worden die op de hierbij gevoegde kaarten gevraagd worden.
- b. Ieder die op het tijdstip der telling, of gedurende de bewerking van de uitkomsten der telling, in Nederland aanwezig is, is verplicht die opgaven, voor zoover hij daartoe in staat is, aan het gemeentebestuur te verstrekken:
omtrent hem zelve;
omtrent de personen die gedurende dat tijdvak deel uitmaken van zijn gezin;
omtrent de personen die gedurende dat tijdvak bij hem aanwezig zijn;
omtrent de personen die tot de bevolking behooren van of aanwezig zijn in een onder zijn bestuur staande instelling, gebouw, gesticht of schip.
- c. Het hoofd van ieder gezin of de bestuurder van iedere instelling, gebouw, gesticht of schip, waar de kaarten worden bezorgd, is verplicht voor de behoorlijke invulling zorg te dragen.
Overtreding van de voorschriften betreffende de volkstelling wordt krachtens artikel 20 der wet van 15 April 1886 (Staatsblad n°. 64) gestraft met hechtenis van ten hoogste veertien dagen of geldboete van ten hoogste honderd gulden.

§ 3. Waar men geteld wordt.

- a. In elke gemeente worden geteld zij die werkelijke woonplaats hebben in een huis der gemeente of in een vaartuig dat aldaar is gestationneerd.
Door of voor ieder wordt aan zijne woning (huis of vaartuig) eene witte kaart (voor mannen) of eene bruine kaart (voor vrouwen) ingevuld.
- b. Bovendien wordt door of voor ieder, aan de woning (huis of vaartuig) waar hij tijdelijk aanwezig is — hetzij die woning ligt in dezelfde of in eene andere gemeente, — eene groene kaart (voor mannen) of eene roode kaart (voor vrouwen) ingevuld.
- c. Schippers met of zonder huisgezin, op den dag der telling varende, leveren hunne ingevulde kaart of kaarten in op de plaats waar zij na het tijdstip der telling het eerst aankomen.
Aan schippers wordt bij het in ontvangst nemen der kaarten daarvoor een reçu afgegeven, dat zij tot en met den 10den Januari 1890 moeten vertoonen aan elken ambtenaar van het openbaar gezag die het hun afvraagt.

§ 4. Personen omtrent wier werkelijke woonplaats twijfel kan bestaan.

- a. Personen die, hoewel niet duurzaam, het grootste gedeelte van het jaar in eene gemeente verblijf houden, hebben in die gemeente werkelijke woonplaats.
- b. Personen die gewoon zijn gedurende het jaar in geen bepaalde gemeente duurzaam, noch het grootste gedeelte van het jaar, verblijf te houden, maar in twee of meer gemeenten voor onbepaalde tijd te verblijven, hebben werkelijke woonplaats in de gemeente waar zij ambts-halve verplicht zijn hun verblijf te houden of krachtens bijzondere wetten verplichtingen hebben

te vervullen. Zoo geen verplichtingen van dien aard bestaan, hebben zij werkelijke woonplaats in de gemeente waar zij hun hoofdberoep uitoefenen, waar hun hoofdverblijf of de zetel van hun fortuin gevestigd is of zij het hoogst in de personeele belasting zijn aangeslagen.

- c. Personen die een reizend beroep uitoefenen, hebben werkelijke woonplaats in die gemeente, waar zij geacht worden thuis te zijn.
- d. Zij die op het tijdstip der volkstelling in Nederland vertoeven, zonder dat blijkt waar zij werkelijke woonplaats hebben, worden geacht werkelijke woonplaats te hebben in de gemeente waar zij verklaren thuis te behooren.
- e. De onder a, b, c en d vermelde personen vullen dus hunne witte of bruine kaarten in, daár waar zij, volgens het bovenstaande, werkelijke woonplaats hebben.

§ 5. Dienstboden.

De werkelijke woonplaats van dienstboden is de woning waar zij gedurende hunne dienstbetrekking nachtverblijf hebben.

Voor inwonende dienstboden, ook noodhulpen, wordt dus door het hoofd van het gezin eene witte of bruine kaart ingevuld. (Daarbij niet te verzuimen, onder vraag 10 op de kaart, nauwkeurig te vermelden in welke dienstbetrekking zij werkzaam zijn.)

§ 6. Inrichtingen van onderwijs.

- a. De werkelijke woonplaats van hen, die eene inrichting van onderwijs bezoeken, is de woning waar zij gedurende hun bezoek dier inrichting gehuisvest zijn, alwaar dus eene witte of bruine kaart voor hen wordt ingevuld.
- b. Studenten, cadetten, adelborsten, kostleerlingen en dergelijken, met vacantie in het huis hunner ouders of voogden of elders vertoevende, worden daar dus als tijdelijk aanwezig aangemerkt, zoodat daar voor hen eene groene of roode kaart moet worden ingevuld.
Aan de woning waar zij gedurende hun bezoek van de inrichting van onderwijs gehuisvest zijn, wordt eene witte of bruine kaart voor hen ingevuld.
Die zulke jongelieden huisvesten, zorgen dus voor de invulling van de voor dezen bestemde witte of bruine kaart.
- c. De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende in inrichtingen van onderwijs, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

§ 7. Kloosters; gestichten tot opvoeding; gestichten tot verzorging voor den ouden dag; gestichten voor doofstommen of blinden; armhuizen; woningen der Maatschappij van Weldadigheid.

De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende of opgenomen in deze inrichtingen, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

§ 8. Ziekenhuizen.

- a. Zij die worden verpleegd in een ziekenhuis, worden aldaar als tijdelijk aanwezig beschouwd; hunne werkelijke woonplaats is de woning waar zij thuis behooren. Aan het ziekenhuis wordt dus voor hen eene groene of roode kaart, aan hunne woning eene witte of bruine kaart ingevuld.
- b. De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende in ziekenhuizen, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

§ 9. Militairen.

- a. Zij die bij de zee- of landmacht als vrijwilliger in dienst zijn of voor den dienst worden opgeleid, en in een gebouw of schip tot militair einde in gebruik, nachtverblijf hebben, hebben werkelijke woonplaats in dat gebouw of schip.
Aan dat gebouw of schip wordt dus eene witte kaart voor hen ingevuld.
- b. Zijn zij met verlof of om andere redenen op het tijdstip der volkstelling tijdelijk afwezig, dan wordt bovendien eene groene kaart voor hen ingevuld op de plaats waar zij dan vertoeven.
- c. Miliciens worden in hun garnizoen als tijdelijk aanwezig beschouwd.
In het gebouw of schip waar zij nachtverblijf hebben wordt dus eene groene kaart voor hen ingevuld.
Hunne werkelijke woonplaats is de woning waar zij thuis behooren.
Aan hunne woning wordt dus door het hoofd van het gezin eene witte kaart voor hen ingevuld.

§ 10. Invaliden.

Invaliden opgenomen in een invalidenhuis, hebben aldaar werkelijke woonplaats, zoodat aldaar eene witte kaart voor hen wordt ingevuld.

§ 11. Krankzinnigen.

- a. Krankzinnigen opgenomen in een krankzinnigengesticht, hebben aldaar werkelijke woonplaats. Zij behouden hunne werkelijke woonplaats aldaar, ook wanneer zij het gesticht met verlof hebben verlaten, zoolang hun geen ontslag is verleend. Aan het gesticht wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.
- b. Aan de woning waar een krankzinnige, die een gesticht met verlof heeft verlaten zonder daaruit ontslagen te zijn, op het tijdstip der volkstelling aanwezig is, wordt voor hem eene groene of roode kaart ingevuld.

§ 12. Gevangenen.

- a. Personen, opgenomen in de bijzondere strafgevangenis voor mannen te Leeuwarden en te 's Hertogenbosch, voor vrouwen te Gorinchem en te Eindhoven, voor jongens te 's Hertogenbosch, voor meisjes te Montfoort en in de militaire en burgerlijke strafgevangenis nabij Leiden, alsmede de personen die gevangenisstraf, hechtenis of detentie van één jaar of langer in de gewone strafgevangenis, huizen van bewaring of van provoost ondergaan, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats, zoodat aldaar voor hen eene witte of bruine kaart wordt ingevuld.
- b. Een tot gevangenisstraf veroordeelde, die voorwaardelijk in vrijheid is gesteld, heeft werkelijke woonplaats daár waar hij verblijfplaats heeft. Aldaar wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.
- c. De personen die in passantenhuizen of voor minder dan een jaar in de gewone strafgevangenis, huizen van bewaring of van provoost zijn opgenomen, worden aldaar als tijdelijk aanwezig aangemerkt. Dan wordt dus voor hen aldaar eene groene of roode kaart ingevuld, *terwijl alsdan aan de woning waar zij thuis behooren, eene witte of bruine kaart moet worden ingevuld.*
- d. Een veroordeelde die hechtenis ondergaat in een gesticht, bestemd tot de uitvoering van gevangenisstraf, heeft geen werkelijke woonplaats meer in dat gesticht. Aan het gesticht wordt dus eene groene of roode; aan de woning waar hij thuis behoort, eene witte of bruine kaart ingevuld.
- e. Personen, opgenomen in de Rijkswerkinrichtingen voor mannen te Veenhuizen II, te Veenhuizen III, te Ommerschans en te Hoorn, voor vrouwen te Veenhuizen I, en in de Rijksovoedingsgestichten voor jongens te Alkmaar en aan den Kruisberg bij Doetinchem, voor meisjes te Montfoort, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats. Aldaar wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.

§ 13. Dienstpersoneel en overige personen in gebouwen of schepen, tot militaire einde in gebruik; in invalidenhuis; in krankzinnigengestichten; in strafgevangenis; in huizen van bewaring; in passantenhuizen; in huizen van provoost; in Rijkswerkinrichtingen; in Rijksovoedingsgestichten.

- a. De personen die nachtverblijf hebben in deze gebouwen, gestichten of schepen, voor zooverre zij belast zijn met bestuur, beheer, onderwijs, verzorging, bewaking of bediening van de daarin opgenomen personen, of van de gebouwen, gestichten of schepen of de daarin gevestigde inrichtingen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats.
- b. De overige personen, die nachtverblijf hebben in deze gebouwen, gestichten of schepen, voor zooverre zij behooren tot de huishouding van een der daarin gevestigde personen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats. Voor al deze personen (genoemd onder a en b) wordt dus aldaar eene witte of bruine kaart ingevuld.
- c. Voor alle andere personen, die niet zijn genoemd onder a of b en tijdelijk in het gebouw, gesticht of schip aanwezig zijn op het tijdstip der volkstelling, wordt eene groene of roode kaart ingevuld, en aan de woning waar zij thuis behooren eene witte of bruine kaart.

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1870. Staatsblad no. 63.)
(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1880. Staatsblad no. 108.)

Gebouwen, gestichten of schepen, staande onder bestuur of toezicht van Rijkswegen

MODEL III.

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1870. Staatsblad no. 63.)
(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1880. Staatsblad no. 108.)

De Schipper

varende het schip

heeft de door of voor hem ingevulde kaarten (met verzamelkaart) voor de volkstelling den Januari 1880 afgegeven in de gemeente

aan den ondergeteekende.

De Teller,

Dit bijzet moet door den schipper tot en met den 10den Januari 1880 worden vertoond aan elken ambtenaar van het openbaar gezag die het hem afvraagt.

aanwezig.

Afzonderlijk levende personen

dus { . . . groene kaarten.
. . . roode kaarten.

Het Bestuur van

§ 10. Invaliden.

Invaliden, opgenomen in een invalidenhuis, hebben aldaar werkelijke woonplaats, zoodat aldaar eene witte kaart voor hen wordt ingevuld.

§ 11. Krankzinnigen.

a. Krankzinnigen opgenomen in een krankzinnigengesticht, hebben aldaar werkelijke woonplaats. Zij behouden hunne werkelijke woonplaats aldaar, ook wanneer zij na gesticht met verlof hebben verbleven, zoolang hun een ongeluk is overkomen. Aan het gesticht wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld. b. Aan de woning waar een krankzinnige, die aan gesticht met verlof naar verlaten zonder daartoe ontslagen te zijn, op het tijdstip der volkstelling aanwezig is, wordt voor hem eene groene of roode kaart ingevuld.

§ 12. Gevangenen.

a. Personen opgenomen in de bijzondere strafgevangnissen voor mannen te Leeuwarden en te Hertenbosch, voor vrouwen te Gornichem en te Lindsaven, voor jongens te Hertenbosch, voor meisjes te Montfoort, en in de militaire en burgerlijke strafgevangnissen te Londen, almede de personen die gevangenisstraf, nachteme of dagteme van een jaar of langer, in de gewone strafgevangnissen, huizen van bewaring of van provooft ondergaan, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats, zoodat aldaar voor hen eene witte of bruine kaart wordt ingevuld.

b. Een tot gevangenisstraf veroordeelde, die voortwaardelijk in vrijheid is gesteld, heeft werkelijke woonplaats daar waar hij verblijfsplaats heeft. Aldaar wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.

c. De personen die in passantenhuizen of voor minder dan een jaar in de gewone strafgevangnissen, huizen van bewaring of van provooft zijn opgenomen, worden aldaar als tijdelijk aanwezig aangemerkt. Dan wordt dus voor hen aldaar eene groene of roode kaart ingevuld, *tenzij zij anders aan de woning waar zij thuis behoren, eene witte of bruine kaart moet worden ingevuld.*

d. Een veroordeelde die hechtenis ondergaat in een gesticht, bestemd tot de uitvoering van gevangenisstraf, heeft geen werkelijke woonplaats meer in dat gesticht. Aan het gesticht wordt dus eene groene of roode kaart aan de woning waar hij thuis behoort, eene witte of bruine kaart ingevuld.

e. Personen opgenomen in de Rijkswerkinrichtingen voor mannen te Veenhuizen II, te Veenhuizen III, te Ommerschans en te Hoorn, voor vrouwen te Veenhuizen I, en in de Rijksovoedingsgestichten voor jongens te Alkmaar en aan den Kruisberg bij Doetinchem, voor meisjes te Montfoort, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats. Aldaar wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.

§ 13. Dienstpessoel en overige personen in gebouwen of schepen tot militaire einde in gebruik, in invalidenhuizen, in krankzinnigengestichten, in strafgevangnissen, in huizen van bewaring, in passantenhuizen, in huizen van provooft, in Rijkswerkinrichtingen, in Rijksovoedingsgestichten.

a. De personen die nachtverblijf hebben in deze gebouwen, gestichten of schepen, voor zoverre zij belast zijn met bestuur, beheer, onderwijs, verzorging, bewaking of bediening van de daarin opgenomen personen, of van de gebouwen, gestichten of schepen of de daarin gevestigde inrichtingen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats.

b. De overige personen, die nachtverblijf hebben in deze gebouwen, gestichten of schepen, voor zoverre zij behoren tot de huishouding van een der daarin gevestigde personen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats.

Voor al deze personen, genoemd onder a) en b), wordt dus aldaar eene witte of bruine kaart ingevuld. Voor alle andere personen, die niet zijn genoemd onder a) of b) en tijdelijk in het gebouw, gesticht of schip aanwezig zijn op het tijdstip der volkstelling, wordt eene groene of roode kaart ingevuld, en aan de woning waar zij thuis behoren eene witte of bruine kaart.

DEL. I.

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1879, Staatsblad no. 63.)
(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1880, Staatsblad no. 108.)

Gebouwen, gestichten of schepen, staande onder bestuur of toezicht van Rijkswegen

incie:

MODEL III.

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1879, Staatsblad no. 63.)
(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1880, Staatsblad no. 108.)

De Schipper.....
varende het schip.....
heeft de door of voor hem ingevulde kaarten (met verzamelkaart) voor de volkstelling den Januari 1890 afgegeven in de gemeente aan den ondergeteekende.

De Teller,

Dit bijzet moet door den schipper tot en met den 10den Januari 1890 worden vertoond aan elken ambtenaar van het openbaar gezag die het hem afvraagt.

anwezig.

Afzonderlijk levende personen

du { groene kaarten.
. roode kaarten.

Het Bestuur van

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1879, Staatsblad no. 68.)
(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1880, Staatsblad no. 108.)

provincie:
gemeente:

Gebouwen, gestichten of schepen, staande onder bestuur of toezicht van Rijkswegen en vermeld in art. 1 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Stbl. no. 142.)

AANTAL PERSONEN, ingeschreven in het register van of tijdelijk aanwezig in

December 1889.

		Mannen.	Vrouwen.	AANTAL BENODIGDE KAARTEN. (Deze kolom wordt door het Gemeentebestuur ingevuld.)
Ingeschreven in het register.	Personen levende in een gezin.			
	hoofden van gezinnen. . . andere leden van gezinnen.			
	Afzonderlijk levende personen			
Tijdelijk aanwezig.	Personen levende in een gezin.			dus { . . . witte kaarten. . . . bruine kaarten.
	hoofden van gezinnen. . . andere leden van gezinnen.			
	Afzonderlijk levende personen			dus { . . . groene kaarten. . . . roode kaarten.

Het Bestuur van

MODEL **K.**

(Buitenvel.)

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1870, Staatsblad no. 68.)
(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1880, Staatsblad no. 108.)

Provincie:

Gemeente:

REGISTER van den teller

belast met het rondbrengen en ophalen der telkaarten in het hieronder omschreven deel der gemeente, te weten:

Instructie voor de tellers.

1. Aan de tellers is opgedragen het bezorgen en terughalen der telkaarten, het bijstaan van hen die voor de invulling der kaarten hulp of voorlichting noodig hebben en het inwinnen der vereischte inlichtingen tot herstel van abuizen.

2. De stukken waarmede de tellers te maken hebben zijn:

Model A (*wit*), kaart voor een man.

Model B (*bruin*), kaart voor een vrouw.

Model C (*groen*), kaart voor een tijdelijk aanwezigen man.

Model D (*rood*), kaart voor een tijdelijk aanwezige vrouw.

Model E, verzamelkaart voor het hoofd van een gezin.

Model F, verzamelkaart voor een afzonderlijk levend persoon (dat zijn personen *die niet in een gezin leven*, onverschillig of zij alleen, of met anderen in één huis wonen).

Model G, verzamelkaart voor bestuurders van gebouwen, gestichten of schepen ¹⁾, vermeld in art. 1 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 142), of van instellingen of gestichten ²⁾, bedoeld in het 4e en het 5e lid van art. 3 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 140).

Model H, ontvangstbewijs voor schippers.

De tellers beginnen met die stukken, *waarvan hun een exemplaar door het gemeentebestuur tijdelijk wordt verschaft*, in het bijzonder de voorschriften en inlichtingen op de modellen E, F en G, nauwkeurig te lezen en zich daarvan zoo goed op de hoogte te stellen, dat zij hunne taak vlug kunnen volbrengen en aan ieder belanghebbende dadelijk de noodige inlichtingen kunnen geven.

3. Zij maken zich goed bekend met het gedeelte der gemeente waarover hunne werkring zich uitstrekt, en met den aard der bevolking. Waar noodig behooren zij zich de medewerking te verzekeren van personen die door hunne geschiktheid of het aanzien, waarin zij bij de bevolking staan, bevorderlijk kunnen zijn aan een geregelden gang der telling.

4. Tusschen 26 Decembar 1889 en 1 Januari 1890 moeten de telkaarten worden bezorgd.

De kaarten worden aan elke woning (huis of schip) waarvoor zij bestemd zijn, afgegeven met, en voor zoover mogelijk in de daarbij behoorende verzamelkaart E, F of G.

Voordat de tellers aan een woning de kaarten afgeven overtuigen zij zich hoeveel witte, bruine, groene en roode kaarten er noodig zijn en geven er even zoovele af. Zij zorgen, zoo noodig na wijziging, dat met deze cijfers overeenkomt het aantal vermeld op de verzamelkaart E, F of G en in hun register. Zij zorgen dat alle kaarten hetzelfde nummer dragen als de verzamelkaart waarbij zij behooren. Aldus worden de kaarten met de verzamelkaart afgegeven.

¹⁾ Gebouwen of schepen, tot militaire einde in gebruik; invalidenhuisen; krankzinnigengestichten; strafgevangnissen; huizen van bewaring; huizen van provoost; Rijkswerkinrichtingen; Rijksopvoedingsgestichten.

²⁾ Kloosters; inrichtingen van onderwijs; gestichten tot opvoeding; gestichten tot verzorging voor den ouden dag; gestichten voor doofstommen of blinden; armhuizen; woningen der Maatschappij van Weldadigheid; ziekenhuizen; passantenhuizen.

Van de modellen A—L werden successievelijk het hieronder genoemd aantal verzonden aan de besturen der onderscheidene provinciën ter toezending aan de gemeentebesturen: ¹⁾

PROVINCIEËN.	M O D E L L E N											
	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	K. (buitenvel en bijvoegsel)	K. (binnen- vel).	L.
Noordbrabant . . .	274500	274800	9800	5100	115650	9890	610	1250	335	925	3225	275
Gelderland . . .	232000	283000	18000	16000	120000	11000	1400	5500	200	1600	6000	500
Zuidholland . . .	488800	477453	10250	25150	224600	26000	1838	9251	556	1572	5771	400
Noordholland . . .	458000	477000	30015	26015	213000	18000	2000	7000	700	1650	6000	850
Zeeland	106000	108750	7000	7030	48600	4050	375	1700	150	475	1100	275
Utrecht	116000	119100	7000	5400	55000	9000	170	1525	45	525	1400	160
Friesland	177500	181700	17200	11500	82600	7750	750	6400	60	805	3170	100
Overijssel	159200	157300	9450	9600	65380	5580	1000	3000	250	800	1600	250
Groningen	143500	151300	10000	10000	65980	6020	500	4100	20	700	2500	120
Drenthe	79500	73000	5000	4000	31490	2100	200	3000	50	400	1100	200
Limburg	140300	135300	11600	10000	52800	7300	480	550	110	375	1200	260
HET RIJK	2425300	2438703	135315	129795	1070100	106690	9323	43276	2476	9827	33066	3300

Op de regeling van de tegemoetkoming aan de gemeenten voor de kosten der volkstelling had betrekking de volgende circulaire aan de Commissarissen des Konings van de onderscheidene provinciën:

N°. 32 *Afdeling* M. P. V.

Vervolg op schrijven van 6 September 1889, no. 24, *afd. M. P. V.* betreffende *7e Volkstelling*.

's-GRAVENHAGE, 2 October 1889.

In het ontwerp van het 5e Hoofdstuk der Staatsbegroting voor 1890 is onder artikel 55 voor „tegemeetkoming aan de gemeenten in de kosten der zevende algemeene volkstelling” een bedrag van f 163000 uitgetrokken.

Mijne bedoeling is, dat van dit bedrag aan elke gemeenten zal worden uitgekeerd een som berekend naar den maatstaf van drie en een halven cent per getelden persoon der werkelijke bevolking volgens de volkstelling.

Ik heb de eer UHEGestr. te verzoeken dit mede te deelen aan de gemeentebesturen in Uwe provincie, opdat deze daarmede bij de voorbereidende maatregelen voor de volkstelling (bepaaldelijk het aanstellen van geschikte tellers) rekening kunnen houden. Bij Uwe mededeeling moet uitdrukkelijk het voorbehoud worden gevoegd dat het bedrag definitief voor de gemeenten beschikbaar, natuurlijk afhangt van de vaststelling van het cijfer bij de wet.

¹⁾ Zie hierover ook de circulaire van 9 Januari 1890, no. 34, *afd. M. P. V.*

Wordt bovenbedoeld bedrag bij de wet vastgesteld; ¹⁾ dan is het mijn voornemen te bevorderen, dat aan de gemeenten in den aanvang van 1890 een bedrag worde uitgekeerd berekend naar twee cent per inwoner volgens het cijfer der bevolking op 1 Januari 1889.

Hetgeen aan elke gemeente daarenboven nog toekomt tot completeering van het bedrag berekend naar 3½ cent per getelden persoon wordt dan uitgekeerd nadat de werkzaamheden ter zake der volkstelling bij de gemeentebesturen zijn afgelopen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) MACKAY.

De uitvoering der onderscheidene voorschriften gaf aanleiding tot de hieronder volgende circulaire aan de Commissarissen des Konings:

N°. 89 Afdeling M. P. V.

's-GRAVENHAGE, 9 November 1889.

betreffende 7^e Volkstelling.

Ik heb de eer UHEG. mede te deelen dat aan U zijn afgezonden²⁾ aanplakbiljetten tot aankondiging van de 7^e Algemeene tienjaarlijksche volkstelling met verzoek daarvan het noodige aantal aan elke der gemeenten in Uwe provincie toe te zenden.

De gemeentebesturen moeten daarbij uitgenoodigd worden die biljetten, na invulling en onderteekening, in hunne gemeenten in het begin van December te doen aanplakken.

Tevens behooren de gemeentebesturen, waar daartoe gelegenheid bestaat, eene aankondiging in denzelfden of althans in dergelijken vorm te doen in de plaatselijke dag- of weekbladen. ³⁾

Ter verdere mededeeling aan de gemeentebesturen heb ik voorts de eer alsnog de volgende aanvullingen of toelichtingen tot de bij schrijven van 6 September 1889, no. 24, afd. M. P. V. medegedeelde voorschriften te geven.

Tijdelijk aanwezigen.

Aan het slot van § 7 der Voorschriften is bepaald, dat de groene en roode kaarten betreffende personen, van wie de werkelijke woonplaats niet is te vinden, in een afzonderlijk pak moeten bewaard worden, dat na afloop der bewerking (zie ook § 8) met de overige stukken aan den Commissaris des Konings wordt gezonden. Dit dreigt moeilijkheid te geven bij het opmaken van de tabel van de bevolking naar de plaatselijke indeeling, waarin ook een kolom voor de tijdelijke aanwezigen is bestemd (zie het „Eerste gedeelte” van de uitkomsten der vorige volkstelling.) Voor de bedoelde slotalinea van § 7 moet derhalve gelezen worden:

„Op de groene en roode kaarten betreffende personen van wie de werkelijke woonplaats niet is te vinden, worden bij vraag 11 de woorden: „niet gevonden” geschreven.

„Na de hier voorgeschrevene bewerking blijven alle groene en roode kaarten liggen in de verzamelkaart waarbij zij behooren.”

¹⁾ Aldus vastgesteld bij de wet van 1 Febr. 1890 (Stbl. no. 15) tot vaststelling van het Vde Hoofdstuk der Staatsbegroting voor het dienstjaar 1890.

²⁾ Noordbrabant 1100; Gelderland 1800; Zuidholland 1800; Noordholland 1800; Zeeland 1075; Utrecht 1075; Friesland 1150; Overijssel 1150; Groningen 1150; Drenthe 1000; Limburg 1100. De inhoud van het aanplakbiljet is hierachter afgedrukt.

³⁾ Zie over de „Aankondiging der volkstelling” noch de circulaire van 10 December 1889, no. 175, afd. M. P. V.

Inrichtingen van onderwijs.

Evenals bij de vorige volkstelling is ook nu weder de 31^e December gekozen als de voor de telling meest geschikte dag. Men meent dat de bevolking op dien dag meer dan op eenigen anderen dag, in hare werkelijke woonplaats aanwezig is.

Ten opzichte van inrichtingen van onderwijs echter is zulks niet het geval daar de bevolking dier inrichtingen op den 31^{en} December wegens de Kerstvacantie voor een groot deel hare werkelijke woonplaats, d. w. z. de inrichting, tijdelijk verlaten heeft.

Ten einde de moeilijkheden die daardoor met betrekking tot de invulling der kaarten zich kunnen voordoen, zooveel mogelijk te voorkomen is het geraden zoowel de besturen der inrichtingen als onderwijzend personeel en leerlingen, tijdig in te lichten omtrent de bepalingen van § 6 van de „Voorschriften en inlichtingen omtrent de invulling der kaarten” geplaatst aan de ommezijde van de modellen E, F en G.

De gemeentebesturen moeten zich daartoe wenden tot de besturen van alle inrichtingen in hunne gemeente waarop het bovenstaande toepasselijk is, zooals: universiteiten, academiën, seminariën, polytechnische school, vecartsenijschool, landbouwscholen, opleidingscholen, kweekscholen, normaalscholen, kostscholen en dergelijke. Daaronder worden ook bedoeld de in de gemeente gevestigde Rijksinrichtingen van onderwijs.

De besturen van bovengenoemde inrichtingen moeten worden opmerkzaam gemaakt, dat de werkelijke woonplaats van hen, die eene inrichting van onderwijs bezoeken, is de woning waar zij gedurende hun bezoek dier inrichting gehuisvest zijn, en dat dus aan die woning voor hen eene witte of bruine kaart voor de volkstelling moet worden ingevuld, onverschillig of zij aanwezig, dan wel wegens vacatie tijdelijk afwezig zijn. Daarentegen worden zij als tijdelijk aanwezig aangemerkt in het huis hunner ouders of voogden of elders, waar zij met vacantie vertoeven, zoodat aldaar eene groene of roode kaart voor hen moet worden ingevuld.

Onder de leerlingen van bovengenoemde inrichtingen zijn er

a. die gehuisvest zijn in een gebouw der inrichting, en

b. die bij andere personen buiten de inrichting gehuisvest zijn of zoogenaamd op kamers wonen.

Ten aanzien van hen die onder a zijn bedoeld, moeten de besturen der inrichtingen worden uitgenoodigd, zorg te dragen voor de nauwkeurige en volledige invulling van de voor deze leerlingen bestemde witte of bruine kaarten, maar ook den leerlingen zelve ernstig te verzoeken, dat zij toezien dat in de woning, waar zij in den nacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890 vertoeven, eene groene of roode kaart voor hen wordt ingevuld.

Ten aanzien van hen die onder b zijn bedoeld, moeten de besturen der inrichtingen worden uitgenoodigd, den leerlingen ernstig te verzoeken, dat zij zelve er zooveel mogelijk order op stellen dat door het hoofd van het huis waar zij wonen eene witte of bruine kaart en in de woning waar zij in den nacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890 vertoeven, eene groene of roode kaart voor hen wordt ingevuld. Leven deze laatsten niet in een gezin, maar zijn zij als afzonderlijk levende personen te beschouwen (zooals bv. studenten, die op gehuurde kamers geheel op zich zelf wonen) dan wordt aan hunne woning met de voor hen bestemde witte of bruine kaart ook een verzamelkaart F afgegeven.

De gemeentebesturen behooren zich met het bovenstaande zóo tijdig tot de besturen der inrichtingen van onderwijs te wenden, dat dezen zich daarmee nog vóór den aanvang der Kerstvacantie tot de leerlingen kunnen richten.

Modellen G.

Naar aanleiding van een gerezen vraag doe ik opmerken, dat de modellen G ook bestemd zijn voor kostscholen. Achter de woorden „Het Bestuur van” vult men den naam in, waaronder de school bekend is. Bij het model worden gevoegd alle kaarten die noodig zijn, zoowel voor het gezin van het hoofd der school als voor de inwonende onderwijzers, leerlingen en dienstboden. Het hoofd der school vult al de voor dezen bestemde kaarten in.

Omtrent de modellen G geldt nog het volgende:

Voor elk gesticht of instelling genoemd aan het hoofd van het model G is slechts één zoodanig model bestemd, onverschillig hoeveel gezinnen ook tot de bevolking daarvan behooren en al is de bevolking verspreid in verschillende tot de inrichting behorende

gebouwen. Uitgezonderd daarvan zijn natuurlijk de besturende of dienstdoende personen, indien zij in een afzonderlijk niet tot de inrichting behoorend huis wonen; dezen vormen dan afzonderlijk wonende gezinnen of zijn afzonderlijk levende personen, waarvoor de verzamelkaarten E en F bestemd zijn.

Ten einde bij de bewerking van de uitkomsten der volkstelling een statistiek te kunnen opmaken van de bevolking van de hier bedoelde gestichten en instellingen zal het noodig zijn dat zonder veel moeite kunne worden nagegaan, welke telkaarten op de bevolking van zulk een inrichting betrekking hebben.

Daarom moeten de gemeentebesturen op de telkaarten die bij de modellen G behooren nevens het nummer in den rechterbovenhoek (zie § 5 in fine van de voorschriften, gegeven bij schrijven van 6 September 1889, no. 24, afd. M. P. V.) op duidelijke wijze de letter G plaatsen. De tellers moeten zorg dragen dat die letter ook geplaatst worde op de kaarten die bij het rondbrengen of ophalen nog behalve de reeds genummerde ter invulling worden afgegeven (zie Instructie voor de tellers no. 4 en 8).

Afzonderlijk levende personen.

Over de beteekenis van de uitdrukking „afzonderlijk levend persoon” is eene opheldering gevraagd.

Naar aanleiding daarvan doe ik opmerken, dat een afzonderlijk levend persoon geheel alleen een huis kan bewonen, maar ook in een huis kan wonen, waar nog andere personen gevestigd zijn. Woont hij met anderen in één huis, dan wordt hij dan alleen als afzonderlijk levend persoon beschouwd, als hij niet in een gezin leeft.¹⁾

Zoo is een persoon, die een of meer kamers in een huis bewoont, maar in geen gemeenschap leeft met de overige bewoners, een afzonderlijk levend persoon, al wordt hij ook door personen uit dat huis bediend en al wordt ook door die personen zijne voeding bezorgd.

Gebruikt hij daarentegen zijne maaltijden met de andere bewoners, of deelt hij het zoogenaamd gezellig verkeer met hen, dan moet hij beschouwd worden als in een gezin levende en moet vraag 3 op de telkaarten voor hem ingevuld worden.

Gebruik van het gemeentestempel.

Door een gemeentebestuur is gevraagd of het geoorloofd is den gewonen gemeentestempel, die de namen van provincie en gemeente vermeldt, te gebruiken, om op de modellen der volkstelling de namen van provincie en gemeente te plaatsen.

Dit is geoorloofd, zooals ook blijkt uit § 5 van de Voorschriften, medegedeeld bij schrijven van 6 September 1889, no. 24, afd. M. P. V. Zelfs kan dat geschieden ook op die modellen (telkaarten en model K) waar „provincie” en „gemeente” niet onder, maar naast elkaar zijn geplaatst; de stempel, zoowel den naam der provincie als dien der gemeente bevattende, kan dan op de lijn van de twee woorden „provincie” en „gemeente” afgedrukt worden. Het gebruik van den stempel wordt echter, zooals reeds in de Voorschriften werd gezegd, toegestaan onder de voorwaarde, dat de namen, zoowel van provincie als van gemeente, duidelijk leesbaar zijn.

Voorafgaande invulling der telkaarten.

Er zijn gevallen denkbaar, waarin de noodzakelijkheid afwijking eischt van het gebiedend voorschrift, dat voorafgaande invulling der kaarten uit het bevolkingsregister niet mag voorkomen. Het moet natuurlijk hooge uitzondering blijven.

Het invullen der telkaarten door de tellers (indien de te tellen personen het niet zelf kunnen doen) op het oogenblik der telling, heeft altijd de voorkeur boven voorafgaande invulling uit de bevolkingsregisters, daar bij de eerste wijze van handelen controle mogelijk is. nl. bij de verificatie met de bevolkingsregisters, en bij de tweede wijze van handelen controle ontbreekt, wanneer de tellers daarin niet zeer plichtmatig te werk gaan.

Is voorafgaande invulling onvermijdelijk, dan moet er bijzonder voor gewaakt worden, dat voor het rondbrengen of ophalen van de hier bedoelde kaarten de meest

¹⁾ „Een persoon die met dienstpersioneel alleen een huis bewoont, is het hoofd van het gezin, dat hij „aldus gevormd heeft”. (Brief van 17 Dec. 1889, no. 491, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Zuidholland; van 21 Dec. 1889, no. 210, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Overijssel).

„Een persoon die alleen met dienstpersioneel woont, is het hoofd van het gezin, dat hij aldus gevormd „heeft”. (Brief van 21 Dec. 1889, no. 216, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Zeeland).

vertrouwbare tellers gebezigd worden, van wie men zeker is, dat zij de opgaven ter dege controleeren en vooral alle mogelijke moeite zullen doen tot verkrijging van die opgaven, die niet of niet volledig uit het bevolkingsregister kunnen getrokken worden, zooals bepaaldelijk met de vragen betreffende ambt, beroep of bedrijf het geval is.¹⁾

Huizen waar eene besmettelijke ziekte voorkomt.

Ter voorkoming van mogelijke overbrenging van besmetting door het materieel der volkstelling zal het goed zijn, dat de tellers het materieel niet brengen in huizen, voorzien van het in art. 20 der wet van 4 December 1872 (Staatsblad no. 134) bedoelde kenmerk ter aanduiding van eene besmettelijke ziekte in de woning, vooral in geval van pokken of roodvonk. Kunnen zij de kaarten niet ingevuld krijgen zonder dat deze aan aanraking met smetstof worden blootgesteld, dan kunnen zij aan het hoofd van het huis mededeelen, dat hij, zoodra het gevaar voor besmetting geweken is, de noodige opgaven op de secretarie der gemeente moet komen doen. De tellers moeten dan van zulk een geval nauwkeurig aantekening houden in hun register en de gemeentebesturen hebben te zorgen dat de alsdan ontbrekende opgaven zoo spoedig mogelijk alsnog aan hen worden verschaft.

Verzending der kaarten C en D.

In § 7 der Voorschriften gegeven bij mijn schrijven van 6 September 1889, no. 24, afd. M. P. V. zeide ik alsnog een nader voorschrift toe betreffende de wijze van verzending van de groene en roode telkaarten (modellen C en D.)

Bij het elkander over en weder toezenden van die kaarten moeten de gemeentebesturen het volgende inacht nemen.

Zijn er uit ééne gemeente verscheidene kaarten naar één zelfde andere gemeente te zenden of terug te zenden, dan behooren deze zooveel mogelijk in een gesloten pakket bijeengevoegd en dit pakket op de gebruikelijke wijze van een adres voorzien te worden.

Worden de kaarten los verzonden, dan moeten zij in drieën worden gevouwen. Op de keerzijde behoeft dan niets anders geschreven te worden dan het adres: „Burgemeester en Wethouders van” met vermelding van den naam der gemeente, waarheen de kaarten verzonden worden. De terugzending heeft op de zelfde wijze plaats, nadat op het adres de naam der gemeente is doorgehaald en daarvoor de naam der gemeente, waarheen de kaart wordt terug gezonden, is in de plaats gesteld.

Vraag 10 f op de telkaarten.

De bedoeling dezer vraag is den aard der dienstbetrekking in bijzonderheden te leeren kennen. Bijvoorbeeld van personen werkzaam in een machinefabriek worden op die vraag antwoorden verwacht als: monteur, bankwerker, smid, stoker, sjouwerman enz.; van personen werkzaam in een fabriek van wollen of katoenen stoffen antwoorden als: wever, draadmager, volder, verver, appreteerder enz. Uit het antwoord moet duidelijk blijken welke bijzondere werkring aan elk, die in dienstbetrekking is (waaronder ook huis- en stalbedienden) in zijn vak is aangewezen en met welk bepaald soort van werk hij zich daarin bezig houdt.

Aan de tellers moet worden opgedragen gestreng de hand te houden aan eene zoo nauwkeurig mogelijke beantwoording der vraag.

Opmerkingen over de voorschriften betreffende de volkstelling.

De gemeentebesturen worden uitgenoodigd aantekening te houden van de opmerkingen, waartoe de voorschriften betreffende de volkstelling en hunne toepassing hun aanleiding geven en van bezwaren daartegen, die hun mochten blijken, althans voor zoover zij van zoodanig belang zijn, dat de kennisneming daarvan door de Regeering hun voor het vervolg gewenscht voorkomt.

Zij maken daarvan een beknopt verslag op en zenden dat na afloop van de werkzaamheden in zake de volkstelling aan den Commissaris des Konings in hunne provincie.

¹⁾ In een schrijven van 17 December 1889, no. 190, afd. M. P. V. aan den Commissaris des Konings in Noordbrabant werd door den Minister, naar aanleiding van de vraag van een burgemeester, gezegd: „Ik heb de „eer UHEG. te verzoeken, den burgemeester in antwoord op zijn schrijven namens mij mede te deelen, dat ik „de vraag, in hoever in eene gemeente de in mijn schrijven van 9 Nov. j.l., no. 9, afd. M. P. V., bedoelde „voorafgaande invulling der telkaarten noodzakelijk is, ter beslissing en ter verantwoording van het gemeentebestuur moet laten. Evenwel kan, naar mij voorkomt, vrees voor onvolledige opgaven alleen geen reden zijn „voor die voorafgaande invulling, daar die onvolledige opgaven toch bij de latere verificatie der bevolkingsregisters „kunnen aangevuld worden.

Uit den aard der zaak geldt dit alleen zaken die niet dadelijk en nog voor *deze* volkstelling voorziening eischen; hierover kunnen zij zich natuurlijk dadelijk tot den Commissaris des Konings wenden.

UHEG. gelieve de gemeentebesturen spoedig met het bovenstaande in kennis te stellen.

Ik vertrouw, dat door UHEG. bij voortdurende nauwlettend wordt toegezien op de richtige uitvoering van de voorschriften in zake de volkstelling.

In het bijzonder stelt de opgave van het personeel met de uitvoering der telling belast (die de gemeentebesturen U volgens § 4 in sine van de Voorschriften van 6 September j. l. vóór 1 December moeten doen toekomen) U in staat al Uwen invloed aan te wenden tot een goede keuze van tellers in de onderscheidene gemeenten. Op de noodzakelijkheid daarvan kan bij de gemeentebesturen niet genoeg worden aangedrongen. Onder onderwijzers, opzichters en andere beambten die waarborg geven van betrouwbaarheid en administratieve ontwikkeling, zullen de meeste gemeentebesturen wel in staat zijn geschikte tellers te vinden. Waar dergelijke personen voor het op zich nemen van deze taak vergunning van eenige autoriteit behoeven, vertrouw ik, dat deze voor dit bijzonder geval niet te vergeefs zal worden gevraagd.

Terwijl een nader bepaald en voor alle gemeentebesturen geldend voorschrift ter zake niet is te geven, beveel ik voor zooveel noodig dit punt alsnog bijzonder aan de zorg van UHEG. aan, opdat het den gemeentebesturen niet aan de noodige wenken en voorlichting ontbreke.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

(get.) MACKAY.

Het in den aanvang van dit schrijven genoemde aanplakbiljet was van den volgende inhoud:

7DE VOLKSTELLING.

(Wet van 22 April 1879, Staatsblad no. 63.)

(Koninklijk besluit van 21 Augustus 1889, Staatsblad no. 108.)

Burgemeester en Wethouders van
brenge ter algemeene kennis, dat dit jaar zal gehouden worden
de 7de algemeene tienjaarlijksche volkstelling.

Deze heeft ten doel de aanwijzing van allen die te middernacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890 hunne werkelijke woonplaats binnen Nederland hebben.

Deze allen worden aangewezen, onverschillig of zij op genoemd tijdstip in hunne woning al dan niet aanwezig zijn.

Ook worden aangewezen zij die, zonder werkelijke woonplaats binnen Nederland te hebben, op genoemd tijdstip aldaar aanwezig zijn.

Omtrent deze allen moeten de opgaven verstrekt worden, die gevraagd worden op kaarten, die tusschen 26 December 1889 en 1 Januari 1890 zullen worden rondbezorgd, en dadelijk na Nieuwjaar zullen worden teruggehaald.

Door of voor ieder moet aan zijne woning worden ingevuld

eene WITTE KAART (voor een man of jongen)
of eene BRUINE KAART (voor eene vrouw of meisje).

Bovendien moet door of voor ieder aan de woning waar hij *tijdelijk aanwezig* is ingevuld worden

eene GROENE KAART (voor een tijdelijk aanwezigen man of jongen)
of eene ROODE KAART (voor eene tijdelijk aanwezige vrouw of meisje).

Het hoofd van ieder gezin of de bestuurder van iedere instelling, gebouw, gesticht of schip, waar de kaarten worden bezorgd, is verplicht voor de behoorlijke invulling zorg te dragen.

DEZE ZORGE ER DUS VOOR, DAT AAN DEN TELLER, WANNEER HIJ DE KAARTEN BEZORGT, WORDE OPgegeven HOEVEEL WITTE, BRUINE, GROENE OF ROODE KAARTEN ER IN DE WONING NOODIG ZIJN.

Overtreding van de voorschriften betreffende de volkstelling wordt krachtens artikel 20 der wet van 15 April 1886 (Staatsblad no. 64) gestraft met hechtenis van ten hoogste veertien dagen of geldboete van ten hoogste honderd gulden.

De nauwkeurige, door de volkstelling te verkrijgen kennis der bevolking is eene zaak van algemeen belang. Tot het verkrijgen dier kennis is noodig, *dat alle vragen op elke kaart met de meest mogelijke nauwkeurigheid en volledigheid worden beantwoord.*

Op verzoek der Regeering noodigen Burgemeester en Wethouders allen met aandrang uit, door nauwkeurige en volledige invulling der kaarten tot het welslagen der volkstelling mede te werken.

December 1889.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

De Secretaris,

Ten einde de nakoming van de voorschriften betreffende de volkstelling in de onder Rijksgezag of onder Staatstoezicht staande inrichtingen zooveel mogelijk te bevorderen, richtte de Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 15 November 1889, no. 112, afd. M. P. V. het volgende schrijven tot de Ministers van Oorlog, Marine, Koloniën en Justitie, en tot de directiën van de krankzinnigengestichten, welk schrijven tevens gericht werd tot den commandant van het invalidenhuis te Leiden. ¹⁾

Ik heb de eer Uwe aandacht te vestigen op de dit jaar te houden zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling.

Deze heeft ten doel de aanwijzing van allen die te middernacht tusschen 31 December 1889 en 1 Januari 1890 hunne werkelijke woonplaats binnen Nederland hebben.

Deze allen worden aangewezen onverschillig of zij op genoemd tijdstip in hunne woning (huis of schip) al dan niet aanwezig zijn.

Ook worden aangewezen zij die zonder werkelijke woonplaats binnen Nederland te hebben, op genoemd tijdstip aldaar aanwezig zijn. Omtrent deze allen moeten de opgaven verstrekt worden, die gevraagd worden op kaarten, die tusschen 26 December 1889 en 1 Januari 1890 zullen worden rondbezorgd en dadelijk na Nieuwjaar zullen worden teruggehaald.

Door of voor ieder moet aan zijne woning (huis of schip) worden ingevuld:

eene *witte kaart* (voor een man of jongen)

of eene *bruine kaart* (voor een vrouw of meisje.)

Bovendien moet door of voor ieder aan de woning waar hij *tijdelijk aanwezig* is, ingevuld worden:

eene *groene kaart* (voor een tijdelijk aanwezigen man of jongen)

of eene *roode kaart* (voor een tijdelijk aanwezige vrouw of meisje.)

Het hoofd van ieder gezin of de bestuurder van iedere instelling, gebouw, gesticht of schip, waar de kaarten worden bezorgd, is verplicht voor de behoorlijke invulling zorg te dragen. Een model van zulk een kaart gaat hiernevens.

(Voor de Ministers van Oorlog en Marine).

De besturen van de gebouwen of schepen tot militaire einden in gebruik (zie art. 1 Kon. besl. van 27 Juli 1887, Stbl. no. 142) zullen vóór 10 December e.k. van het bestuur van de gemeente, waar het gebouw gevestigd of het schip gestationneerd is, het verzoek ontvangen om vóór den 15den daaraanvolgende op een door het gemeentebestuur aangeboden formulier opgave te doen van het aantal personen, ingeschreven in het bevolkingsregister van of tijdelijk aanwezig in het gebouw of schip.

De besturen der gebouwen of schepen ontvangen dan daarna van het gemeentebestuur het aantal kaarten, dat voor het opgegeven aantal personen noodig is.

Is na de verstrekte opgave en vóór dat de kaarten worden bezorgd nog verandering in het aantal personen gekomen, dan behooren de besturen der gebouwen en schepen daarvan bij het bezorgen der kaarten mededeeling te doen, opdat de voorraad zoo noodig alsnog vermeerderd worde.

Onder „gebouw” wordt hier uit den aard der zaak een geheele inrichting verstaan, al bestaat deze ook uit eenige los van elkaar staande huizen of gebouwen.

Bij het invullen der kaarten voor de bewoners van gebouwen of schepen tot militaire einden in gebruik, moet het volgende in acht worden genomen:

Zij die bij de zee- of landmacht als *vrijwilliger* in dienst zijn of *voor den dienst worden opgeleid* en in een gebouw of schip, tot militaire einden in gebruik, nachtverblijf hebben, hebben werkelijke woonplaats in dat gebouw of schip. *Aan dat gebouw of schip wordt dus, al zijn zij ook tijdelijk afwezig, eene witte kaart voor hen ingevuld.*

Zijn zij met verlof of om andere redenen op het tijdstip der volkstelling tijdelijk afwezig, dan wordt *bovendien* eene groene kaart voor hen ingevuld op de plaats waar zij dan vertoeven.

¹⁾ Bij de vorige volkstelling was de inschrijving van personen, gehuisvest in gebouwen tot militaire of maritieme einden gebruikt, in Rijksvaartuigen hier te lande aanwezig, in invalidenhuisen, in gevangnissen, huizen van verzekering, van arrest en van bewaring, en in bedelaarsgestichten te Ommerschans en Veenhuizen, geschied van wege de betrokken Departementen van algemeen bestuur. Thans strekte zich de zorg der gemeentebesturen ook daartoe uit, behoudens de verplichte invulling der telkaarten door de hoofden der inrichtingen. Zie de „Voorschriften voor de gemeentebesturen.”

Het is van belang, dat de militairen er op letten, dat dit laatste geschiede op de plaats, waar zij op het tijdstip der volkstelling tijdelijk aanwezig zijn; zoodat het nuttig zal zijn, dat zij door hunne chefs hierop worden gewezen.

Miliciens worden in hun garnizoen als tijdelijk aanwezig beschouwd. In het gebouw of schip, waar zij nachtverblijf hebben, wordt dus eene *groene kaart* voor hen ingevuld.

Hunne werkelijke woonplaats is de woning, waar zij thuis behooren; daar moet dus door het hoofd van het gezin eene witte kaart voor hen worden ingevuld.

De personen, die nachtverblijf hebben in een gebouw of schip, tot militaire einde in gebruik, voor zoover zij belast zijn met bestuur, beheer, onderwijs, verzorging, bewaking of bediening van de daarin opgenomen personen of van het gebouw of schip of de daarin gevestigde inrichtingen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats, evenals de overige personen die nachtverblijf hebben in zulk een gebouw of schip, voor zoover zij behooren tot de huishouding van een der daarin gevestigde personen. Voor elk dezer personen wordt dus aldaar eene *witte of bruine kaart* ingevuld.

Voor alle andere personen, die *tijdelijk aanwezig* zijn in het gebouw of schip op het tijdstip der volkstelling, wordt eene *groene of roode kaart* ingevuld, terwijl aan de woning, waar zij thuis behooren, eene witte of bruine kaart moet worden ingevuld.

Voor Uwer Exc's Departement kan ook van belang zijn de kennisneming van de volgende bepalingen, geldende omtrent inrichtingen van onderwijs en omtrent ziekenhuizen.

De werkelijke woonplaats van hen, die eene inrichting van onderwijs bezoeken, is de woning waar zij gedurende hun bezoek dier inrichtingen gehuisvest zijn. *Alwaar dus eene witte of bruine kaart voor hen wordt ingevuld*, al zijn zij ook tijdelijk afwezig.

Cadetten, adelborsten en dergelijken, met vacantie in het huis hunner ouders of voogden of elders vertoevende, worden daar dus als tijdelijk aanwezig aangemerkt, zoodat daar voor hen eene groene of roode kaart moet worden ingevuld. Opdat zij ook zelf hierop toezien, zal het nuttig zijn, dat zij hierop, vóórdat zij met vacantie gaan, worden gewezen.

De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende in inrichtingen van onderwijs, is de woning, waar zij nachtverblijf hebben.

Zij, die worden verpleegd in een ziekenhuis, worden aldaar als tijdelijk aanwezig beschouwd, hunne werkelijke woonplaats is de woning, waar zij thuis behooren. Aan het ziekenhuis wordt dus voor hen eene *groene of roode kaart*, aan hunne woning eene *witte of bruine kaart* ingevuld.

De werkelijke woonplaats van personen, dienstdoende in ziekenhuizen, is de woning waar zij nachtverblijf hebben.

Bij de invulling der kaarten moet voorts nog art. 2 van het Kon. besluit van 21 Aug. 1889 (Stbl. no. 108) worden inachtgenomen, volgens hetwelk ten aanzien van opgenomen of verpleegden in bovengenoemde gebouwen of schepen (d. i. ten aanzien van de bevolking, voor wie het gebouw of schip bestemd is) de vragen 2 en 3 op de kaarten beantwoord worden met vermelding van den aard der instelling en als hoedanig de persoon daarin is; *bijvoorbeeld*: „soldaat-vrijwilliger of milicien in de infanteriekazerne”, „matroos, vrijwilliger of milicien op het wachtschip”, „verpleegd in het hospitaal”, enz.

Voor besturend of dienstdoend personeel, dat in het gebouw of schip woont, en de gezinnen van dezen worden de genoemde vragen beantwoord, zooals zij gesteld zijn.

De telkaarten voor één gebouw of schip moeten door het gemeentebestuur alle in den rechterbovenhoek van hetzelfde nummer zijn voorzien, als vermeld is op de verzamelkaart die bij de kaarten is gevoegd, nevens welk nummer op alle kaarten in overeenstemming met de letter van de verzamelkaart *de letter G* moet zijn geschreven.

't Is van groot belang, dat de besturen der gebouwen of schepen hierop toezien, en zoo noodig nummer en letter alsnog zelf invullen. Ook zorge het bestuur van een gebouw of schip, dat het op de verzamelkaart vermelde getal der kaarten overeenstemme met het getal der werkelijk ingevulde kaarten.

Met aandrang noodig ik U.E. uit aan de besturen van bovenbedoelde instellingen, voor zooveel Uw Departement betreft, wel de noodige orders te willen geven, dat zij zorg dragen, dat de voorschriften betreffende de volkstelling in hunne instelling stipt worden in acht genomen, en dat alle vragen op elke kaart met de meest mogelijke nauwkeurigheid en volledigheid worden beantwoord. In het bijzonder moet voor miliciens de vragen naar het beroep (vraag no. 10) met zorg beantwoord worden. Vraag no. 10 *f* is bestemd om beantwoord te worden met opgave van den bepaalden werkkring in een beroep, door den milicien in den tijd, dat hij niet onder de wapenen is, uitgeoefend, of van het bijzonder soort van werk, waarmede hij in zijn vak zich dan bezig houdt.

(Voor den Minister van Marine.)

Ten slotte heb ik de eer U.E. te verzoeken aan de bevelvoerders van schepen der Marine de opdracht te willen geven, dat zij aan het bestuur der gemeente, waar zij op het tijdstip der volkstelling (nacht van 31 December 1889 op 1 Januari 1890) met hun schip zullen aanwezig zijn, van hunne aanwezigheid tijdig kennis geven.

(Voor den Minister van Koloniën.)

Met aandrang noodig ik U.E. uit, aan den Commandant van het Koloniaal Militair Invalidenhuis op Bronbeek wel de noodige orders te willen geven, dat bij zorg drage, dat de voorschriften, betreffende de volkstelling in het invalidenhuis stipt worden in acht genomen en dat alle vragen op elke kaart met de meest mogelijke nauwkeurigheid en volledigheid worden beantwoord.

(Voor den Commandant van het Invalidenhuis te Leiden.)

Met aandrang noodig ik U uit zorg te dragen, dat de voorschriften betreffende de volkstelling in het onder uwe directie staande invalidenhuis stipt worden inachtgenomen, en dat alle vragen op elke kaart met de meest mogelijke nauwkeurigheid en volledigheid worden beantwoord.

(Voor den Minister van Koloniën en den Commandant van het Invalidenhuis te Leiden.)

Ten aanzien van invalidenhuizen, waarvan de bevolking krachtens art. 1 van het Kon. besluit van 27 Juli 1887 (stbl. no. 142) in afzonderlijke bevolkingsregisters is ingeschreven, geldt het volgende:

Het bestuur van een invalidenhuis zal vóór 10 December e. k. van het bestuur der gemeente, waar het huis gevestigd is, het verzoek ontvangen om vóór den 15n daaraanvolgende op een door het gemeentebestuur aangeboden formulier opgave te doen van het aantal personen, ingeschreven in het bevolkingsregister van of tijdelijk aanwezig in het invalidenhuis.

Het bestuur ontvangt dan daarna van het gemeentebestuur het aantal kaarten, dat voor het opgegeven aantal personen noodig is. Is na de verstrekte opgave en vóór dat de kaarten worden bezorgd nog verandering in het aantal personen gekomen, dan behoort het bestuur van het invalidenhuis daarvan bij het bezorgen der kaarten mededeeling te doen, opdat de voorraad zoo noodig alsnog vermeerderd worde.

Onder „invalidenhuis” wordt hier uit den aard der zaak een geheele inrichting verstaan, al bestaat deze ook uit eenige los van elkaar staande huizen of gebouwen.

Ten opzichte van de invulling der kaarten wordt in acht genomen, dat invaliden, opgenomen in een invalidenhuis, aldaar werkelijke woonplaats hebben, *zoodat aldaar eene witte kaart voor hen wordt ingevuld*, ook dan, wanneer zij op het tijdstip der volkstelling, tijdelijk afwezig zijn, in welk laatste geval op de plaats, waar zij tijdelijk vertoeven, bovendien eene groene kaart voor hen moet worden ingevuld.

De personen, die nachtverblijf hebben in het invalidenhuis, voor zoover zij belast zijn met bestuur, beheer, onderwijs, verzorging, bewaking of bediening van de daarin opgenomen personen, of van het gesticht, of de daarin gevestigde inrichtingen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats, evenals de overige personen, die nachtverblijf hebben in het gesticht, voor zoover zij behooren tot de huishouding van een der daarin gevestigde personen. Voor al deze personen wordt dus eene *witte of bruine kaart* ingevuld.

Voor alle andere personen, hierboven niet genoemd en *tijdelijk* in het gesticht *aanwezig* op het tijdstip der volkstelling, wordt eene *groene of roode kaart* ingevuld, terwijl aan de woning, waar zij thuis behooren, eene witte of bruine kaart voor hen moet worden ingevuld.

Bij de invulling der kaarten moet voorts nog art. 2 van het Kon. besluit van 21 Aug. 1889 (Stbl. no. 108) worden inachtgenomen, volgens hetwelk *ten aanzien van de invaliden* de vragen 2 en 3 op de kaarten beantwoord worden met „verpleegde in het invalidenhuis te” Voor besturend of dienstdoend personeel, dat in het gesticht woont, en de gezinnen van dezen, worden de genoemde vragen beantwoord, zooals zij gesteld zijn.

De telkaarten, voor een invalidenhuis moeten door het gemeentebestuur alle in den rechterbovenhoek van hetzelfde nummer zijn voorzien als vermeld is op de verzamelkaart, die bij de kaarten is gevoegd, nevens welk nummer op alle kaarten van het

gesticht, in overeenstemming met de letters van de verzamelkaart, de letter G moet zijn geschreven.

't Is van groot belang, dat het bestuur van het invalidenhuis hierop toeziet, en zoo noodig nummer en letter alsnog zelf invulle. Ook zorge het bestuur van het huis, dat het op de verzamelkaart vermelde getal der kaarten overeenstemme met het getal der werkelijk ingevulde kaarten.

(Voor den Minister van Justitie.)

Met aandrang noodig ik U.E. uit, aan de besturen van de onder Uw Departementressoreerende gestichten, bedoeld in art. 1, sub. 1° d en e, van het Kon. besluit van 27 Juli 1887 (stbl. 142) wel de noodige orders te willen geven, dat zij zorg dragen, dat de voorschriften betreffende de volkstelling in hun gesticht stipt worden inachtgenomen, en dat alle vragen op elke kaart met de meest mogelijke nauwkeurigheid en volledigheid worden beantwoord.

Ten aanzien van de genoemde gestichten geldt het volgende:

Het bestuur van zulk een gesticht, zal vóór 10 December e. k. van het bestuur der gemeente, waar het gesticht gevestigd is, het verzoek ontvangen om vóór den 15den daaraanvolgende op een door het gemeentebestuur aangeboden formulier opgave te doen van het aantal personen, ingeschreven in het bevolkingsregister van of tijdelijk aanwezig in het gesticht.

Het bestuur ontvangt dan daarna van het gemeentebestuur het aantal kaarten, dat voor het opgegeven aantal personen noodig is.

Is na de verstrekte opgave en vóór dat de kaarten worden bezorgd nog verandering in het aantal personen gekomen, dan behoort het bestuur van het gesticht daarvan bij het bezorgen der kaarten mededeeling te doen, opdat de voorraad zoo noodig alsnog vermeerderd wordt.

Onder „gesticht” wordt hier uit den aard der zaak een geheele inrichting verstaan, al bestaat deze ook uit eenige los van elkaar staande huizen of gebouwen.

Ten opzichte van de invulling der kaarten, wordt het volgende in acht genomen:

Personen, opgenomen in de bijzondere strafgevangnissen voor mannen te Leeuwarden, en te 's Hertogenbosch, voor vrouwen te Gorinchem en te Eindhoven, voor jongens te 's Hertogenbosch, voor meisjes te Montfoort en in de militaire en burgerlijke strafgevangenis nabij Leiden, alsmede de personen, die gevangenisstraf, hechtenis of detentie van één jaar of langer in de gewone strafgevangnissen, huizen van bewaring of van provoost ondergaan, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats, zoodat aldaar voor hen eene witte of bruine kaart wordt ingevuld.

Een tot gevangenisstraf veroordeelde, die voorwaardelijk in vrijheid is gesteld, heeft werkelijke woonplaats, daar waar hij verblijfplaats heeft. Aldaar wordt dus voor hem eene witte of bruine kaart ingevuld.

De personen, die in passantenhuizen of voor minder dan een jaar in de gewone strafgevangnissen, huizen van bewaring of van provoost zijn opgenomen, worden aldaar als tijdelijk aanwezig aangemerkt. Daar wordt dus voor hen aldaar eene groene of roode kaart ingevuld, terwijl alsdan aan de woning waar zij thuis behooren, eene witte of bruine kaart moet worden ingevuld.

Een veroordeelde die hechtenis ondergaat in een gesticht, bestemd tot de uitvoering van gevangenisstraf, heeft geen werkelijke woonplaats meer in dat gesticht. Aan het gesticht wordt dus eene groene of roode, aan de woning, waar hij thuis behoort, eene witte of bruine kaart ingevuld.

Personen, opgenomen in de Rijkswerkinrichtingen voor mannen te Veenhuizen II, te Veenhuizen III, te Ommerschans en te Hoorn, voor vrouwen te Veenhuizen I, en in de Rijksovoedingsgestichten voor jongens te Alkmaar en aan den Kruisberg bij Doetinchem, voor meisjes te Montfoort, hebben in die gebouwen werkelijke woonplaats.

Aldaar wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.

De personen, die nachtverblijf hebben in de bovenbedoelde gestichten, voor zoover zij belast zijn met bestuur, beheer, onderwijs, verzorging, bewaking, of bediening van de daarin opgenomen personen, of van de gebouwen of de daarin gevestigde inrichtingen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats, evenals de overige personen die nachtverblijf hebben in deze gestichten, voor zoover zij behooren tot de huishouding van een der daarin gevestigde personen.

Voor al deze personen wordt dus eene witte of bruine kaart ingevuld. Voor alle andere personen, hier boven niet genoemd en tijdelijk in het gesticht aanwezig op het tijdstip der volkstelling, wordt eene groene of roode kaart ingevuld, terwijl aan de woning,

waar zij thuis behooren eene witte of bruine kaart voor hen moet worden ingevuld.

Bij de invulling der kaarten moet voorts nog art. 2 van het Kon. besluit van 21 Aug. 1889 (Stbl. no. 108) worden in acht genomen, volgens hetwelk ten aanzien van opgenomen of verpleegden in bovenbedoelde gestichten (d. i. ten aanzien van de bevolking, voor wie het gesticht bestemd is) de vragen 2 en 3 op de kaarten beantwoord worden met vermelding van den aard der instelling en als hoedanig de persoon daarin is, bijvoorbeeld: „gevangene, of gedetineerd, of in hechtenis in de strafgevangenis te” of „verpleegd in het Rijksovoedingsgesticht te”

Voor besturend of dienstdoend personeel, dat in het gesticht woont, en de gezinnen van dezen worden de genoemde vragen beantwoord zooals ze gesteld zijn.

Voor personen, die in passantenhuizen of voor minder dan een jaar in de gewone strafgevangnissen, huizen van bewaring, of van provoost zijn opgenomen, en dus in die gestichten als tijdelijk aanwezig worden aangemerkt, moeten in het bijzonder de vragen naar het beroep op de voor hen bestemde groene of roode kaart (vraag 10) met zorg beantwoord worden.

Vraag 10 f is bestemd om beantwoord te worden met opgave van den bijzonderen werkring in een beroep, door de hier bedoelde personen, vóór dat zij in het gesticht werden opgenomen, voor zoover zij in dienstbetrekking waren, uitgeoefend, of van het bepaald soort van werk, waarmede zij zich toen in hun vak bezig hielden.

De telkaarten voor één gesticht moeten door het gemeentebestuur alle in den rechter bovenhoek van hetzelfde nummer zijn voorzien, als vermeld is op de verzamelkaart, die bij de kaarten is gevoegd, nevens welk nummer op alle kaarten van het gesticht, in overeenstemming met de letter van de verzamelkaart, de letter G moet zijn geschreven. 't Is van groot belang, dat het bestuur van het gesticht hierop toezie, en zoo noodig nummer en letter alsnog zelf invulle.

Ook zorge het gestichtsbestuur, dat het op de verzamelkaart vermelde getal der kaarten overeenstemme met het getal der werkelijk ingevulde kaarten.

(Voor de directiën van de krankzinnigengestichten.)

Met aandrang noodig ik U uit, zorg te dragen dat de voorschriften betreffende de volkstelling in het onder Uwe directie staande krankzinnigengesticht stipt worden in acht genomen en dat alle vragen op elke kaart met de meest mogelijke nauwkeurigheid en volledigheid worden beantwoord.

Ten aanzien van krankzinnigengestichten, waarvan de bevolking krachtens art. 1 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 142) in afzonderlijke bevolkingsregisters is ingeschreven, geldt het volgende:

Het Bestuur van een krankzinnigengesticht zal vóór 10 December e.k. van het bestuur der gemeente waar het gesticht gevestigd is, het verzoek ontvangen om vóór den 15den daaraanvolgende op een door het gemeentebestuur aangeboden formulier opgave te doen van het aantal personen, ingeschreven in het bevolkingsregister van of tijdelijk aanwezig in het krankzinnigengesticht. Het bestuur ontvangt dan daarna van het gemeentebestuur het aantal kaarten, dat voor het opgegeven aantal personen noodig is.

Is na de verstrekte opgave en vóór dat de kaarten worden bezorgd, nog verandering in het aantal personen gekomen, dan behoort het bestuur van het krankzinnigengesticht daarvan bij het bezorgen der kaarten mededeeling te doen, opdat de voorraad zoo noodig alsnog vermeerderd worde.

Onder „krankzinnigengesticht” wordt hier uit den aard der zaak een geheele inrichting verstaan, al bestaat deze ook uit eenige los van elkaar staande huizen of gebouwen.

Ten opzichte van de invulling der kaarten wordt in acht genomen dat krankzinnigen, opgenomen in een krankzinnigengesticht, aldaar werkelijke woonplaats hebben.

Zij behouden hunne werkelijke woonplaats aldaar, ook wanneer zij het gesticht met verlof hebben verlaten, zoolang hun geen ontslag is verleend.

Aan het gesticht wordt dus voor hen eene witte of bruine kaart ingevuld.

Aan de woning waar een krankzinnige, die een gesticht met verlof heeft verlaten zonder daaruit ontslagen te zijn, op het tijdstip der volkstelling aanwezig is, wordt bovendien voor hem eene groene of roode kaart ingevuld.

De personen die nachtverblijf hebben in een krankzinnigengesticht, voor zoover zij belast zijn met bestuur, beheer, onderwijs, verzorging, bewaking of bediening van de daarin opgenomen personen of van de gebouwen of van de daarin gevestigde inrichtingen, hebben aldaar hunne werkelijke woonplaats, evenals de overige personen, die

nachtverblijf hebben in het gesticht, voor zoover zij behooren tot de huishouding van een der daarin gevestigde personen. Voor al deze personen wordt dus eene *witte of bruine kaart* ingevuld.

Voor alle andere personen, hier boven niet genoemd en *tijdelijk* in het gesticht *aanwezig* op het tijdstip der volkstelling, wordt eene *groene of roode kaart* ingevuld, terwijl aan de woning, waar zij thuis behooren, eene *witte of bruine kaart* voor hen moet worden ingevuld.

Bij de invulling der kaarten moet voorts nog art. 2 van het Koninklijk besluit van 21 Augustus 1889 (Staatsblad no. 108) worden in acht genomen volgens hetwelk *ten aanzien van de krankzinnigen* de vragen 2 en 3 op de kaarten beantwoord worden met „verpleegde in het krankzinnigengesticht te”

Voor besturend of dienstdoend personeel dat in het gesticht woont, en de gezinnen van dezen, worden de genoemde vragen beantwoord zooals ze gesteld zijn.

De telkaarten voor één gesticht moeten door het gemeentebestuur alle in den rechterbovenhoek van hetzelfde nummer zijn voorzien als vermeld is op de verzamelkaart, die bij de kaarten is gevoegd, nevens welk nummer op alle kaarten van het gesticht, in overeenstemming met de letter van de verzamelkaart, de letter G moet zijn geschreven. 't Is van groot belang dat het bestuur van het gesticht hierop toezie en zoo noodig nummer en letter alsnog zelf invulle.

Ook zorge het gestichtsbestuur dat het op de verzamelkaart vermelde getal der kaarten overeenstemme met het getal der werkelijk ingevulde kaarten.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) MACKAY.

Ter oplossing van eenige vragen, die bij de uitvoering der Voorschriften waren gerezen, en ter bevordering van een richtigen gang van zaken dienden voorts de volgende circulaires aan de Commissarissen des Konings:

N°. 175 Afdeling M. P. V.

's-GRAVENHAGE, 10 December 1889.

Betreffende 7e volkstelling.

De Voorschriften tot regeling van de werkzaamheden der gemeentebesturen ten opzichte der zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling, gegeven in mijne aanschrijvingen van 6 September jl. no. 24, en 9 November jl. no. 89, afd. M. P. V., hebben nog eenige vragen doen rijzen, waarvan ik het nuttig acht de beantwoording onder de algemeene aandacht te brengen.

Aankondiging der Volkstelling.

Er werd gevraagd of de kosten van de plaatsing van de aankondiging der volkstelling in dag- of weekbladen, bedoeld in den aanhef van mijn schrijven van 9 November jl. no. 89, afd. M. P. V., voor rekening van het Rijk zouden worden genomen.

Naar aanleiding daarvan doe ik opmerken, dat de kosten van de aankondiging der volkstelling in dag- of weekbladen zijn kosten der volkstelling, die door de gemeentebesturen kunnen bestreden worden uit het bedrag, dat hun uit 's Rijks kas ter vergoeding van de kosten der volkstelling zal worden verstrekt.

Vraag 10 op de telkaarten (beroepen.)

Moet, aldus werd gevraagd, onder vraag 10 op de telkaarten door een boer of tuinder worden opgegeven, hoeveel buiten zijn gezin wonende arbeiders in zijn bedrijf onder hem werkzaam zijn (vraag 10d), en door een arbeider, die hoofd van zijn gezin is, bij welken boer of tuinder hij in dienst is (vraag 10g)? Diezelfde inlichting werd gevraagd met betrekking tot de aannemers van een werk en de in hunnen dienst zijnde

polderwerkers, die in keeten wonen, in het algemeen met betrekking tot bedrijven, die niet in fabrieken of werkplaatsen worden uitgeoefend.

Het antwoord luidt bevestigend; met dien verstande dat onder vraag 10d niet alleen de arbeiders moeten worden opgegeven, die buiten het gezin van het hoofd van het bedrijf wonen, maar ook die, welke in diens gezin leven.

Vraag 10 en hare onderdeelen gelden alle beroepen, ambachten of handwerken, zoowel die in fabrieken of werkplaatsen als die op andere wijze worden uitgeoefend.

Zoo vult bijvoorbeeld een „commissionair in kaas”, een „koopman in vee”, een „winkelier in kruidenierswaren” onder letter a in: „kaashandel”, „veehandel”, „handel in kruidenierswaren”, en onder b: „commissionair”, „koopman”, „winkelier”.

De vragen sub 10 I worden ook ingevuld bijvoorbeeld door een grutter, een korenmolenaar, een herbergier, een bakker, een landbouwer, wanneer zij hoofd van eene zaak of van een bedrijf zijn.

Vraag 10g wordt beantwoord door alle personen die in dienstbetrekking zijn, ook door die, welke tot het gezin behooren van hen, in wier dienst zij zijn. ¹⁾

Die geen beroep heeft, beantwoordt vraag 10 niet, of plaatst daarachter een streep, of de woorden „zonder beroep” of „geen beroep” of iets dergelijks.

Vraag 8 en 9 op de telkaarten (kerkgenootschap.)

De inlichting werd gevraagd, of vraag 8 op de telkaarten door de zogenaamde „doleerenden” moet worden beantwoord met: „geen erkend kerkgenootschap”, dan wel of met de door hen gekozen opgave (als „Gereformeerde gezindheid” e.d.) genoeg kan worden genomen.

Naar aanleiding daarvan doe ik opmerken, dat het woord „kerkgenootschap” in vraag 8 is gebezigd in overeenstemming met de bewoordingen van de bevolkingsregisters (zie art. 23g van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887, Staatsblad no. 140) en, zooals reeds op de telkaarten uit de aantekening bij vraag 8 is kunnen blijken, niet in de streng wettelijke beteekenis van het woord „kerkgenootschap” moet worden opgevat, evenmin als zulks het geval is in de bevolkingsregisters.

De bedoeling is, dat zal worden opgegeven de gezindte of kerkelijke gemeente. Om, evenals na de vorige volkstelling, een statistiek in onderverdelingen te kunnen opmaken van hen die tot geen wettelijk erkend kerkgenootschap behooren, is het juist van belang, dat ook zij die geen wettelijk erkend kerkgenootschap als het hunne opgeven, toch duidelijk doen blijken tot welke godsdienstige gezindheid zij moeten gerekend worden te behooren.

Tegen de opgave „Gereformeerde gezindheid” of „doleerende”, of welke andere ook waarvan de beteekenis bekend is, moet dus geen bezwaar gemaakt worden.

De daartoe bestemde kolom in de bevolkingsregisters kan ook met zulk eene opgave ingevuld worden. Wil iemand echter alleen opgeven „geen” of „geen erkend kerkgenootschap” dan kan ook daartegen geen bezwaar gemaakt worden.

Ook in vraag 9 kan het woord „kerkgenootschap” in denzelfden zin als in vraag 8 worden opgevat.

Onderteekening der telkaarten.

Men heeft gevraagd of de onderteekening van alle kaarten voor een gezin door het hoofd noodzakelijk is, en of de handmerken van hen, die niet schrijven kunnen, door getuigen moeten worden gecertificeerd.

Dit laatste is niet noodig. Het is zeer wenschelijk dat de kaarten zooveel mogelijk onderteekend worden, liefst door de hoofden der gezinnen, opdat men wete tot wien men zich later om eventueel noodige inlichtingen kan wenden. Het hoofd van het gezin is ook aansprakelijk voor de invulling. Ontbreekt de onderteekening, dan kunnen de tellers die alsnog verzoeken. In het geval echter, dat de persoon die een kaart behoorde te

¹⁾ „Er is geen reden tot de opvatting, dat de gegevens, gevraagd onder no. 10 op de telkaarten, niet zouden moeten worden gegeven voor inwonende kinderen die in het bedrijf huns vaders werkzaam zijn.” (Brief van 14 Dec. 1889, no. 188, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Zuidholland.)

De huisselijke bezigheden moeten geacht worden het hoofbestanddeel uit te maken van de werkzaamheden eener gehuwde vrouw, tenzij duidelijk blijke, dat zij een zelfstandig beroep of handwerk, afgescheiden van dat van haren man, uitoefent. (Brief van 26 Febr. 1890, no. 67, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Noordbrabant.)

ondertekenen, dit niet kan of niet wil doen, behoeft daarover geen moeielijkheid gemaakt te worden, maar kan de kaart ook zonder onderteekening worden aangenomen. Onderteekening door de tellers is niet noodig.

Schipperskaarten.

In § 6 der Voorschriften, gegeven bij mijn schrijven van 6 September j.l. no. 24, afd. M. P. V., is gezegd, dat de tellers hebben te onderzoeken of de schippers die van 1 tot en met 10 Januari 1890 de gemeente doorvaren, in het bezit zijn van het reëu model H, en bij gebreke van dien hebben te zorgen, dat alsnog een of meer kaarten, met een verzamelkaart, door of voor hen worden ingevuld, tenzij genoegzaam mocht blijken, dat het schip in den nacht van 31 December 1889 op 1 Januari 1890 buitenlands heeft vertoefd, of de bemanning zich op dat tijdstip niet op het schip heeft bevonden.

Een gevraagde inlichting en ook de twijfel, dien de bewoordingen van model E in dit opzicht misschien kunnen doen rijzen, geven mij aanleiding te doen opmerken, dat een schipper *witte* en *bruine* of *groene* en *roode* kaarten moet invullen, al naar gelang hij en zijne medeschepelingen in de gemeente waar hij de kaarten inlevert, werkelijke woonplaats of geen werkelijke woonplaats heeft.

Indien men dus slechts weet, dat het schip in den nacht van 31 December 1889 op 1 Januari 1890 binnenslands heeft vertoefd en de bemanning zich op dat tijdstip op het schip heeft bevonden, behoeft dus niet onderzocht te worden in welke gemeente de schipper op dat tijdstip heeft gelegen, om de kaarten daarheen op te zenden.

De schipperskaarten worden dus behandeld in de gemeente, waar zij in ontvangst worden genomen. De witte en bruine kaarten in de gemeente waar de schipper werkelijke woonplaats heeft, moeten van zelf bij de verificatie na afloop der telling, ook door het ontvangen van groene en roode kaarten uit de gemeente waar de schipper die heeft ingeleverd, terecht komen. Immers, wanneer de schippers tijdens de telling uit hunne woonplaats afwezig zijn en hunne witte en bruine kaarten, met daarbij behorende verzamelkaart, niet door anderen voor hen ingevuld worden, moeten reeds volgens de gegeven Voorschriften de tellers voor het in orde brengen van die kaarten zorgen; evenals het geval is met de kaarten van andere afwezigen, indien geen ander zich met de invulling daarvan belast.

Voorts is gevraagd, of de bedoeling van bovengenoemd voorschrift is, dat alle schepen die een groote rivier, die langs eene gemeente stroomt, doorvaren, door de tellers dier gemeente moeten worden aangehouden tot het onderzoek of de schipper in het bezit is van het reëu model H, waartoe noodig zou zijn dat de tellers gedurende elf dagen in een vaartuig op de rivier toezicht hielden. Zoover strekt zich dat voorschrift niet uit.

De tellers moeten natuurlijk ook op dit punt zoo waakzaam mogelijk zijn, en zoo weinig mogelijk schippers zonder reëu laten doorvaren. Maar waar een onderzoek, zooals op groote stroomen dikwijls het geval zal zijn, belet wordt door den afstand waarop zich de schepen van den wal bevinden, kan men zich beperken tot de schepen die in de gemeente aanleggen.

Van verscheidene punten, hierboven en in mijn schrijven van 9 November j.l. no. 89, afd. M. P. V., genoemd, moet aan de tellers kennis gegeven worden. Ten einde de gemeentebesturen dit gemakkelijk te maken, heb ik een bijvoegsel tot model K ¹⁾ laten vervaardigen, bevattende wat diensvolgens aan de instructie voor de tellers moet worden toegevoegd. Ik doe UHEG. daarvan zooveel exemplaren toekomen als U modellen K (buitenvellen) werden toegezonden, ten einde U in de gelegenheid te stellen ze spoedig aan de gemeentebesturen te doen geworden in dezelfde hoeveelheden als deze modellen K (buitenvellen) ontvingen.

Ik heb de eer UHEG. te verzoeken de gemeentebesturen in Uwe provincie ook zoo spoedig mogelijk met den inhoud van dit schrijven in kennis te stellen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) MACKAY.

¹⁾ Dit bijvoegsel volgt hierachter.

MODEL K.

7DE VOLKSTELLING.

(Bijvoegsel.)

Aan de INSTRUCTIE VOOR DE TELLERS wordt nog
het volgende toegevoegd:

Modellen G.

Onder de gestichten of instellingen waarvoor deze modellen bestemd zijn (Zie Instructie, onder n°. 2) behooren ook kostscholen. Achter de woorden „Het Bestuur van” vult men den naam in, waaronder de school bekend is. Bij het model worden gevoegd alle kaarten die noodig zijn, zoowel voor het gezin van het hoofd der school als voor de inwonende onderwijzers, leerlingen en dienstboden. Het hoofd der school vult al de voor dezen bestemde kaarten in.

Omtrent de modellen G geldt nog het volgende:

Voor elk gesticht of instelling genoemd aan het hoofd van het model G is slechts één zoodanig model bestemd, onverschillig hooveel gezinnen ook tot de bevolking daarvan behooren en al is de bevolking verspreid in verschillende tot de inrichting behorende gebouwen. Uitgezonderd daarvan zijn natuurlijk de besturende of dienstdoende personen; indien zij in een afzonderlijk niet tot de inrichting behoorend huis wonen; dezen vormen dan afzonderlijk wonende gezinnen of zijn afzonderlijk levende personen; waarvoor de verzamelkaarten E en F bestemd zijn.

Op de telkaarten die bij de modellen G behooren, moet nevens het nummer in den rechterbovenhoek op duidelijke wijze de letter G geplaatst zijn. De tellers moeten zorg dragen dat die letter ook geplaatst worde op de bij een model G behorende kaarten; die bij het rondbrengen of ophalen nog behalve de reeds genummerde ter invulling worden afgegeven (Zie instructie, onder n°. 4 en 8.)

Afzonderlijk levende personen.

Over de beteekenis van de uitdrukking „afzonderlijk levend persoon” diene nog de volgende opheldering.

Een afzonderlijk levend persoon kan geheel alleen een huis bewonen; maar hij kan ook in een huis wonen, waar nog andere personen gevestigd zijn. Woont hij met anderen in één huis, dan wordt hij dan alleen als afzonderlijk levend persoon beschouwd, als hij niet in een gezin leeft.

Zoo is een persoon, die een of meer kamers in een huis bewoont, maar in geen gemeenschap leeft met de overige bewoners, een afzonderlijk levend persoon, al wordt hij ook door personen uit dat huis bediend en al wordt ook door die personen zijne voeding bezorgd.

Gebruikt hij daarentegen zijne maaltijden met de andere bewoners, of deelt hij het zoogenaamd gezellig verkeer met hen, dan moet hij beschouwd worden als in een gezin levende en moet vraag 3 op de telkaarten voor hem ingevuld worden.

Huizen waar eene besmettelijke ziekte voorkomt.

Ter voorkoming van mogelijke overbrenging van besmetting door het materieel der volkstelling zal het goed zijn, dat de tellers het materieel niet brengen in huizen, voorzien van het kenmerk ter aanduiding van eene besmettelijke ziekte in de woning, vooral in geval van pokken of roodvonk. Kunnen zij de kaarten niet ingevuld krijgen zonder dat deze aan aanraking met smetstof worden blootgesteld, dan kunnen zij aan het hoofd van het huis mededeelen, dat hij, zoodra het gevaar voor besmetting geweken is, de noodige opgaven op de Secretarie der gemeente moet kónen doen. De tellers moeten dan van zulk een geval nauwkeurig aantekening houden in hun register, zoodat de gemeentebesturen kunnen zorgen dat de alsdan ontbrekende opgaven zoo spoedig mogelijk alsnog aan hen worden verschaft.

Vraag 10 op de telkaarten (beroepen.)

Vraag 10 en hare onderdeelen gelden alle beroepen, ambachten of handwerken, zoowel die in fabrieken of werkplaatsen, als die op andere wijze worden uitgeoefend.

Zoo vult bijvoorbeeld een *commissionair in kaas* onder a in: „kaashandel”, onder b: „commissionair”; een *koopman in vee* onder a: „veehandel”, onder b: „koopman”; een *winkelier in kruidenierswaren* onder a: „handel in kruidenierswaren”, onder b: „winkelier”.

De vragen sub 10 I worden ook ingevuld bijvoorbeeld door een grutter, een korenmolenaar, een herbergier, een bakker, een landbouwer, wanneer zij hoofd van eene zaak of van een bedrijf zijn.

Zoo geeft een boer of tuinder onder vraag 10d op, hoeveel arbeiders in zijn bedrijf onder hem werkzaam zijn, zoowel de arbeiders die op zich zelf wonen, als die welke in het gezin van den boer of tuinder leven. De arbeider geeft onder vraag 10g op, bij welken boer of tuinder hij in dienst is.

Dit is ook toepasselijk op aannemers van een werk en bijvoorbeeld de in hunnen dienst zijnde polderwerkers, die in keeten of op andere wijze wonen.

De bedoeling van vraag 10f is den aard der dienstbetrekking in bijzonderheden te leeren kennen. Bijvoorbeeld van personen werkzaam in een machinefabriek worden op die vraag antwoorden verwacht als: monteur, bankwerker, smid, stoker, sjouwerman enz.; van personen werkzaam in een fabriek van wollen of katoenen stoffen, antwoorden als: wever, draadmaker, volder, verver, appréteerder, enz. Uit het antwoord moet duidelijk blijken welke bijzondere werkkring aan elk die in dienstbetrekking is (*waaronder ook huis- en stalbedienden*) in zijn vak is aangewezen en met welk bepaald soort van werk hij zich daarin bezig houdt.

Vraag 10g wordt beantwoord door alle personen die in dienstbetrekking zijn, ook door die, welke tot het gezin behooren van hen, in wier dienst zij zijn.

De tellers moeten gestreng de hand houden aan eene zoo nauwkeurig mogelijke beantwoording der vragen.

Die geen beroep heeft, beantwoordt vraag 10 niet, of plaatst daarachter een streep, of de woorden „zonder beroep” of „geen beroep” of iets dergelijks.

Vraag 8 en 9 op de telkaarten (kerkgenootschap).

De bedoeling van vraag 8 is, dat zal worden opgegeven de gezindte of kerkelijke gemeente, en dat ook zij, die tot geen kerkgenootschap behooren, zullen opgeven tot welke godsdienstige gezindheid zij behooren; b.v. „gereformeerde gezindheid”.

Met elke opgave, waarvan de beteekenis bekend is, moet genoegen worden genomen.

Wil iemand echter alleen opgeven: „geen erkend kerkgenootschap”, dan kan ook daartegen geen bezwaar gemaakt worden.

In geval van twijfel of onzekerheid behooren de tellers zich door de personen, wien het betreft, te laten inlichten.

Ook in vraag 9 kan het woord „kerkgenootschap” als gezindte of kerkelijke gemeente worden opgevat.

Onderteekening der telkaarten.

Het is zeer wenschelijk dat de kaarten zooveel mogelijk onderteekend worden, liefst door de hoofden der gezinnen, opdat men wete tot wien men zich later om eventueel noodige inlichtingen kan wenden. Ontbreekt de onderteekening, dan kunnen de tellers die alsnog verzoeken.

In het geval echter, dat de persoon, die een kaart behoorde te onderteekenen, dit niet kan of niet wil doen, behoeft daarover geen moeilijkheid gemaakt te worden, maar kan de kaart ook zonder onderteekening worden aangenomen.

Daardoor wordt echter de aansprakelijkheid voor de invulling (zie § 2 van de Voorschriften en Inlichtingen aan de keerzijde van de modellen E, F en G) niet opgeheven. Is het noodig, dan behooren de tellers daarop te wijzen.

Schipperskaarten.

Ter aanvulling van het laatste lid van n°. 9 der Instructie voor de tellers, diene, dat de tellers moeten toezien, dat een schipper *witte en bruine of groene en roode* kaarten invult, al naar gelang hij (en zijne medeschepelingen) in de gemeente, *waar hij de kaarten inlevert*, werkelijke woonplaats of geen werkelijke woonplaats heeft.

Waar het onderzoek of de schippers in het bezit zijn van het reçu model H, zooals op groote stroomen meermalen het geval zal zijn, belet wordt door den afstand waarop zich de schepen van den wal bevinden, kunnen de tellers het onderzoek beperken tot die schepen, die in de gemeente aanleggen.

N°. 34 Afdeling M. P. V.

'S-GRAVENHAGE, 9 Januari 1890.

Betreffende materieel Volkstelling.

Opdat UHEG. in de gelegenheid zij, aan nog eventueel inkomende aanvragen van gemeentebesturen om materieel voor de volkstelling, waarvan de behoefte bij de verificatie der bevolkingsregisters zou kunnen blijken, te voldoen, heb ik de eer U te verzoeken zorg te dragen, dat de gemeentebesturen in Uwe provincie het te veel ontvangen materieel, zoodra zij bemerken het niet meer noodig te hebben, aan UHEG. terug zenden.

Ik acht het niet overbodig dat UHEG. bij deze gelegenheid de gemeentebesturen er voor zooveel noodig nog op wijze, dat zij zelve moeten zorgen dat aan de kaarten hunner gemeente niet de witte en bruine ontbreken van die personen, van wie zij zoodanige kaarten wel niet ontvingen, maar van wie zij toch — hetzij door het ontvangen van groene en roode kaarten, hetzij op andere stellige gronden — zeker weten, dat zij alsnog werkelijke woonplaats in hunne gemeente hebben.

Ook gelieve UHEG. te zorgen, dat de gemeentebesturen niet over het hoofd zien, dat de voorgeschreven bewerking met de groene en roode kaarten al de kaarten van die kleuren betreft die in hunne gemeente worden ingeleverd, dus ook die welke behooren bij verzamelkaarten G van inrichtingen, bedoeld in het Kon. besluit van 27 Juli 1887 (Staatsblad no. 142).

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

Voor den Minister,

De Secretaris-Generaal,

(get.) DIJKMEESTER I. S.-G.

Bij Koninklijk besluit van 1 Januari 1890, no. 17, werd vrijstelling van port verleend voor de briefwisseling tusschen de gemeentebesturen en de volkstellers over zaken betreffende de 7de tienjaarlijksche volkstelling.

De werkzaamheden van de Commissarissen des Konings ten opzichte van de volkstelling werden geregeld bij de volgende circulaire aan genoemde Commissarissen.

N°. 46 Afdeling M. P. V.

'S-GRAVENHAGE, 23 Januari 1890.

betreffende 7e Volkstelling.

Bij art. 11 van het Koninklijk besluit van 21 Augustus 1889 (Stbl. no. 108) is mij opgedragen, voorschriften te geven tot regeling van Uwe werkzaamheden ten opzichte der zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling.

Terwijl ik reeds bij mijn schrijven van 9 Juli 1889, no. 15, afd. M. P. V., UHEG. uitnoodigde tot een nauwkeurig toezicht op hetgeen daarbij aan de gemeentebesturen werd opgedragen tot verbetering van de huisnummering, de bijwerking der bevolkingsregisters en het opmaken van de plaatselijke indeeling der onderscheidene gemeenten in Uwe provincie, werd voorts ook reeds bij mijn schrijven van 6 September 1889, no. 24, afd. M. P. V., voor zooveel noodig gewijzigd en aangevuld in mijne brieven van 9 November d. a. v. no. 89, van 10 December d. a. v. no. 175, en van 9 Januari jl. no. 34, afd. M. P. V., U het toezicht opgedragen op de handelingen der gemeentebesturen ter zake der volkstelling.

Ik vertrouw, dat dat toezicht tot, dat het werk bij de gemeentebesturen zal zijn afgelopen, nauwlettend zal worden voortgezet.

Waar noodig, worde voorlichting gegeven. Tot juistheid, volledigheid en — zoover plaatselijke eigenaardigheden het toelaten — eenvormigheid der bewerking, worde aangespoord.

Ik vlei mij, dat alle gemeenten in Uwe provincie U reeds, ter voldoening aan het bepaalde in het slot van § 6 der Voorschriften van 6 September 1889, kennis hebben gegeven, dat de telkaarten zijn teruggehaald, en dat UHEG. bij verzuim de gemeentebesturen aan deze verplichting zal herinneren.

UHEG. zie ook toe, dat het bewerken en het over en weder toezenden en terugzenden der groene en roode kaarten, door de gemeentebesturen vlug en — zooveel mogelijk — met inachtneming der termijnen opgegeven in § 7 der Voorschriften, geschieden.

Voorts heb ik de eer U te verzoeken er voor te waken, dat de toezending der stukken door de gemeentebesturen aan U, die volgens § 8 der Voorschriften vóór 1 Mei 1890 zal moeten geschieden, zoo min mogelijk worde vertraagd. Bij ernstig verzuim van een gemeentebestuur in dit opzicht, verzoek ik mededeeling daarvan.

Met de stukken, aan U toe te zenden, worden bedoeld de modellen A, B, C, D, E, F, G en L (nl. de kaarten A—D in de verzamelkaarten E—G), benevens het verslag hunner opmerkingen over de voorschriften der volkstelling, bedoeld op de laatste bladzijde van mijn schrijven van 9 November 1889 no. 89, afd. M. P. V. De overige gebruikte modellen kunnen, nadat ze twee jaar bewaard zijn geworden om eventueel bij gevraagde inlichtingen te dienen, door de gemeentebesturen worden vernietigd.

Zoodra de stukken eener gemeente door U ontvangen zijn, worden zij op het provinciaal bureau van statistiek aan eene nauwkeurige controle onderworpen. Stuk voor stuk wordt nagezien of de kaarten naar behooren, overeenkomstig de gegeven voorschriften zijn ingevuld, en of op de verzamelkaarten nauwkeurig vermeld zijn: naam van provincie en gemeente; het aantal in de verzamelkaart liggende witte en bruine kaarten (en daarbij het aantal der tijdelijk afwezigen); het aantal in de verzamelkaart liggende groene en roode kaarten, wijk of afdeling, dorp, gehucht of buurtschap; en voorts het gelegen zijn binnen of buiten de kom. Zijn er in de opgaven van wijk, afdeling, dorp, gehucht of buurtschap, verschillen met de opgaven der vorige volkstelling die opheldering behoeven, dan behoort deze gevraagd te worden.

Bijzondere oplettendheid vordert, of voldaan is aan het voorschrift dat al de kaarten, die bij een verzamelkaart G behooren, ook in den rechterbovenhoek van de letter G zijn voorzien (zie brief van 9 November 1889 no. 89, afd. M. P. V.); voorts ook of de vragen 2 en 3 op de kaarten van *opgenomenen of verpleegden* in die instellingen, gebouwen, gestichten of schepen vermeld op de verzamelkaarten G (d. w. z. van de bevolking voor wie die instellingen enz. bestemd zijn) zijn ingevuld overeenkomstig de aantekening daaromtrent op de modellen G.

Nauwlettend dient ook te worden nagegaan of uit de aantekeningen bij vraag 11 op de telkaarten (zie § 7 der Voorschriften en mijne circulaire van 9 November 1889 no. 89, afd. M. P. V.) blijkt, dat de voorgeschreven bewerking met de groene en roode kaarten met zorg is geschied.

Leenten en fouten die bij de controle worden aangetroffen, worden zooveel mogelijk, na de noodige inlichtingen, aangevuld en verbeterd.

Nadat men alzoo de zekerheid heeft verkregen, dat alle stukken van eene gemeente in orde zijn, worden de telkaarten der gemeente uit de verzamelkaarten verwijderd, aldus dat kleur bij kleur gevoegd wordt. Hierbij moeten echter uit de groene en roode kaarten, die kaarten afzonderlijk worden gehouden, op welke uit de aantekening bij vraag 11 blijkt, dat de woonplaats van den daarop bedoelden persoon niet is gevonden. Deze laatstbedoelde groene en roode kaarten van personen wier woonplaats niet is gevonden, zou men ook reeds bij de voorafgaande controle der stukken uit de verzamelkaarten kunnen werpen, zoodat men later niet anders te doen heeft dan de kaarten-kleurgewijze te ziften.

Alzoo krijgt men voor elke gemeente:

- a een pak witte kaarten.
- b „ „ bruine „
- c „ „ groene „
- d „ „ roode „
- e „ „ groene en roode kaarten van personen wier woonplaats niet is gevonden.

Deze pakken worden naar mijn Departement gezonden, zoo noodig, bij te grooten omvang, in kleinere pakken verdeeld.

Men zorge er stipt voor, dat op elk pak de naam der gemeente vermeld zij, waarop het betrekking heeft, en bij de toezending eene nauwkeurige opgave van het aantal pakken van elke soort gevoegd zij.

Zoo spoedig men met al de kaarten eener gemeente gereed is — doch niet eerder — doe men mij die toekomen.

Ik verzoek UHEG. te willen zorgen, dat al de telkaarten Uwer provincie op zijn laatst den 1sten Juli e. k. mijn Departement bereikt hebben.

Nadat aldus de telkaarten aan mij zijn verzonden wordt aan de provinciale griffie voor elke gemeente uit de verzamelkaarten (modellen E, F en G) en uit den staat van huizen en schepen (model L) een staat bewerkt naar het model dat in tienvoud als bijlage I, bij dit schrijven is gevoegd. ¹⁾

Zooals UHEG. zal bemerken, is deze staat geheel gelijk aan dien van het Eerste gedeelte van de „Uitkomsten der zesde tienjarige volkstelling,” en bevat hij de plaatselijke indeeling, opgaven omtrent huizen en schepen, en omtrent de getelde personen.

Voor elke gemeente verwacht ik een afzonderlijken staat.

Spoedig zal ik U doen toekomen tweemaal zooveel blanco staten als Uwe provincie gemeenten telt.

Kolom 1 vermeldt den naam der gemeente.

Kolom 2 wordt opgemaakt uit de opgaven omtrent wijk of afdeling, dorp, gehucht of buurtschap, en het gelegen zijn binnen of buiten de kom, onderaan de eerste bladzijde van de modellen E, F en G.

Als hoofdverdeeling wordt in acht genomen het gelegen zijn binnen of buiten de kom of kommen.

Dan worden als eerste onderverdeeling onder elk der rubrieken „kom” of „buiten de kom” vermeld de wijken of afdelingen, dorpen, gehuchten of buurtschappen al naar mate zij al of niet in een kom zijn gelegen. Ligt een dezer plaatselijke onderdeelen deels binnen, deels buiten de kom, of zelfs in meer dan ééne gemeente, dan moet het voorkomen onder elke gemeente, en onder elke onderverdeeling van binnen of buiten de kom waarbij het voor een deel behoort.

Vervolgens worden als tweede onderverdeeling vermeld:

- a. de in elke wijk, afdeling, dorp, gehucht of buurtschap aanwezige inrichtingen, waarvan een verzamelkaart G aanwezig is (nl. gebouwen, gestichten of schepen, staande onder bestuur of toezicht van Rijkswegen en vermeld in art. 1 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Stbl. no. 142), en kloosters, inrichtingen van onderwijs, gestichten tot opvoeding, tot verzorging voor den ouden dag, gestichten voor doofstommen of blinden, armhuizen, woningen der Maatschappij van Weldadigheid, ziekenhuizen en passantenhuizen);
- b. overige huizen;
- c. overige schepen;

Kolommen 3—7 komen overeen met de 2de, 3de, 4de, 5de en 7de kolom van den door de gemeentebesturen opgemaakten staat van huizen en schepen (model L).

Indien UHEG. vreest, dat in de staten model L door de gemeentebesturen niet voldoende de verdeeling in „binnen” of „buiten de kom” zal worden opgegeven, en niet voldoende licht hierover gegeven wordt door de lijsten van plaatselijke indeeling, opgemaakt ter voldoening aan mijn schrijven van 9 Juli 1889 no. 15, afd. M. P. V., dan verzoek ik U de gemeentebesturen, voor zooveel noodig, alsnog spoedig te verzoeken de verdeeling van „binnen” of „buiten de kom” bij het openmaken van den staat model L in acht te nemen.

Kolommen 8—13 worden opgemaakt uit de opgaven van het aantal witte en bruine kaarten, en het aantal der tijdelijk aanwezigen op de verzamelkaarten E, F en G.

Kolommen 14 en 15 worden opgemaakt uit het aantal groene en roode kaarten, op die verzamelkaarten.

Na invulling der kolommen en optelling volgt het „totaal binnen de kom” en het „totaal buiten de kom” en daaronder de som dezer totalen, als het „totaal voor de woningen in de gemeente.”

¹⁾ Zie circulaire van 28 Maart 1890, No. 98, afd. M. P. V.

Daaronder zal aan mijn Departement worden ingevuld het aantal personen die bij de volkstelling verklaard hebben in de gemeente te wonen, doch wier woonplaats daar niet is gevonden.

Hoewel het UHEG. vrij staat, den staat volgens Bijlage I te doen bewerken op de wijze die U het meest practisch voorkomt, meen ik toch als Bijlage II bij dit schrijven te moeten voegen tien exemplaren van een handleiding, waarnaar de staat met vrucht zou kunnen worden bewerkt.

Ik zal er ten zeerste prijs op stellen den bedoelden staat vóór 1 Juli 1890 aan mijn Departement te ontvangen. UHEG. gelieve een zoodanig vlugge bewerking te bevorderen, dat die termijn van inzending niet worde overschreden. Met den staat Bijlage I verwacht ik tevens eenen verzamelstaat voor Uwe provincie, bevattende in dezelfde kolommen als voor den staat zijn vastgesteld, het totaal van de woningen en van de bevolking van de onderscheidene gemeenten Uwer provincie, verdeeld in „binnen” en „buiten” de kom.

Vóór 1 Augustus 1890 verzoek ik van U eene opgave van de oppervlakte in hectaren en aren van elke gemeente Uwer provincie. ¹⁾

Ik verzoek UHEG. mij vóór 1 September 1890 te doen toekomen eene nauwkeurige alphabetische lijst van dorpen, gehuchten en buurtschappen, waarbij ik dan ook de waterschappen ²⁾ wensch opgenomen te zien, bij elk met vermelding der gemeente of gemeenten waartoe zij behooren. Daarbij dient gelet te worden op de lijst bij de vorige volkstelling opgemaakt.

Bovendien verwacht ik vóór 1 October 1890 van UHEG. een beknopt verslag van den gang der volkstelling in Uwe provincie, opgemaakt met gebruikmaking van de opmerkingen der gemeentebesturen bedoeld op de laatste bladzijde van mijn schrijven van 9 November 1889 no. 89, afd. M. P. V. Uit dit verslag dienen de voor- en nadeelen te blijken van de ter zake dezer volkstelling gevolgde methode, gegeven voorschriften, zoowel als Uw oordeel over de betrouwbaarheid der resultaten in verband ook met den aan de volkstelling gegeven omvang. Uit den aard der zaak zal de meeste aandacht moeten worden geschonken aan de opmerkingen van die gemeentebesturen die de voorschriften getrouw hebben opgevolgd.

Ik verwacht van UHEG. alleen de hierboven genoemde staten, verslag enz. en *niet* de stukken waaruit ze bewerkt zijn, zooals de verzamelkaarten E, F, en G enz., die aan Uwe griffie tot mijne nadere aanvraag daaromtrent moeten bewaard blijven.

Onder art. 56 van het ontwerp van Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1890 (thans nog bij de Eerste Kamer der Staten-Generaal aanhangig) is een som uitgetrokken voor belooningen aan personeel, belast met de bewerking der uitkomsten van de zevende algemeene volkstelling, daaronder begrepen persoonlijke toelagen aan de mede met die werkzaamheden belaste ambtenaren tot de provinciale griffiën behorende, ongeacht of deze al dan niet het maximum der aan hun rang verbonden jaarwedde genieten, van welke som voor Uwe provincie beschikbaar zal zijn f

Ik heb voor U machtiging gevraagd aan den Koning om bijzonder personeel voor deze zaak aan te stellen, voor het geval UHEG. meer personeel noodig heeft dan de ambtenaren van de provinciale griffie.

Uitbetaling van de voor Uwe provincie bepaalde som zal plaats hebben, nadat het werk ter griffie is ten einde gebracht en alle verlangde stukken aan mijn Departement van U ontvangen zijn.

Na afloop der werkzaamheden en bij de laatste toezending van de verlangde stukken aan mijn Departement, gelieve UHEG. daarbij te voegen eene lijst der ambtenaren van de provinciale griffie, die aan de bewerking der uitkomsten van de volkstelling hebben deelgenomen, met duidelijke vermelding van namen en voornamen en van hunnen rang, alsmede het bedrag, dat naar Uw oordeel aan ieder hunner behoort te worden toegelegd uit de som U opgegeven.

¹⁾ Zie circulaire van 15 Juli 1890, no. 563, afd. M. P. V.

²⁾ Die thans *niet* in den staat Bijlage I behoeven te worden opgenomen, zooals bij de vorige volkstelling het geval was.

Daarbij moeten gevoegd worden de declaratiën van de personen die door U tijdelijk opzettelijk voor de volkstelling zijn in dienst gesteld voorzien van Uwe verklaring, dat het werk op Uw last is verricht, de oplevering behoorlijk heeft plaats gehad, en dat derhalve de declaratie wordt goedgekeurd tot het daarin opgegeven bedrag (in Uwe verklaring met schrijfsletters te herhalen).

Een van de Commissarissen des Konings heeft mij de opmerking gemaakt, dat het provinciaal bestuur kosten zal hebben te maken voor beschikbaarstelling en doelmatige inrichting van lokalen om de stukken der volkstelling te bergen en te bewerken, en dat reeds nu voor de verzending der pakketten aan de gemeentebesturen buitengewone uitgaven noodig geweest zijn. De vraag werd daarbij geopperd hoe die kosten moesten worden gedekt.

Naar aanleiding daarvan doe ik opmerken, dat genoemde uitgaven gedekt moeten worden uit de gelden, uitgetrokken op de begrooting der kosten van het provinciaal bestuur, voor zooveel het Rijksbestuur is (zie art. 105 der provinciale wet).

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

(*gel.*) MACKAY.

BIJLAGE II.

HANDLEIDING

voor de bewerking van den staat der plaatselijke indeeling der woningen en der bevolking volgens de zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling.

§ 1.

Men verdeelt al de verzamelkaarten E, F en G eener gemeente in twee pakken, nl.:

- één pak dat de gegevens bevat voor alles (woningen, gebouwen, schepen enz.) wat *binnen* de kom of kommen der gemeente ligt.
- één pak dat de gegevens bevat voor alles wat *buiten* de kom of kommen der gemeente ligt.

De noodige aanwijzing hiertoe vindt men onderaan de eerste zijde der verzamelkaart.

§ 2.

Elk dier beide pakken verdeelt men weder naar de wijken, afdeelingen, dorpen, gehuchten of buurtschappen, al naar gelang der plaatselijke indeeling die in de gemeente bestaat.

Alzoo verkrijgt men in den regel voor elke gemeente tweemaal zooveel pakken als er wijken of afdeelingen, dorpen, gehuchten of buurtschappen zijn.

Het kan echter voorkomen dat een dezer onderdeelen, deels binnen, deels buiten de kom ligt, dan komt dat onderdeel tweemaal voor, zoowel in het pak „binnen de kom” als dat van „buiten de kom.”

§ 3.

Nu legt men elk dier pakken in de volgorde, waarin de gegevens, die zij bevatten, in den op te maken staat moeten voorkomen. Dat wil zeggen eerst die betreffende *binnen* de kom, in de volgorde waarin de wijken, afdeelingen, dorpen, gehuchten of buurtschappen zullen geplaatst worden; en vervolgens evenzoo die van *buiten* de kom.

In dezelfde volgorde plaatst men nu in kolom 2 de woorden „kom” en „buiten de kom” als hoofdverdeling.

Als eerste onderafdeling plaats men dan bij elk dier beide rubrieken de namen der voorkomende wijken, afdeelingen, dorpen, gehuchten of buurtschappen.

§ 4.

Nu behandelt men het pak van elke wijk, afdeeling, dorp, gehucht of buurtschap, in de inachtgenomen volgorde.

Uit elk pak neemt men eerst de verzamelkaarten, model G.

In kolom 2 vult men als tweede onderverdeling den naam in van elke inrichting, waarvan zulk een model G aanwezig is, zoodat voor elke zoodanige inrichting een afzonderlijke regel wordt bestemd.

In kolom 3, 6 of 7 (al naar gelang het een bewoond huis, een bewoond schip of tijdelijk aanwezig schip ¹⁾ betreft) vult men het cijfer 1 in.

In kolom 12 en 13 wordt ingevuld respectievelijk het getal witte en het getal bruine kaarten, op de verzamelkaart vermeld.

In kolom 10 en 11 het getal der tijdelijk afwezigen, opgegeven op de verzamelkaart, respectievelijk bij de witte en bij de bruine kaarten.

¹⁾ Als tijdelijk aanwezige schepen moeten die worden beschouwd, welke verzamelkaarten alleen groene en roode kaarten bevatten.

In kolom 8 het verschil tusschen kolommen 12 en 10; in kolom 9 het verschil tusschen kolommen 13 en 11.

In kolom 14 en 15 het getal respectievelijk der groene en der roode kaarten, op de verzamelkaart vermeld.

§ 5.

Nu zift men de verzamelkaarten E en F van de wijk, afdeeling, dorp, gehucht of buurtschap, die men in bewerking heeft, in die welke huizen en die welke schepen betreffen.

Van deze twee rubrieken „overige huizen” en „overige schepen” (welke woorden hierbij als tweede onderverdeeling in kolom 2 worden geplaatst) geeft men nu in den staat de totalen.

In kolom 12 en 13 het totaal resp. der witte en der bruine kaarten.

In kolom 10 en 11 het totaal der tijdelijk afwezigen opgegeven op de verzamelkaart, resp. bij de witte en bij de bruine kaarten.

In kolom 8 het verschil tusschen de kolommen 12 en 10; in kolom 9 het verschil tusschen kolommen 13 en 11.

In kolom 14 en 15 het totaal resp. der groene en der roode kaarten.

Tot het vinden van de hierbedoelde totalen zal men afzonderlijke staatjes moeten maken, hetzij met eenvoudig optellen of door pointeering of zoogenaamd turven.

§ 6.

Nadat men aldus met elke wijk, afdeeling, dorp, gehucht of buurtschap gehandeld heeft, worden voor de overige huizen en schepen in elk dier plaatselijke onderdeelen de kolommen 3—7 verder ingevuld uit de opgaven van den staat model L, en wel:

kolom 3 uit de tweede kolom van staat L.

» 4 » » derde » » » »
 » 5 » » vierde » » » »
 » 6 » » vijfde » » » »
 » 7 » » zevende » » » »

Men moet hierbij niet over het hoofd zien de enkele cijfers 1, die reeds zijn ingevuld bij de bewerking der modellen G en die in mindering brengen van de totalen der overige huizen en schepen; want in de opgaven van staat L zijn ook de inrichtingen bedoeld in model G, begrepen.

§ 7.

Aldus zijn al de kolommen voor elke wijk, afdeeling, dorp, gehucht of buurtschap ingevuld. Nu plaatst men daaronder het totaal van de getallen, betrekking hebbende op „binnen de kom”, vervolgens het totaal der getallen betrekking hebbende op „buiten de kom.”

Eindelijk daaronder na optelling het „totaal voor de woningen in de gemeente.”

Behoort bij het schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 23 Januari 1890, no. 46, afd. M. P. V.

Mij bekend,

De Secretaris-Generaal,

(get.) DIJCKMEESTER I. S.-G.

BIJLAGE I.

PROVINCIE

GEMEENTEN.	PLAATSELIJKE INDEELING.	Woningen in de gemeente.				Tijdelijk aanwezige schepen.	BEVOLKING.						Tijdelijk aanwezig.													
		Woonhuizen.			Totaal.		Bij de telling aanwezig.		Tijdelijk afwezig.		Totaal.		M.	V.												
		Bewoond.	Onbewoond.	In aanbouw.			M.	V.	M.	V.	M.	V.														
													8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.						
1.	2.	(Inrichtingen waarvan een verzamelkaart G aanwezig is)	1	»	»	»																				
			1	»	»	»																				
			»	»	»	1																				
			»	»	»	»	1																			
			Kom.	A.	Overige huizen . . .																					
						Afdeeling I.	Idem.																			
								Dorp N.	Idem.																	
										Gehucht N.N.	Idem.															
			Buurtschap N.N.N.	Idem.																						
					Buiten de kom.	Idem.	Idem.																			
			Totaal binnen de kom . . .																							
			» buiten » » . . .																							
					Totaal voor de woningen in de gemeente . . .																					

Behoort bij brief van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 23 Januari 1890, no. 46 M. P. V.

Mij bekend
 De Secretaris-Generaal,
 (get.) DIJCKMEESTER, I. S.-G.

De gegeven voorschriften gaven bij de bewerking van de uitkomsten der volkstelling aan de Provinciale Griffiën nog aanleiding tot eenige vragen om inlichtingen. De daarop gegeven antwoorden, worden, voor zoover zij van eenig belang kunnen worden geacht, hieronder medegedeeld, nevens de circulaires van 26 Maart en 15 Juli 1890, no. 98 en 563, afd. M. P. V.

Brief van 7 Februari 1890, no. 60, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Friesland.

. kinderen worden geacht te behooren tot de kerkelijke gezindte of gemeente door hunne ouders opgegeven. Bij twijfel behoort echter vooraf inlichting te worden gevraagd.

Op de groene en roode kaarten waarop de vraag naar het kerkgenootschap onbeantwoord is gelaten, en die ter verificatie worden gezonden naar die gemeente, waar de persoon wien het betreft, werkelijke woonplaats heeft, moet vraag 8 ingevuld worden in overeenstemming met de witte of de bruine kaart van denzelfden persoon, of, is dit niet mogelijk, dan overeenkomstig het bevolkingsregister.

Brief van 26 Februari 1890, no. 60, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Overijssel.

De personen op wier telkaarten geen enkele vraag betreffende ambt, beroep of bedrijf is beantwoord, mogen geacht worden te zijn zonder ambt, beroep of bedrijf. Overigens is het zeer zeker de bedoeling, dat bij de contrôle op de provinciale bureaux van statistiek ook op de beroepsvragen gelet worde; en dat, wanneer uit eenig antwoord blijkt, dat de persoon wien een kaart betreft, een ambt, beroep of bedrijf uitoefent, nauwkeurig worde nagezien of alle desbetreffende vragen volledig en naar de bedoeling zijn beantwoord, en dat die antwoorden, zoo noodig, na bekomen inlichting worden verbeterd.

Wat Uw tweede vraag betreft, komt het mij voor, dat woonwagens (kermiswagens e. d.) niet onder woonhuizen moeten worden gerekend. Daar aan de gemeentebesturen niet is voorgeschreven een opgave te verstrekken van de woonwagens en dus eene nauwkeurige statistiek daarvan niet te verkrijgen zal zijn, kan het cijfer der woonwagens in de aan de provinciale griffie te bewerken tabellen worden veronachtzaamd, hoewel de bewoners dier wagens natuurlijk moeten worden opgegeven onder hen die in eene gemeente werkelijke woonplaats hebben of aldaar tijdelijk aanwezig zijn.

Brief van 14 Maart 1890, no. 78, afd. M. P. V., aan de Commissaris des Konings in Noordbrabant.

Indien in de bij Uw nevensvermeld schrijven bedoelde gestichten van weldadigheid eenig beroep wordt uitgeoefend; als daar b. v. werk wordt gemaakt van het geven van onderwijs of van het verplegen of verzorgen van armen, ouden, zieken, gebrekkigen enz., is het noodig dat zulks blijke op de telkaarten van die gestichten, en wel bij voorkeur door invulling van vraag 10, sub. b.

Invulling van de overige onderdeelen van vraag 10 is voor de geestelijke broeders en zusters niet noodig.

Wat Uw tweede vraag betreft, heb ik de eer U mede te deelen, dat het niet voldoende is, wanneer op de telkaart van een onderwijzer, die op een school werkzaam is, eenvoudig het beroep „onderwijzer” zonder meer wordt opgegeven. Onderwijzers die aan eene inrichting verbonden zijn, moeten hiervan doen blijken.

Brief van 14 Maart 1890, no. 84, afd. M. P. V., aan Commissaris des Konings in Zeeland.

Ten opzichte van hen, die op de telkaarten eene vreemde nationaliteit hebben opgegeven, behoeft niet onderzocht te worden, of zij die nationaliteit werkelijk bezitten naar de wettelijke bepalingen die dat vraagstuk beheerschen. De bedoeling van de vraag naar de nationaliteit was, om in voorkomende gevallen een aanwijzing te hebben; met het door belanghebbende zelven gegeven antwoord — waaraan nimmer eenig rechtsgevolg kan zijn verbonden — kan daarom genoegen worden genomen.

Onderofficieren in een garnizoen, niet wonende in een kazerne, maar in *niet tot de kazerne behoorende* burgerwoningen, behooren niet in het bevolkingsregister dier kazerne. Zij kunnen niet geacht worden nachtverblijf te hebben in een gebouw tot militaire einde in gebruik. ¹⁾

Over enz.

¹⁾ Zie brief van 28 Maart 1890, no. 99, afd. M. P. V.

Circulaire van 26 Maart 1890, no. 98, afd. M. P. V., aan de Commissarissen des Konings in de onderscheidene provinciën.

Door twee provinciën zijn bij de toezending der verschillende telkaarten van eenige gemeenten, tevens gevoegd de lijsten van de plaatselijke indeeling, de huizen en schepen en de getelde personen van die gemeenten. Het is mij daardoor gebleken dat het groot nut oplevert wanneer reeds dadelijk bij het ontvangen der kaarten eener gemeente, het aantal daarvan kan vergeleken worden met de cijfers op den staat der plaatselijke indeeling enz. voorkomende.

Hoewel in de circulaire van mijn Ambtsvoorganger van 23 Januari 1890 no. 46, afd. M. P. V., is verzocht om bedoelde lijsten te bewerken nadat de telkaarten aan mijn Departement zijn verzonden, meen ik toch dat het zeer in het belang der bewerking van de uitkomsten der telling moet geacht worden, wanneer — zooveel mogelijk — reeds dadelijk bij de toezending der telkaarten eener gemeente ook de daarbij behorende lijst der plaatselijke indeeling enz. is gevoegd.

Ik heb daarom de eer U te verzoeken mij de telkaarten van iedere gemeente niet toe te zenden voordat ook de genoemde staat gereed is, dien ik dan te gelijk met de kaarten te geoet zie.

Brief van 28 Maart 1890, no. 99, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Zeeland.

Het lag niet in de bedoeling van mijn schrijven van 14 Maart 1890, no. 84, afd. M. P. V., dat de voorschriften bij de volkstelling gegeven, in strijd zouden zijn met die welke in de aanschrijving van mijn Departement van 22 October 1881, no. 4749, afd. B B zijn vervat.

Alleen militairen die gehuisvest zijn in burgerwoningen, die *niet* door het Rijk te hunner beschikking zijn gesteld en dus tot geen militair einde bij het Rijk in gebruik zijn — welke woningen dus *niet* zijn opgegeven in de circulaire van 7 December 1881, no. 5493, afd. B B — worden gerekend tot de gewone bevolking eener gemeente te behoren en moeten dus op de gewone wijze bij de telling verantwoord worden op de verzamelkaarten E of F. Op deze militairen wordt gedoeld in mijn boven aangehaalden brief.

Voor alle andere militairen, die buiten de kazerne wonen in huizen die *wel* door het Rijk te hunner beschikking zijn gesteld en wier huisgezinnen, volgens de voorschriften van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Stbl. no. 142), in afzonderlijke bevolkingsregisters zijn ingeschreven, moet, voor elke samenwoning afzonderlijk, een verzamelkaart G worden ingevuld, in gelijke mate als voor die gezinnen jaarlijks afzonderlijke staten model D (loop der bevolking) voor de bevolkingsstatistiek worden overgelegd.

Brief van 28 Maart 1890, no. 100, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Noordbrabant.

Met terugzending van den brief van het gemeentebestuur van Breda, heb ik de eer U mede te deelen, dat voor de gehuwde militairen, die buiten de kazerne wonen in huizen door het Rijk te hunner beschikking gesteld — welke huisgezinnen volgens de voorschriften van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1887 (Stbl. no. 142) in afzonderlijke bevolkingsregisters zijn ingeschreven — een verzamelkaart G moet worden ingevuld voor elke afzonderlijke samenwoning, in gelijke mate als voor die gezinnen jaarlijks afzonderlijke staten model D (loop der bevolking) voor de bevolkingsstatistiek worden overgelegd.

Brief van 8 April 1890, no. 112, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Groningen.

Als „gehucht” schijnt beschouwd te moeten worden eene verzameling van nabij elkaar gelegen woningen, die administratief geen eenheid vormen noch gevormd hebben; terwijl „buurtschap” eertijds de benaming was van eene administratieve afdeeling, eene publiekrechtelijke éénheid. Daar de laatste beteekenis echter in onbruik is geraakt, bestaat er thans geen algemeen kenmerkend onderscheid meer tusschen een gehucht en een buurtschap.

Ik geef U in overweging aan de in Uw nevensvermeld schrijven bedoelde gemeentebesturen te vragen, op welken grond zij nu „gehucht” noemen, wat zij vóór tien jaar „buurtschap” noemden of omgekeerd.

Brief van 14 April 1890, no. 122, afd. M. P. V., aan den Commissaris des Konings in Zeeland.

De specificatie in vraag 10 op de telkaarten is niet alleen voor de fabrieksuijverheid, maar ook voor den landbouw gemaakt.

Ik heb de eer UHedGestr. te verzoeken, nauwkeurig te doen toezien, dat ook ten aanzien der landbouwende klasse uit de beantwoording van vraag 10 nauwkeurig blijkt in welk soort van bedrijf en in welke bijzondere dienstbetrekking, beroep, ambacht of handwerk in dat bedrijf elk persoon werkzaam is.

Opgaven als „arbeider”, „dienstbode” e. d. zijn niet voldoende.

Vraag 10a kan b.v. beantwoord worden met „landbouw”, „warmoezerij”, „veeteelt” e. d. Vraag 10b moet beantwoord worden met opgave van het beroep of ambacht of handwerk dat de persoon in die vakken uitoefent, b.v. „pachter”, „baas”, „boerenknecht” „veldarbeider”, enz.

Doet zich het geval voor, dat met één woord op beide vragen te gelijk antwoord kan gegeven worden, dan is dat voldoende.

Vraag 10f behoeft niet beantwoord te worden als reeds het noodige blijkt uit de beantwoording van de vragen 10a en b.

Daar, zooals UHedGestr. terecht opmerkt, bij den landbouw „eene strenge af-scheiding tusschen de werkzaamheden van arbeiders, knechts en dienstboden niet bestaat”, en dienstboden, uitsluitend belast met zogenaamde huisselijke diensten, daarbij zoo goed als niet voorkomen, zullen overigens de in Uw nevensvermeld schrijven bedoelde dienstboden in den regel wel op de kaarten moeten paraisseeren als werkzaam in het bedrijf van hun meester.

De bedoeling van vraag 10f gaat niet zoover dat b. v. onderscheiden zou worden tusschen hen die belast zijn met het melken van koeien en hen die het land beploegen.

Circulaire van 15 Juli 1890, no. 563, afd. M. P. V., aan de Commissarissen des Konings in de onderscheidene provinciën.

Bij schrijven van 23 Januari jl., no. 46, afd. M. P. V., verzocht mijn Ambtsvoorganger van UHEG. vóór 1 Augustus e. k. eene opgave van de oppervlakte in hectaren en aren van elke gemeente Uwer provincie.

Ik heb de eer U mede te deelen dat die opgave mij niet gedaan behoeft te worden.

De verlangde cijfers toch zal ik laten nemen uit de Verslagen van de Hoofd-commissie voor de herziening der belastbare opbrengst van de ongebouwde eigendommen, waarin eene nauwkeurige opgave is te vinden van de uitgestrektheid van elke gemeente, met uitzondering van de kadastraal niet genummerde wegen en rivieren, waarvan toch de uitgestrektheid ook bij UHEG. vermoedelijk niet nauwkeurig bekend is, en trouwens niet veel ter zake afdoet.

Ook tot goed verstand van uitdrukkingen in het Tweede Hoofdstuk gebezigd, volgt hier eene opgave van de plaatsen waar van sommige begrippen, in de volkstelling genoemd, de omschrijving te vinden is, of bijzonderheden worden vermeld.

Kon. Zie de aanschrijving aan de Commissarissen des Konings van 9 Juli 1889, blz. 2 en de daar voorkomende noot.

Gehucht. Zie den brief aan den Commissaris des Konings in Groningen van 8 April 1890, blz. 36.

Buurtschap. Zie den brief aan den Commissaris des Konings in Groningen van 8 April 1890, blz. 36.

Huizen. (Huisnummering). Zie de aanschrijving aan de Commissarissen des Konings van 9 Juli 1889, blz. 2, de Voorschriften tot regeling van de werkzaamheden der Gemeentebesturen, blz. 7, den brief aan den Commissaris des Konings in Overijssel van 26 Februari 1890, blz. 35.

Schepen. Zie Kon. besl. van 21 Augustus 1889, art. 10, blz. 6, de aanschrijving aan de Commissarissen des Konings van 10 December 1889, blz. 28, en voorts de instructie voor de tellers, na blz. 28.

Oppervlakte. Zie de aanschrijving aan de Commissarissen des Konings van 15 Jul 1890, blz. 37.

Werkelijke woonplaats. Zie Kon. Besl. van 21 Augustus 1889, art. 5, blz. 5, de noot ³⁾ op blz. 10 en de noot ⁴⁾ op blz. 12.

Hoofden van gezinnen. Zie de circulaire van 9 November 1889 aan de Commissarissen des Konings, (noot) blz. 18.

Overige leden der gezinnen. Zie Kon. besl. van 21 Augustus 1889, art. 1, blz. 4.

Afzonderlijk levende personen. Zie de aanschrijving aan de Commissarissen des Konings van 9 November 1889, blz. 18 (noot), en de instructie voor de tellers, na blz. 28.

Diensboden. Zie de noot ¹⁾ op blz. 12.

Tijdelijk aanwezigen. Zie de aanschrijving aan de Commissarissen des Konings van 9 November 1889, blz. 16, de brieven van 15 November 1889 aan de Ministers van Oorlog, Marine, Koloniën en Justitie en aan de Directiën van krankzinnigengestichten en aan den Commandant van het Invalidenhuis te Leiden, blz. 21—26.

Bevolking van Gestichten. Zie Kon. besl. van 21 Augustus 1889, art. 2, blz. 4, de aanschrijving aan de Commissarissen des Konings van 9 November 1889, blz. 16, de brieven aan de Ministers van Oorlog, Marine, Koloniën en Justitie en aan de Directiën van krankzinnigengestichten en aan den Commandant van het Invalidenhuis te Leiden, blz. 21—26, voorts den brief aan den Commissaris des Konings in Zeeland van 14 Maart 1890, blz. 35, en dien van 28 Maart 1890, blz. 36, en den brief aan den Commissaris des Konings in Noordbrabant van 28 Maart 1890, blz. 36.

Kerkgenootschappen. Zie de aanschrijving aan de Commissarissen des Konings van 10 December 1889, blz. 26, de instructie voor de tellers, na blz. 28, en den brief aan den Commissaris des Konings in Friesland van 7 Februari 1890, blz. 35.

Nationaliteit. Zie den brief aan den Commissaris des Konings in Zeeland van 14 Maart 1890, blz. 35.

De bewerking van de uitkomsten der volkstelling aan het Departement van Binnenlandsche Zaken geschiedde overeenkomstig een

„REGLEMENT voor de bewerking van de uitkomsten der zevende algemeene „tienjaarlijksche volkstelling (met uitzondering van de beroepstelling)“, vastgesteld bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 3 April 1890, no. 119, afd. M. P. V., gewijzigd bij beschikking van 26 Augustus 1890, no. 681, afd. M. P. V., en voorts een

„REGLEMENT voor de bewerking van de uitkomsten van de beroepstelling, ge- „houden met de zevende algemeene tienjaarlijksche volkstelling“, vastgesteld bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 10 September 1891, no. 123, afd. M. P. V.

Ter overweging van de wijze, waarop de opgaven omtrent ambten, beroepen en bedrijven zouden worden bewerkt; ter vaststelling van de tabellen welke men met de gegevens zou willen samenstellen, ook in verband met andere opgaven, bv. van geslacht, leeftijd, burgerlijken staat, enz.; ter ontwerping van eene classificatie van de onderscheidene vakken van handel of nijverheid, kunst of wetenschap, en voorts ter vaststelling van beginselen volgens welke de velerlei beroepen, ambachten of handwerken in die classificatie zouden gegroepeerd worden, had op 6 November 1889, ingevolge uitnoodiging van den Minister van Binnenlandsche Zaken (dd. 8 October 1889, no. 39, afd. M. P. V.), aan diens Departement eene bespreking plaats gehad van den Referendaris belast met de leiding der volkstelling, met den Secretaris (wegens afwezigheid van den Directeur) van het Statistisch Instituut van de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, de Ingenieurs van wege het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, belast met het opmaken van een nijverheidsstatistiek, den Referendaris chef der afdeling van het Departement van Justitie, belast met de werkzaamheden in zake de arbeidswetgeving, en den Referendaris bij de afdeling van het Departement van Financiën belast met de werkzaamheden in zake de wetgeving op het recht van patent.

De in bovengenoemd Reglement van 10 September 1891, no. 123, afd. M. P. V., voorgeschreven wijze van verzamelen en uitgeven van de uitkomsten der beroepstelling onderging, nadat de uitkomsten van de provinciën Groningen en Utrecht reeds waren gedrukt en uitgegeven, verandering ten gevolge van raadpleging met de Centrale Commissie voor de Statistiek, tengevolge waarvan ook alsnog het advies van de Inspecteurs van den Arbeid werd ingewonnen. Zie brieven van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 2 November 1892, no. 44, en 6 September 1893, no. 29, afd. M. P. V., en van de Centrale Commissie voor de Statistiek van 23-Mei 1893, no. 169, en 29 September

1893, no. 290. Overeenkomstig het advies van de Centrale Commissie voor de Statistiek geschiedde de verdere bewerking.

Ten slotte worden hier medegedeeld de regelingen getroffen met de Regeeringen van België, Duitschland, Oostenrijk-Hongarijê en Italië, betreffende de wederzijdsche mededeeling van gegevens bij de algemeene volkstellingen verkregen:

DECLARATION, échangée entre les Pays-Bas et la Belgique concernant la communication réciproque de renseignements fournis par les recensements de la population.

Le Gouvernement de Sa Majesté le Roi des Pays-Bas et le Gouvernement de Sa Majesté le Roi des Belges sont convenus de ce qui suit relativement aux données recueillies lors des recensements périodiques de la population, au sujet des ressortissants d'un des pays résidant sur la territoire de l'autre.

Article 1. Les deux Gouvernements contractants s'engagent à se remettre réciproquement et sans frais, après chaque recensement général de la population de leur territoire des listes ou des bulletins individuels se rapportant aux citoyens de l'autre État, compris dans les dits recensements et portant, autant que possible, les noms, prénoms, profession, état civil, âge, lieu de naissance, demeure et nationalité déclarés par ces derniers.

Article 2. Ces listes ou ces bulletins individuels seront remis par le Gouvernement Néerlandais à la Légation de Belgique à la Haye et par le Gouvernement Belge à la Légation des Pays-Bas à Bruxelles.

Article 3. Il est expressément entendu que la délivrance ou l'acceptation des documents dont il s'agit ne préjugera pas les questions d'identité ou de nationalité.

Article 4. La présente déclaration sera exécutoire à partir du 30 Décembre 1889.

Chacune des parties contractantes se réserve le droit de la dénoncer moyennant avis préalable donné un an à l'avance.

En foi de quoi, les soussignés, dûment autorisés, l'ont signé à la Haye en double original le 27 Décembre 1889.

Le Ministre des Affaires Étrangères
de Sa Majesté le Roi des
Pays-Bas,

(L. S.) (get.) HARTSEN.

L'Envoyé Extraordinaire et Ministre
Plénipotentiaire de Sa Majesté
le Roi des Belges,

(L. S.) (get.) Baron d'ANETHAN.

Vertaling.

VERKLARING, uitgewisseld tusschen Nederland en België, betreffende de wederzijdsche mededeeling van gegevens bij de algemeene volkstellingen verkregen.

De Regeering van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden en de Regeering van Zijne Majesteit den Koning der Belgen zijn overeengekomen omtrent het navolgende, betreffende de gegevens bij de periodieke volkstellingen verkregen, nopens de in het eene land verblijvende personen, die tot de nationaliteit van het andere behooren.

Artikel 1. De beide contracteerende Regeeringen verbinden zich, na iedere algemeene telling der bevolking van hun grondgebied, elkander wederkeerig en kosteloos mededeeling te doen van lijsten of van afzonderlijke opgaven betrekkelijk de in die tellingen voorkomende onderdanen van het andere land en bevattende, voor zooveel mogelijk, de namen, voornamen, beroep, burgerlijken staat, leeftijd, geboorteplaats, woonplaats en nationaliteit door dezen opgegeven.

Artikel 2. Die lijsten of afzonderlijke opgaven zullen door de Nederlandsche Regeering aan het Gezantschap van België te 's-Gravenhage worden medegedeeld en door de Belgische Regeering aan het Gezantschap der Nederlanden te Brussel.

Artikel 3. Het is uitdrukkelijk bepaald dat, door de afgifte of de aanneming der bedoelde stukken, niets beslist wordt ten opzichte van vragen omtrent identiteit of nationaliteit.

Artikel 4. De tegenwoordige verklaring zal te rekenen van 30 December 1889, in werking treden.

Ieder der contracteerende partijen behoudt zich het recht voor deze op te zeggen door middel van voorafgaande kennisgeving, een jaar te voren gedaan.

Ten blijk van de ondergeteekenden, daartoe behoorlijk gemachtigd, deze den 27sten December 1889 in dubbel te 's-Gravenhage hebben onderteekend.

*De Minister van Buitenlandsche
Zaken van Zijne Majesteit den
Koning der Nederlanden,
(L. S.) (get.) HARTSEN.*

*De Buitengewone Gezant en Gevolmachtigde
Minister van Zijne Majesteit den
Koning der Belgen,
(L. S.) (get.) Baron D'ANETHAN.*

Nota betreffende de mededeeling van de gegevens verkregen bij de algemeene volkstellingen in Nederland en Duitschland, op 9 Juli 1890 te 's-Gravenhage uitgewisseld tegen eene gelijkkluidende nota, onderteekend door den Buitengewonen Gezant en Gevolmachtigden Minister van het Duitsche Keizerrijk.

Le soussigné Ministre des Affaires Etrangères de S. M. le Roi des Pays-Bas, dûment autorisé à cet effet, a l'honneur de porter à la connaissance de Monsieur l'Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire de S. M. l'Empereur d'Allemagne, Roi de Prusse, que le Gouvernement Néerlandais s'engage à donner communication au Gouvernement Impérial d'Allemagne, après chaque recensement décennal de la population des Pays-Bas, des données recueillies à cette occasion, au sujet des ressortissants de l'Empire Allemand, résidant sur le territoire du Royaume des Pays-Bas.

Dans ce but le Gouvernement Néerlandais s'engage à faire remettre sans frais, au Gouvernement Impérial d'Allemagne, après chaque recensement décennal de la population du Royaume des Pays-Bas, des listes ou des bulletins individuels se rapportant aux ressortissants de l'Empire Allemand, compris dans les dits recensements, et portant, autant que possible, les noms, prénoms, profession, état civil, sexe, âge, lieu de naissance, demeure et nationalité, déclarés par ces derniers.

Ces listes ou ces bulletins individuels seront remis par le Gouvernement Néerlandais à la Légation de S. M. l'Empereur d'Allemagne, Roi de Prusse, à La Haye.

La délivrance ou l'acceptation des documents dont il s'agit ne préjugera toutefois pas les questions d'identité ou de nationalité.

Le Gouvernement Néerlandais se réserve le droit de dénoncer, moyennant avis donné un an à l'avance, le présent arrangement, qui entrera en vigueur, aussitôt que l'échange de notes identiques ayant pour objet de le consacrer, aura été opéré.

Le soussigné profite de cette occasion pour avoir l'honneur de renouveler à l'Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire de S. M. l'Empereur d'Allemagne, Roi de Prusse, l'assurance de sa haute considération.

La Haye, le 9 Juillet 1890.

(get.) HARTSEN.

Verklaring.

De ondergeteekende Minister van Buitenlandsche Zaken van Z. M. den Koning der Nederlanden, daartoe behoorlijk gemachtigd, heeft de eer ter kennis te brengen van den heer Buitengewoon Gezant en Gevolmachtigd Minister van Z. M. den Keizer van Duitschland, Koning van Pruisen, dat de Nederlandsche Regeering zich verbindt na iedere tienjarige telling van de bevolking der Nederlanden aan de Keizerlijk Duitsche Regeering mededeeling te doen der bij die gelegenheid verkregen gegevens nopens de tot de nationaliteit van het Duitsche Keizerrijk behoorende personen, die verblijf houden op het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden.

Te dien einde verbindt de Nederlandsche Regeering zich, na iedere tienjarige telling der bevolking van het Koninkrijk der Nederlanden, aan de Keizerlijk Duitsche Regeering kosteloos mededeeling te doen van lijsten of van afzonderlijke opgaven betreffende de in die tellingen voorkomende onderdanen van het Duitsche Keizerrijk, en bevattende, voor zooveel mogelijk, de namen, voornamen, beroep, burgerlijken staat, geslacht, leeftijd, geboorteplaats, woonplaats en nationaliteit door dezen laatsten opgegeven.

Die lijsten of afzonderlijke opgaven zullen door de Nederlandsche Regeering aan het gezantschap van Z. M. den Keizer van Duitschland, Koning van Pruisen, te 's-Gravenhage, worden medegedeeld.

Door de afgifte of de aanneming der bedoelde stukken wordt echter niets beslist ten opzichte van vragen omtrent identiteit of nationaliteit.

De Nederlandsche Regeering behoudt zich het recht voor, de tegenwoordige overeenkomst op te zeggen door middel van kennisgeving een jaar te voren gedaan, welke overeenkomst in werking zal treden, zoodra de uitwisseling van gelijkkluidende nota's, waardoor zij tot stand wordt gebracht, zal hebben plaats gehad.

De ondergeteekende maakt van deze gelegenheid gebruik om de eer te hebben den heer Buitengewoon Gezant en Gevolmachtigd Minister van Z. M. den Keizer van Duitschland, Koning van Pruisen, de verzekering van zijne hoogachting te hernieuwen.

's-Gravenhage, den 9den Juli 1890.

(get.) HARTSEN.

Nota betreffende de mededeeling van de gegevens verkregen bij de algemeene volkstellingen in Nederland en Oostenrijk-Hongarije, op 27 Januari 1891 te 's-Gravenhage uitgewisseld tegen eene gelijkkluidende nota, onderteekend door den Buitengewonen Gezant en Gevolmachtigden Minister van Zijne Majesteit den Keizer van Oostenrijk, Apostolisch Koning van Hongarije, eveneens de dagteekening dragende van 26 Januari 1891.

Le soussigné, Ministre des Affaires Etrangères de Sa Majesté la Reine des Pays-Bas, dûment autorisé à cet effet, à l'honneur de porter à la connaissance de Monsieur l'Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire de Sa Majesté Impériale et Royale Apostolique, que le Gouvernement néerlandais s'engage à donner communication à l'Autriche-Hongrie, après chaque recensement décennal de la population des Pays-Bas, des données recueillies à cette occasion, au sujet des ressortissants autrichiens ou hongrois résidant sur le territoire du Royaume des Pays-Bas.

Dans ce but le Gouvernement néerlandais s'engage à faire remettre sans frais à l'Autriche-Hongrie, après chaque recensement décennal de la population des Pays-Bas, des listes ou des bulletins individuels se rapportant aux ressortissants de la Monarchie austro-hongroise compris dans les dits recensements et portant autant que possible outre les noms, prénoms, professions, état civil, sexe, âge, lieu de naissance et demeure de ces derniers, l'indication précise s'ils appartiennent à la nationalité autrichienne ou hongroise, indication suivant laquelle les listes susmentionnées devront être rédigées séparément pour les deux parties de la Monarchie austro-hongroise.

Ces listes ou ces bulletins individuels seront remis par le Gouvernement néerlandais à la Légation austro-hongroise à La Haye.

La délivrance ou l'acceptation des documents dont il s'agit ne préjugera toutefois pas les questions d'identité ou de nationalité.

Le Gouvernement néerlandais se réserve le droit de dénoncer, moyennant avis donné un an à l'avance, le présent arrangement, qui entrera en vigueur aussitôt que l'échange des notes identiques ayant pour objet de le consacrer aura été opéré.

Le soussigné profite de cette occasion pour avoir l'honneur de réitérer à Monsieur l'Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire de Sa Majesté Impériale et Royale Apostolique les assurances de sa haute considération.

La Haye, le 26 Janvier 1891.

(get.) HARTSEN.

Vertaling.

De ondergeteekende, Minister van Buitenlandsche Zaken van Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden, daartoe behoorlijk gemachtigd, heeft de eer ter kennis te brengen van den heer buitengewoon gezant en gevolmachtigd Minister van Zijne Keizerlijke en Koninklijke Apostolische Majesteit, dat de Nederlandsche Regeering zich verbindt na iedere tienjarige telling van de bevolking der Nederlanden aan Oostenrijk-Hongarije mededeeling te doen der, bij die gelegenheid verkregen, gegevens nopens de tot de Oostenrijksche of Hongaarsche nationaliteit behoorende personen die verblijf houden op het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden.

Te dien einde verbindt de Nederlandsche Regeering zich, na iedere tienjarige telling der bevolking der Nederlanden, kosteloos mededeeling te doen van lijsten of van afzonderlijke opgaven betreffende de in die tellingen voorkomende onderdanen der Oostenrijksch-Hongaarsche Monarchie en bevattende, behalve de namen, voornamen,

beroep, burgerlijken staat, geslacht, leeftijd, geboorteplaats en woonplaats dezer laatsten, voor zooveel mogelijk de nauwkeurige opgave of zij tot de Oostenrijksche dan wel tot de Hongaarsche nationaliteit behooren, volgens welke opgave bovengenoemde lijsten afzonderlijk voor de beide deelen der Oostenrijksch-Hongaarsche Monarchie zullen moeten opgemaakt worden.

Die lijsten of afzonderlijke opgaven zullen door de Nederlandsche Regeering aan het Oostenrijksch-Hongaarsch gezantschap te 's Gravenhage worden medegedeeld.

Door de afgifte of de aanneming der bedoelde stukken wordt echter niets beslist ten opzichte van vragen omtrent identiteit of nationaliteit.

De Nederlandsche Regeering behoudt zich het recht van opzegging voor van de tegenwoordige overeenkomst, door middel van kennisgeving een jaar te voren gedaan, zullende die overeenkomst in werking treden zoodra de uitwisseling van gelijkkluidende nota's, waardoor zij tot stand wordt gebracht, zal hebben plaats gehad.

De ondergeteekende maakt van deze gelegenheid gebruik om de eer te hebben aan den heer Buitengewoon Gezant en Gevolmachtigd Minister van Zijne Keizerlijke en Koninklijke Apostolische Majesteit de verzekering van zijne hoogachting te hernieuwen.

's Gravenhage, den 26sten Januari 1891.

(get.) HARTSEN.

Nota op 6 Juni 1891 aan den Italiaanschen Gezant gericht, in antwoord op diens Nota van 4 daartevoren, betreffende de wederkeerige mededeeling van gegevens, verkregen bij de algemeene volkstellingen in Nederland en Italië.

Le soussigné, Ministre des Affaires Etrangères de Sa Majesté la Reine des Pays-Bas, dûment autorisé à cet effet, a l'honneur de porter à la connaissance de Monsieur l'Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire de Sa Majesté le Roi d'Italie, que le Gouvernement néerlandais s'engage à donner communication au Gouvernement italien après chaque recensement décennal de la population des Pays-Bas, des données recueillies à cette occasion, au sujet des ressortissants italiens résidant dans le territoire du Royaume des Pays-Bas.

Dans ce but le Gouvernement de Sa Majesté la Reine des Pays-Bas s'engage à faire remettre sans frais au Gouvernement de Sa Majesté le Roi d'Italie, après chaque recensement décennal de la population des Pays-Bas, des listes ou des bulletins individuels se rapportant aux ressortissants du Royaume d'Italie compris dans les dits recensements et indiquant autant que possible les noms, prénoms, profession, état civil, sexe, âge, lieu de naissance, demeure et nationalité déclarés par ces derniers.

Ces listes ou ces bulletins individuels seront remis par le Gouvernement de Sa Majesté la Reine des Pays-Bas à la légation d'Italie à la Haye.

Il est expressément entendu que la délivrance ou l'acceptation des documents dont il s'agit ne préjugera pas les questions d'identité ou de nationalité.

Le Gouvernement de Sa Majesté la Reine des Pays-Bas se réserve le droit de dénoncer, moyennant avis préalable donné un an à l'avance, le présent accord, qui entrera en vigueur aussitôt que l'échange des notes identiques ayant pour objet de le consacrer aura été opéré.

Le soussigné profite de cette occasion pour renouveler à Monsieur l'Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire de Sa Majesté le Roi d'Italie les assurances de sa haute considération.

La Haye, le 6 juin 1891.

(get.) HARTSEN.

Vertaling.

De ondergeteekende, Minister van Buitenlandsche Zaken van Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden, daartoe behoorlijk gemachtigd, heeft de eer ter kennis te brengen van den heer Buitengewoon gezant en gevolmachtigd Minister van Zijne Majesteit den Koning van Italië, dat de Nederlandsche Regeering zich verbindt na iedere tienjarige telling van de bevolking der Nederlanden aan de Italiaansche Regeering mededeeling te doen der, bij die gelegenheid verkregen, gegevens nopens de tot de Italiaansche nationaliteit behoorende personen die verblijf houden op het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden.

Te dien einde verbindt de Regeering van Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden zich, na iedere tienjarige telling der Nederlandsche bevolking, kosteloos mededeeling te doen van lijsten of van afzonderlijke opgaven betreffende de in die tellingen voorkomende onderdanen van het Koninkrijk Italië en bevattende de door deze opgegeven namen, voornamen, beroep, burgerlijken staat, geslacht, leeftijd, ouderdom, geboorteplaats, woonplaats en nationaliteit.

Die lijsten of afzonderlijke opgaven zullen door de Regeering van Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden aan het gezantschap van Italië te 's Gravenhage worden medegedeeld.

Wordende uitdrukkelijk bedongen dat de afgifte of de aanneming der bedoelde stukken niets beslist ten opzichte van vragen omtrent identiteit of nationaliteit.

De Regeering van Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden behoudt zich het recht van opzegging voor van de tegenwoordige overeenkomst, door middel van kennisgeving een jaar te voren gedaan, zullende die overeenkomst in werking treden zoodra de wisseling van gelijkkluidende nota's, waardoor zij tot stand wordt gebracht, zal hebben plaats gehad.

De ondergeteekende maakt van deze gelegenheid gebruik om aan den heer Buitengewoon gezant en gevolmachtigd Minister van Zijne Majesteit den Koning van Italië de verzekering van zijne hoogachting te hernieuwen.

's-Gravenhage, den 6den Juni 1891.

(get.) HARTSEN.

HOOFDSTUK II.

OVERZICHT van de Uitkomsten der 7de Volkstelling, in vergelijking met de uitkomsten der vorige volkstellingen.

§ 1. Toeneming der bevolking.

Blijkens de uitkomsten der zevende volkstelling bedroeg de bevolking in de verschillende provinciën en het Rijk, met onderscheiding tusschen de gemeenten met meer en minder dan 20000 zielen (*voornaamste* en *overige* gemeenten).

TABEL I.

PROVINCIEËN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.		In de overige gemeenten.		TOTAAL.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Noordbrabant . . .	40385	42334	215402	211007	255787	253841
Gelderland	38412	43416	220377	209997	258789	258413
Zuidholland	227186	261473	229269	231713	456455	493186
Noordholland	239007	266678	161624	162180	400631	428858
Zeeland	—	—	98270	100964	98270	100964
Utrecht	40113	44233	68987	67674	109100	111907
Friesland	14451	15982	152181	152944	166632	168926
Overijssel	24145	25153	126221	119926	150366	145079
Groningen	26176	29362	108041	108707	134217	138569
Drenthe	—	—	68650	62054	68650	62054
Limburg	14948	17130	114642	109001	129590	126131
Het Rijk	664823	746761	1568664	1536167	2228487	2282928

Deze uitkomsten vergelijkende met die der voorafgaande zes volkstellingen, verkrijgt men onderstaande provinciale overzichten van de toeneming der bevolking sedert 1 Januari 1830.

NOORDBRABANT.

Ia.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten.			In de Provincie.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830.	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840.	114.71	112.07	113.40	108.24	107.23	107.73	109.10	107.85	108.47
19 November 1849.	108.66	116.81	112.71	114.54	112.99	113.76	113.77	113.48	113.62
31 December 1859.	114.61	123.83	119.19	117.62	115.48	116.54	117.22	116.55	116.88
1 „ 1869.	127.30	139.76	138.49	123.14	119.58	121.35	123.69	122.17	122.92
31 „ 1879.	147.85	161.87	154.82	138.28	127.89	130.55	235.20	132.24	133.71
31 „ 1889.	177.14	190.11	183.59	143.22	137.76	140.47	147.69	144.47	146.07

GELDERLAND.

Ib.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten.			In de Provincie.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830.	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840.	119.06	116.97	117.67	110.82	111.—	110.91	111.64	111.58	111.61
19 November 1849.	121.99	127.97	125.08	119.52	118.55	119.04	119.77	119.56	119.67
31 December 1859.	139.65	147.33	143.62	129.79	127.68	128.75	130.78	129.80	130.29
1 „ 1869.	162.80	174.67	168.93	137.81	134.71	136.27	140.32	139.02	139.67
31 „ 1879.	198.05	210.67	204.57	146.64	142.17	144.42	151.80	149.56	150.68
31 „ 1889.	246.29	260.80	253.78	157.74	152.35	155.06	166.68	164.04	165.34

ZUIDHOLLAND.

Ic.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten.			In de provincie.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840	109.55	108.79	109.13	109.94	110.17	110.06	109.77	109.58	109.65
19 November 1849	119.01	119.11	119.07	116.17	116.13	116.15	117.37	117.51	117.44
31 December 1859	133.97	132.72	133.29	125.85	125.70	125.77	129.29	128.94	129.11
1 „ 1869	150.52	149.39	149.91	138.75	137.87	138.31	143.74	143.19	143.45
31 „ 1879	186.51	179.90	182.92	155.97	154.42	155.19	168.92	166.19	167.49
31 „ 1889	233.87	225.83	229.50	173.65	171.91	172.77	199.18	196.83	197.95

NOORDHOLLAND.

Id.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20.000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten.			In de Provincie.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830.	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840.	107.65	105.85	106.66	107.68	107.61	107.65	107.66	106.58	107.09
19 November 1849.	116.34	112.33	114.13	117.50	115.87	116.68	116.87	113.80	115.24
31 December 1859.	128.23	122.37	124.98	130.19	127.01	128.57	129.07	124.31	126.25
1 „ 1869.	141.92	133.84	137.49	144.—	140.21	142.07	142.87	136.49	139.48
31 „ 1879.	173.28	159.94	165.96	164.52	159.62	162.03	169.28	159.81	164.25
31 „ 1889.	226.27	207.32	216.15	182.56	177.29	179.85	206.34	195.09	200.37

ZEELAND.

Ie.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	IN DE PROVINCIE.		
	M.	V.	T.
1 Januari 1830	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840	110.48	110.07	110.27
19 November 1849	117.56	116.08	116.78
31 December 1859	121.40	120.65	121.02
1 „ 1869	130.—	128.76	129.36
31 „ 1879	138.07	136.82	137.43
31 „ 1889	146.54	143.82	145.15

UTRECHT.

If.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten.			In de Provincie.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830.	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840.	112.02	111.44	111.71	107.94	109.35	108.64	109.22	110.07	109.65
19 November 1849.	107.27	112.56	110.08	114.28	114.16	114.22	112.08	113.61	112.86
31 December 1859.	119.88	123.61	121.86	121.14	119.92	120.53	120.74	121.18	120.96
1 „ 1869.	135.15	137.90	136.61	128.71	128.18	128.45	130.73	131.50	131.18
31 „ 1879.	155.31	156.25	155.81	140.09	138.82	139.45	144.37	144.77	144.82
31 „ 1889.	196.73	192.18	194.31	154.83	152.44	153.63	167.98	166.01	166.97

FRIESLAND.

Ig.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten.			In de Provincie.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830.	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840.	113.05	110.81	111.76	110.11	112.14	111.14	110.40	111.98	111.20
19 November 1849.	119.48	114.77	116.95	120.30	121.48	121.14	120.66	120.77	120.72
31 December 1859.	126.29	117.34	121.55	136.07	134.48	135.27	135.12	132.65	133.37
1 „ 1869.	122.86	117.42	119.98	145.78	144.75	145.26	143.54	141.83	142.68
31 „ 1879.	139.99	137.25	138.54	164.61	162.49	163.54	162.31	150.30	160.99
31 „ 1889.	146.61	144.23	145.34	167.06	164.67	165.85	165.05	162.49	163.76

OVERLIJSSEL.

Ih.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten.			In de provincie.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840	104.56	109.31	107.—	110.10	112.33	111.19	109.23	111.82	110.51
19 November 1849	112.05	116.16	114.16	121.38	122.38	121.87	119.91	121.33	120.61
31 December 1859	119.56	122.99	121.32	133.96	132.88	133.43	131.69	131.20	131.45
1 „ 1869	130.03	131.04	130.55	145.26	143.21	144.25	142.86	141.14	142.01
31 „ 1879	143.49	142.88	143.18	156.54	153.82	155.21	154.49	151.96	153.24
31 „ 1889	169.65	167.16	168.37	165.56	163.44	164.52	166.20	164.08	165.15

GRONINGEN.

I.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten.			In de provincie.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840	111.66	109.78	110.65	111.11	112.85	111.78	111.21	111.83	111.52
19 November 1849	109.74	112.76	111.35	120.74	122.49	121.62	118.78	120.52	119.64
31 December 1859	118.01	118.99	118.21	134.99	135.22	135.11	131.90	131.82	131.86
1 „ 1869	127.03	127.58	127.32	146.59	147.08	146.81	143.04	143.10	143.07
31 „ 1879	152.89	151.61	152.21	162.62	163.03	162.83	160.85	160.72	160.79
31 „ 1889	185.40	185.01	185.19	170.13	170.55	170.84	172.91	173.47	173.19

DRENTHE.

Ib.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	IN DE PROVINCIE.		
	M.	V.	T.
1 Januari 1830.	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840.	118.02	118.98	118.49
19 November 1849.	129.91	129.17	129.55
31 December 1859.	150.97	147.17	149.11
1 „ 1869.	167.84	162.86	165.40
31 „ 1879.	188.83	188.22	186.08
31 „ 1889.	211.05	198.—	204.65

LIMBURG.

II.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten.			In de Provincie.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830.	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840.	112.02	96.63	104.25	106.93	104.81	105.88	107.61	103.73	105.66
19 November 1849.	102.11	103.57	102.85	113.20	109.41	111.30	111.75	108.64	110.19
31 December 1859.	107.64	113.45	110.57	119.18	113.98	116.57	117.67	113.91	115.78
1 „ 1869.	108.80	118.63	113.76	124.35	117.92	121.12	122.32	118.01	120.15
31 „ 1879.	110.64	122.89	116.88	133.61	127.05	130.31	130.61	126.50	128.54
31 „ 1889	123.52	133.79	131.23	142.36	134.06	138.19	139.90	134.68	137.28

HET RIJK.

Im.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	In de gemeenten met 20000 en meer inwoners.			In de overige gemeenten			In het Rijk.		
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.
1 Januari 1830.	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1 Januari 1840.	109.99	108.17	109.02	109.50	109.71	109.60	109.62	109.29	109.46
19 November 1849.	115.35	115.48	115.42	117.89	117.11	117.50	117.27	116.67	116.97
31 December 1859.	127.33	126.42	126.84	127.50	125.58	126.54	127.46	125.81	126.62
1 „ 1869.	141.03	139.92	140.40	137.07	134.47	135.76	138.03	135.94	136.97
31 „ 1879.	169.84	165.52	167.52	150.43	146.97	148.69	155.17	151.98	153.54
31 „ 1889.	213.18	206.91	209.82	161.84	157.63	159.73	174.37	170.95	172.62

Uit deze tabellen een verzamelstaat bewerkende, met onderscheiding tusschen de gemeenten die bij de laatste volkstelling meer en minder dan 20000 inwoners telden, (voornaamste en overige gemeenten) verkrijgt men onderstaand overzicht.

TABEL II.

De bevolking op 1 Januari 1830 = 100 gesteld, bedroeg op

PROVINCIEËN.	1 Januari 1840.	19 November 1849.	31 December 1859.	1 December 1869.	31 December 1879.	31 December 1889.
Noordbrabant . . .	108.47	113.62	116.88	122.92	133.71	146.07
Gelderland	111.61	119.67	130.29	139.67	150.68	165.34
Zuidholland	109.65	117.45	129.11	143.45	167.49	197.95
Noordholland	107.09	115.24	126.54	139.48	164.25	200.37
Zeeland	110.27	116.78	121.02	129.37	137.43	145.15
Utrecht	109.65	112.86	120.96	131.13	144.82	166.98
Friesland	111.20	120.72	133.87	142.68	161.00	163.76
Overijssel	110.51	120.61	131.45	142.01	153.24	165.15
Groningen	111.53	119.65	131.87	143.07	160.79	173.20
Drenthe	113.49	129.55	149.11	165.40	186.08	204.65
Limburg	105.66	110.19	115.78	120.15	128.54	137.27
Het Rijk	109.45	116.97	126.62	138.96	153.54	172.62
De gemeenten met 20000 e. m. inwoners	109.02	115.42	126.84	140.40	167.52	209.82
De overige gemeenten	109.60	117.50	126.54	135.76	148.69	159.73

Bij deze verschillende tabellen zij het volgende opgemerkt. De toeneming der bevolking sedert 1830 die in alle provinciën, zoowel als in de beide groepen van gemeenten valt waar te nemen, openbaarde zich in de verschillende deelen des rijks, en in de verschillende tijdvakken in zeer ongelijke mate. Het sterkst nam, voor zooveel aangaat de provinciën, de bevolking toe in Drenthe en Noordholland, het minst in Limburg en Zeeland. Waar in het geheele Rijk de bevolking in het 60-jarig tijdvak, waarover de tabellen loopen, klom met ruim 72 pct., is zij in de beide eerstgenoemde provinciën meer dan verdubbeld en in Limburg en Zeeland slechts toegenomen met resp. 37 en 45 pct.

Deze verschillen in de mate van toeneming der bevolking kunnen tot oorzaak hebben zoowel de verschillen der overschotten van geboorte boven sterfte in onderscheiden provinciën als de verhuizingen der bevolking. Het is niet twijfelachtig, dat beide oorzaken zich hier doen gevoelen en de tweede niet het minst krachtig. De verschillen der geboorte-overschotten in de onderscheiden provinciën zijn toch niet zoo groot als die bij de bevolkingstoename waargenomen en bovendien er bestaat volstrekt geen overeenstemming tusschen de grootte van het geboorte-overschot en van de toeneming der bevolking in de verschillende provinciën. In Zeeland bv., waar het geboorte-overschot in de laatste 20 jaren hooger was dan in eenige andere provincie, nam de bevolking met uitzondering van Limburg het minste toe van alle provinciën.

Opmerking verdient dat, waar in alle provinciën de bevolking in de voornaamste gemeenten sterker is toegenomen dan in de overige, in de provinciën Friesland en Limburg juist het tegenovergestelde het geval was.

Ook de snellere toeneming der bevolking van de voornaamste gemeenten, welke niet alleen uit de grootere nataliteit der steden verklaard worden kan en welke voornaamste oorzaak is de trek der bevolking naar de steden, heeft zich niet in alle perioden en in alle provinciën, waar zij werd waargenomen, even krachtig vertoond. Wat de zes perioden betreft, is het opmerkelijk dat, behoudens enkele afwijkingen, eerst na 1859 de toeneming der bevolking in de voornaamste gemeenten aanmerkelijk sneller heeft plaats gehad dan in de overige gemeenten. Het schijnt niet gewaagd ter verklaring hiervan te wijzen op de groote ontwikkeling, die het verkeer sedert 1860 heeft ondergaan.

Wat aangaat de provinciën blijkt het verschil in toeneming der bevolking ten gunste der voornaamste gemeenten in het geheele zestigjarig tijdvak het sterkst te zijn geweest in de provinciën Gelderland en Zuidholland, het zwakst in de provincie Overijssel, terwijl, gelijk reeds boven werd opgemerkt, in de provinciën Friesland en Limburg een verschil in tegengestelden zin werd waargenomen.

§ 2. Dichtheid der bevolking.

De uitgestrektheid des lands en de dichtheid der bevolking in het Rijk bij de opvolgende volkstellingen blijken uit onderstaande tabel.

TABEL III.

Dichtheid van de bevolking des Rijks op elk der zeven tijdstippen der tellingen.

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Uitgestrektheid in		Aantal zielen per		
	Hectaren.	□ geogr. mijlen.	1000 hectaren.	□ geogr. mijl.	Procentgewijze toeneming van de dicht- heid der bevolking.
1 Januari 1830.	3.258.928	591.855	802	4415	100.—
1 Januari 1840.	3.258.928	591.855	878	4833	109.46
19 November 1849.	3.258.928	591.855	938	5165	116.96
31 December 1859.	3.283.998	596.409	1008	5548	125.69
1 „ 1869.	3.287.486	597.042	1089	5995	135.79
31 „ 1879.	3.299.992	599.314	1216	6696	151.62
31 „ 1889.	3.253.827	590.924	1386	7635	172.81

Dat de densiteit der bevolking in ongeveer gelijke mate is toegenomen als de bevolking zelf (zie bladz. 52) schijnt geene toelichting te behoeven. De onbeduidende afwijkingen, die worden waargenomen, zijn een gevolg van de wijzigingen, die het grondgebied van het Koninkrijk heeft ondergaan sedert de vaststelling van het kadaster in 1833. Van 1849 tot 1859 is de uitgestrektheid van het Koninkrijk toegenomen met 25070 H. A., in hoofdzaak een gevolg van de droogmaking van het Haarlemmermeer, van 1859—1869 met 3488 H. A., van 1869—1879 met 12506 H. A. en van 1870—1889 verminderd met 46165 H. A.

Deze verschillen in de uitgestrektheid van het grondgebied des Rijks worden in de volkstellingen niet verklaard. De vermeerdering van de uitgestrektheid tusschen 1869 en 1879 zal voor een goed deel samenhangen met de herziening van het kadaster in 1877, terwijl de opgaven van de uitgestrektheid der verschillende deelen des Rijks bij de jongste volkstelling dezelfde zijn, die voorkomen in de Verslagen van de Hoofdc commissie voor de herziening der belastbare opbrengst van de ongebouwde eigendommen. ¹⁾

De bevolkingsdichtheid in de verschillende provinciën bij de opvolgende volkstellingen blijkt uit het volgende overzicht.

¹⁾ Vergelijk de circulaire aan de Commissarissen des Konings, afgedrukt hierboven op folio 37, blijkens welke de kadastraal niet genummerde wegen en rivieren in de opgegeven oppervlakte niet zijn begrepen.

TABEL IV.

Dichtheid der bevolking en betrekkelijke bevolking.

PROVINCIEËN.	1 Januari 1830.		1 Januari 1840.		19 November 1849.		31 December 1859.		1 December 1869.		31 December 1879.		31 December 1889.	
	Betrekkelijke reden.	Dichtheid (zielen per 1000 H.A.)	Betrekkelijke reden.	Dichtheid (zielen per 1000 H.A.)	Betrekkelijke reden.	Dichtheid (zielen per 1000 H.A.)	Betrekkelijke reden.	Dichtheid (zielen per 1000 H.A.)	Betrekkelijke reden.	Dichtheid (zielen per 1000 H.A.)	Betrekkelijke reden.	Dichtheid (zielen per 1000 H.A.)	Betrekkelijke reden.	Dichtheid (zielen per 1000 H.A.)
Noordbrabant . . .	183	683	182	740	180	776	123	795	120	836	116	910	113	1049
Gelderland . . .	119	611	121	682	121	731	122	794	121	851	116	919	114	1038
Zuidholland . . .	184	1531	184	1733	184	1856	187	2071	192	2281	200	2659	211	3154
Noordholland . . .	158	1660	155	1777	156	1913	158	1917	161	2126	169	2456	184	3009
Zeeland . . .	52	328	53	913	52	967	50	942	50	1006	47	1057	44	1127
Utrecht . . .	51	965	51	1058	49	1089	48	1156	49	1254	48	1385	49	1596
Friesland . . .	78	627	80	697	81	757	83	838	82	898	82	993	74	1015
Overijssel . . .	68	530	69	585	71	686	71	708	71	760	68	817	65	890
Groningen . . .	60	673	61	751	62	805	63	906	63	983	63	1102	60	1164
Drenthe . . .	24	240	25	273	27	311	29	358	29	397	30	446	29	493
Limburg . . .	78	839 ¹⁾	69	892	67	931	65	978	62	1015	60	1086	57	1161
't Rijk:														
Groote gemeent.	257	13847 ¹⁾	256	—	254	—	258	17314	264	18855	281	22344	313	27614
Overige . . .	743	602 ¹⁾	744	—	746	—	742	742	736	814	719	888	687	968
Totaal . . .	1000	802	1000	878	1000	938	1000	1008	1000	1089	1000	1216	1000	1386

Naast elkander zijn hier telkens geplaatst de betrekkelijke reden der bevolking vergeleken met die in het Rijk en het aantal inwoners per 1000 H. A.

Wat de eerste betreft blijkt, dat, gelijk van zelf spreekt, het aandeel der verschillende provinciën in de rijksbevolking zeer verschilt. Bovenaan staat in dit opzicht Zuidholland, waar ruim 21%, onderaan Drenthe, waar nog geen 3% der rijksbevolking woont. De vier provinciën Noordbrabant, Gelderland, Zuid- en Noordholland bevatten te zamen ruim 62% der rijksbevolking.

Terwijl het aandeel van sommige provinciën in de rijksbevolking is toegenomen, is dat van andere gedaald; toegenomen is het in Zuidholland (na 1849), in Noordholland (na 1840; van 1830—1840 daalde het eenigszins) in Groningen en Drenthe (tot 1879, na welk jaar het terugging); gedaald in Noordbrabant en Limburg aanhoudend en belangrijk en in Zeeland sedert 1840.

In de provinciën Friesland en Overijssel is het aandeel der bevolking in die van het Rijk tot 1859 toegenomen en sedert gedaald en in Utrecht eindelijk bleef het behoudens kleine schommelingen vrij wel gelijk. Deze verschijnselen vinden hunne verklaring ten deele in de verhuizingen der bevolking, ten deele in verschillen in de nataliteit en mortaliteit der onderscheidene provinciën. Opmerkelijk is, dat, waar boven bleek dat na 1849 en vooral na 1859 de concentratie der bevolking in de groote gemeenten zich

¹⁾ Berekend naar de opgaven van het kadaster van 1833.

krachtig openbaarde (wat in tabel IV zich bevestigt in het aandeel der groote gemeenten in de rijksbevolking), tabel IV ook eerst na 1849 belangrijke toe- of afnemingen van het aandeel der verschillende provinciën in de rijksbevolking, vertoont.

Tusschen dit aandeel en de bevolkingsdichtheid bestaat verband in zoover, dat, waar bij gelijke dichtheid verschillen worden waargenomen in het aandeel van de onderscheidene provinciën in de rijksbevolking, deze evenredig moeten zijn aan de verschillen in uitgestrektheid, en dat omgekeerd waar dit aandeel gelijk, doch de densiteit verschillend is, deze verschillen omgekeerd evenredig is aan de verschillen in uitgestrektheid.

Wat de densiteit der bevolking in de verschillende deelen van het Rijk bij de zeven volkstellingen betreft, deze blijkt overal te zijn toegenomen, zij het ook niet overal in dezelfde mate.

TABEL V.

Toeneming der bevolkingsdichtheid.

PROVINCIEËN.	1 Januari 1830.	1 Januari 1840.	19 November 1849.	31 December 1859.	1 December 1869.	31 December 1879.	31 December 1889.
Noordbrabant . . .	100	108.35	113.62	116.40	122.40	133.24	153.59
Gelderland . . .	100	111.62	119.64	129.95	139.28	150.41	169.89
Zuidholland . . .	100	109.62	117.39	130.99	144.28	168.18	199.50
Noordholland . . .	100	107.05	115.24	115.48	128.07	147.95	181.26
Zeeland	100	110.27	116.79	113.77	121.50	127.66	136.11
Utrecht	100	109.64	112.85	119.79	129.95	143.52	165.39
Friesland	100	111.16	120.73	133.65	142.42	158.37	161.88
Overijssel	100	110.38	120.—	133.58	143.40	154.15	167.92
Groningen	100	111.59	119.81	134.62	146.06	168.74	172.95
Drenthe	100	113.75	129.58	149.17	165.42	185.83	205.42
Limburg	100	106.92	110.97	116.57	120.98	129.44	138.38
't Rijk:							
Groote gem.	100	—	—	125.04	136.17	161.36	199.42
Overige	100	—	—	123.25	135.21	147.51	160.80
Totaal	100	109.48	116.96	125.69	135.79	151.62	172.81

Deze toeneming is een gevolg daarvan, dat, gelijk boven bleek, ondanks hare concentratie de bevolking in alle deelen des rijks van volkstelling tot volkstelling is toegenomen.

Het sterkst vermeerderde de densiteit in de provinciën Drenthe, Zuidholland en Noordholland, het minst in Zeeland en Limburg. Wat Zuid- en Noordholland aangaat zal deze vermeerdering wel moeten worden toegeschreven aan het feit, dat in deze provinciën de grootste steden liggen, in verband met de boven besproken bevolkingsconcentratie. En wat betreft de provincie Drenthe dient gewezen te worden op hare zeer geringe bevolkingsdensiteit, zoodat eene betrekkelijk kleine vermeerdering van deze zich percentsgewijze sterk doet gevoelen. De opvallend groote bevolkingsdichtheid in de groote gemeenten, die bijna 30 maal grooter is dan in het overig deel des lands, schijnt geene toelichting te behoeven. Vermelding verdient, dat de densiteit in de groote gemeenten sedert 1830 is verdubbeld en voorts, dat ter berekening van de dichtheid der bevolking in de beide groepen van gemeenten, in 1830 gebezigd zijn de opgaven van het kadaster van 1833. In de volkstellingen toch wordt eerst sedert 1859 de grootte der verschillende gemeenten vermeld, waarom dan ook de densiteit voor die beide groepen bij de volkstellingen van 1840 en 1849 niet kon worden berekend.

§ 3. Bevolking naar de geslachten.

De verhouding der geslachten onderling, bij de opvolgende volkstellingen moge blijken uit onderstaande tabel.

TABEL VI.

Aantal Vrouwen op 1000 mannen volgens de zeven volkstellingen.

PROVINCIEËN.	1 Januari 1880.	1 Januari 1840.	19 November 1849.	31 December 1859.	1 December 1869.	31 December 1879.	31 December 1889.
<i>Noordbrabant.</i>							
Groote gem. . . .	988	966	1062	1068	1085	1082	1060
Overige "	1018	1009	1005	1000	989	977	979
Totaal	1014	1008	1012	1069	1002	992	992
<i>Gelderland.</i>							
Groote gem. . . .	1067	1043	1120	1126	1145	1185	1180
Overige "	987	988	979	971	964	957	952
Totaal	995	994	993	987	985	980	979
<i>Zuidholland.</i>							
Groote gem. . . .	1192	1184	1193	1181	1188	1150	1150
Overige "	1015	1023	1021	1020	1014	1011	1010
Totaal	1093	1091	1095	1090	1089	1076	1080
<i>Noordholland.</i>							
Groote gem. . . .	1208	1194	1173	1160	1146	1121	1115
Overige "	1027	1038	1019	1008	1006	1008	1003
Totaal	1132	1121	1102	1090	1082	1069	1070
<i>Zeeland.</i>							
Groote gem. . . .	1047	1043	1033	1040	1037	1037	1027
<i>Utrecht.</i>							
Groote gem. . . .	1123	1123	1185	1164	1152	1136	1102
Overige "	996	1009	995	986	992	987	980
Totaal	1038	1046	1052	1042	1044	1037	1025
<i>Friesland.</i>							
Groote gem. . . .	1124	1100	1080	1047	1074	1102	1105
Overige "	1020	1038	1025	1008	1012	1006	1005
Totaal	1030	1044	1031	1011	1013	1014	1013
<i>Overijssel.</i>							
Groote gem. . . .	1057	1105	1096	1088	1066	1053	1041
Overige "	962	982	970	955	949	946	951
Totaal	977	1001	989	974	966	961	964
<i>Groningen.</i>							
Groote gem. . . .	1143	1124	1175	1147	1148	1184	1140
Overige "	1004	1015	1018	1005	1007	1006	1006
Totaal	1029	1035	1045	1028	1030	1028	1032
<i>Drenthe.</i>							
Groote gem. . . .	963	972	958	939	935	935	903
<i>Limburg.</i>							
Groote gem. . . .	1020	880 ¹⁾	1034	1075	1112	1133	1146
Overige "	1010	989	976	966	957	960	950
Totaal	1011	975	983	979	975	979	973
<i>'t Rijk.</i>							
Groote gem. . . .	1142	1138	1159	1149	1148	1128	1123
Overige "	1005	1011	1002	993	990	985	982
Totaal	1045	1042	1040	1031	1029	1023	1024

¹⁾ De opvallende afwijking van dit cijfer met het overeenkomstige cijfer bij de overige volkstellingen, wordt in de uitkomsten der volkstelling van 1 Januari 1840 niet nader toegelicht.

In de eerste plaats blijkt uit dit overzicht, dat, behoudens zeer enkele uitzonderingen, in de voornaamste gemeenten meer vrouwen in verhouding tot mannen worden aangetroffen dan in het overig deel der provinciën en van het Rijk. Eene uitzondering maakt slechts Noordbrabant bij de eerste twee volkstellingen, en Limburg bij de tweede. De oorzaak hiervan zal wel zijn het feit, dat tal van vrouwen en meisjes van het platte land naar de steden trekken met het doel daar, hetzij als dienstbode, of op andere wijze, in haar onderhoud te voorzien.

Dit verklaart tevens het verschijnsel dat in de overige gemeenten der provinciën, die dus voornamelijk het platte land omvatten, vaak een overschot van mannen boven vrouwen wordt waargenomen. In Gelderland, Overijssel, Drenthe en Limburg werden bij alle of bijna alle volkstellingen zelfs in de geheele provincie meer mannen dan vrouwen waargenomen, wat in andere provinciën bij sommige volkstellingen — en in de kleinere gemeenten van het Rijk sedert 1859 mede het geval was.

Het overschot van vrouwen boven mannen, dat bij voldoende massale waarneming bij nagenoeg alle beschaafde volken wordt waargenomen en ook bij de totale bevolking des Rijks zich openbaart, is sedert 1830, althans tot 1879, langzaam naar aanhoudend dalend. Als poging tot verklaring van dit verschijnsel zij het volgende opgemerkt.

Bij de geboren worden steeds, natuurlijk wederom bij voldoende massale waarneming, een overschot van jongens waargenomen, welk overschot door meerdere sterfte onder dezen gaandeweg verdwijnt, om op den huwbaren leeftijd in gelijkheid van verhouding over te gaan. Daarna blijft bij de mannen de sterfte zooveel grooter dan bij de vrouwen, dat niet slechts in de leeftijds groepen der meer dan 20 jarigen, maar ook in de totale bevolking een overschot van vrouwen boven mannen blijkt te bestaan.

Deze grootere mannensterfte is een natuurlijk gevolg van de ongunstiger levensomstandigheden, waarin de mannen, tengevolge van hun beroep, gedwongen zijn te leven. Al wat nu eenerzijds de vrouw in dezelfde levensomstandigheden brengt en anderzijds de sterfte in het algemeen doet verminderen, moet noodwendig ten gevolge hebben, dat het overschot der vrouwen boven de mannen geringer wordt. Het een en het ander heeft plaats gehad. De ontwikkeling der nijverheid heeft in tal van bedrijven de vrouw eene plaats naast den man gegeven in de fabriek en de vooruitgang der medische wetenschappen en der algemeene maatschappelijke hygiëne heeft in deze eeuw de sterfte belangrijk doen verminderen. Het vrouwen-overschot is dientengevolge in het geheele Rijk constant, en in de twee groepen van gemeenten met enkele schommelingen niet onbelangrijk teruggeslagen.

Dat in de verschillende provinciën deze teruggang niet regelmatig kan worden waargenomen is natuurlijk een gevolg van haar zooveel geringer bevolkingscijfer. Belangrijke demographische verschijnselen als het hier besprokene blijken eerst bij waarneming op zeer uitgebreid gebied.

§ 4. De bevolking naar de huizing.

De volgende staat (zie bladz. 58) geeft voor de provinciën, de beide groepen van gemeenten en het Rijk een overzicht van de bevolking, verdeeld in personen levende in huisgezinnen, afzonderlijk en in gestichten bij de laatste twee volkstellingen.

Ter toelichting zij het volgende opgemerkt. De omvang van het gemiddelde huisgezin is zoowel in het Rijk als in de beide groepen van gemeenten toegenomen. Terwijl in het Rijk het gezin in 1879 telde gemiddeld 2—3 mannen en 2—4 vrouwen, totaal 4—7 personen, bestond het in 1889 gemiddeld uit 2—4 mannen en 2—4 vrouwen, totaal 4—8 personen. Deze toeneming blijkt een gevolg te zijn van eene vermeerdering van het aantal kinderen per gezin. Waar in 1879 op iedere 1000 zielen van elk geslacht in het rijk ruim 502 mannelijke en 452 vrouwelijke kinderen kwamen, die deel uitmaakten van de gezinnen, bedroegen deze cijfers in 1889 resp. ruim 511 en 463. Zoowel de percentages der mannelijke als der vrouwelijke personen in dienstbetrekking of uit anderen hoofde behoorende tot de gezinnen zijn afgenomen, terwijl wat gezinshoofden betreft, het percentage der mannelijke gezinshoofden is gedaald en het uit-ter-aard veel kleiner percentage der vrouwelijke gezinshoofden geklommen. Afgenomen is ook het aantal personen op 1000 van ieder geslacht, dat afzonderlijk leeft, terwijl, met uitzondering van dat der vrouwelijke verpleegden, de percentages der gestichtsbevolking alle zijn toegenomen.

Dezelfde verschijnselen als in het Rijk worden waargenomen, openbaren zich in hoofdzaak ook in de beide groepen van gemeenten. Enkele afwijkingen komen voor in de percentages der gestichtsbevolking, waar tegenover vermindering in de voornaamste gemeenten vaak vermeerdering in de overige staat; voorts is het percentage der mannelijke personen, die niet als hoofd, kind of in dienstbetrekking tot de gezinnen behooren, in de voornaamste gemeenten toegenomen, waar het in de overige gemeenten en in het Rijk terugging.

TABEL VIII. (vervolg.)

Toeneming der onbewoonde woonhuizen sedert 1859.

PROVINCIEËN.	31 December 1859.	1 December 1869.	31 December 1879.	31 December 1889.
<i>Noordbrabant.</i>				
Groote gem.	100.—	604.98	169.95	257.38
Overige	100.—	381.14	225.76	317.75
Totaal	100.—	411.60	218.15	309.52
<i>Gelderland.</i>				
Groote gem.	100.—	671.16	230.67	553.88
Overige	100.—	450.98	196.08	279.98
Totaal	100.—	476.84	200.14	312.11
<i>Zuidholland.</i>				
Groote gem.	100.—	609.65	260.53	377.53
Overige	100.—	372.68	163.28	254.26
Totaal	100.—	451.78	195.75	295.43
<i>Noordholland.</i>				
Groote gem.	100.—	37.96	59.85	197.57
Overige	100.—	60.80	117.53	170.67
Totaal	100.—	50.24	90.61	183.12
<i>Zeeland.</i>				
Groote gem.	100.—	371.55	134.07	172.78
<i>Utrecht.</i>				
Groote gem.	100.—	448.62	307.33	779.82
Overige	100.—	293.64	173.64	265.64
Totaal	100.—	319.27	195.75	350.68
<i>Friesland.</i>				
Groote gem.	100.—	396.11	46.60	80.58
Overige	100.—	290.80	129.39	199.52
Totaal	100.—	302.84	120.32	186.49
<i>Overijssel.</i>				
Groote gem.	100.—	72.65	61.22	102.45
Overige	100.—	144.44	197.33	257.11
Totaal	100.—	126.05	162.45	217.47
<i>Groningen.</i>				
Groote gem.	100.—	65.55	135.29	621.—
Overige	100.—	76.99	139.82	846.02
Totaal	100.—	74.02	138.64	787.56
<i>Drenthe.</i>				
Groote gem.	100.—	289.38	367.65	204.78
<i>Limburg.</i>				
Groote gem.	100.—	188.29	46.85	46.85
Overige	100.—	177.82	118.64	136.79
Totaal	100.—	178.57	113.49	130.34
<i>'t Rijk.</i>				
Groote gem.	100.—	277.04	135.04	281.64
Overige	100.—	269.03	162.44	242.20
Totaal	100.—	270.97	155.30	251.74

In verband met deze tabel geeft de volgende staat een overzicht van het aantal onbewoonde woonhuizen op iedere 100 bewoonde, bij de laatste vier volkstellingen. De vergelijking verder uit te strekken was niet mogelijk, daar eerst sedert 1859 vergelijkbare cijfers werden medegedeeld. ¹⁾

huizentelling schijnt elk huisnummer een huis aan te wijzen. Daar de regelingen te dezer zake van gemeente tot gemeente belangrijk verschillen, kan men de gegevens der volkstellingen voor zooveel betreft de huizen slechts met groote omzichtigheid gebruiken. Zoo hebben te 's Gravenhage de bovenhuizen met een eigen vrijen ingang een afzonderlijk huisnummer, terwijl in Amsterdam dergelijke bovenhuizen met het benedenhuis eenzelfde huisnummer dragen.

¹⁾ In de volkstelling van 1859 wordt als reden daarvan opgegeven, dat bij de eerste twee volkstellingen geene splitsing plaats had van bewoonde en onbewoonde huizen en dat, wat de volkstelling van 1840 betreft, de opgaven van de aantallen huizen door de gemeentebesturen veel te wenschen overlieten. Ook andere gebouwen dan woonhuizen werden vroeger waarschijnlijk onder de huizen begrepen.

TABEL IX.

Aantal onbewoonde woonhuizen op 100 bewoonde.

PROVINCIEËN.	31 December 1859.	1 December 1869.	31 December 1879.	31 December 1889.
<i>Noordbrabant.</i>				
Groote gemeenten.	2.12	10.29	2.46	3.40
Overige	1.76	5.88	3.17	4.24
Totaal	1.80	6.44	3.08	4.12
<i>Gelderland.</i>				
Groote gemeenten.	2.45	13.06	3.38	5.92
Overige	2.05	7.16	3.11	4.08
Totaal	2.09	8.07	3.15	4.37
<i>Zuidholland.</i>				
Groote gemeenten.	2.42	12.33	4.10	4.86
Overige	3.42	9.32	3.49	4.85
Totaal	3.01	10.47	3.74	4.86
<i>Noordholland.</i>				
Groote gemeenten.	4.91	1.72	2.37	6.49
Overige	4.34	2.36	3.53	4.60
Totaal	4.59	2.09	3.07	5.38
<i>Zeeland.</i>				
Groote gemeenten.	2.91	9.34	3.08	3.72
<i>Utrecht.</i>				
Groote gemeenten.	1.25	4.96	2.74	5.72
Overige	2.97	7.17	3.67	5.14
Totaal	2.42	6.50	3.37	5.34
<i>Friesland.</i>				
Groote gemeenten.	2.67	9.75	0.97	1.57
Overige	1.82	4.56	1.70	2.56
Totaal	1.89	4.94	1.64	2.49
<i>Overijssel.</i>				
Groote gemeenten.	3.75	2.48	1.86	2.64
Overige	2.—	2.49	3.11	3.74
Totaal	2.27	2.49	2.92	3.56
<i>Groningen.</i>				
Groote gemeenten.	2.03	1.18	2.17	7.75
Overige	1.18	0.86	1.37	6.97
Totaal	1.82	0.92	1.51	7.12
<i>Drenthe.</i>				
Groote gemeenten.	1.59	3.95	4.32	2.19
<i>Limburg.</i>				
Groote gemeenten.	3.82	7.45	1.73	1.56
Overige	4.12	6.92	4.33	4.85
Totaal	4.10	6.95	4.20	4.60
<i>'t Rijk.</i>				
Groote gemeenten.	3.11	7.51	3.03	5.20
Overige	2.56	5.85	3.12	4.28
Totaal	2.67	6.19	3.10	4.50

Bij deze tabellen zij het volgende opgemerkt. De in tabel VIII voorkomende percentages der onbewoonde woonhuizen blijken op de zonderlingste wijze van volkstelling tot volkstelling uiteen te loopen; het ware ijdel te trachten van den loop dezer cijfers de oorzaken op te sporen. De volkstelling is een *moment opname* en aan toevallige omstandigheden is daardoor een groote invloed gelaten, die vooral blijken moet bij zulke betrekkelijk kleine cijfers als die der op een gegeven oogenblik onbewoonde woonhuizen in de verschillende deelen des Rijks.

Wat de toeneming der bewoonde huizen aangaat, kan het geen verbazing wekken, dat deze in de voornaamste gemeenten sneller plaats vond dan elders. Veeleer is het opvallend dat in de provinciën Noordholland, Friesland en Limburg juist het omgekeerde valt waar te nemen in de drie perioden, in de provincie Zuidholland in de eerste twee,

en in de provinciën Utrecht en Overijssel in de eerste periode. Dat de toeneming in de verschillende deelen des Rijks in de opvolgende tijdvakken zeer ongelijk plaats vond, spreekt van zelf. In hoofdzaak wordt natuurlijk de toeneming van het aantal huizen beheerscht door de toeneming der bevolking en ook deze had in de verschillende deelen des Rijks en in de opvolgende perioden in zeer ongelijke mate plaats. Het verband tusschen de toeneming der bevolking en die der bewoonde huizen blijkt duidelijk bij vergelijking der tabellen II en VIII. Wanneer men in deze tabellen de beide groepen van gemeenten in het Rijk beschouwt, blijkt in de voornaamste gemeenten de toeneming der bevolking en der huizen progressief te hebben plaats gehad sinds 1859, en in de overige gemeenten nam de bevolking sinds 1869 en het totaal der bewoonde huizen sinds 1859 met verminderende snelheid toe.

Waar de cijfers der onbewoonde huizen bij de opvolgende volkstellingen zoo sterk uiteen liepen, hebben de percentages van tabel IX natuurlijk slechts een zeer betrekkelijke waarde. De beide groepen van gemeenten in het Rijk beschouwende, blijkt, dat het percentage der onbewoonde huizen van 1859—1869 geklommen, van 1869 tot 1879 gedaald en van 1879 tot 1889 op nieuw geklommen is.

Eindelijk is dit percentage bij de voornaamste gemeenten steeds eenigszins hooger dan bij de overige gemeenten.

De volgende staat geeft een overzicht van het gemiddeld aantal bewoners per huis (inclusief de bewoonde schepen) bij de laatste vier volkstellingen in de verschillende deelen des Rijks.

TABEL X.

Gemiddeld aantal inwoners per bewoond huis (incl. schepen.)

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	't Rijk.	Indeeling in:
<i>31 December 1859</i>													
binnen de kom.	6.77	7.—	7.43	9.30	—	6.10	6.74	5.40	5.93	—	9.33	7.63	Groote gemeenten.
buiten " " "	5.27	6.16	3.79	5.26	—	5.19	4.77	4.37	4.57	—	2.77	5.09	Overige "
binnen " " "	5.32	5.77	6.09	5.53	5.88	5.48	5.22	5.32	5.81	5.34	5.43	5.59	Totaal.
buiten " " "	5.31	6.03	6.39	5.36	5.80	6.—	5.22	5.64	5.68	5.61	5.29	5.66	
binnen " " "	5.59	5.99	6.84	7.41	5.88	5.78	5.37	5.35	5.84	5.34	5.97	6.24	
buiten " " "	5.31	6.03	6.30	5.34	5.80	5.97	5.19	5.62	5.60	5.61	5.28	5.64	
<i>1 December 1869</i>													
binnen de kom.	6.01	6.82	6.97	9.39	—	6.11	5.96	5.25	5.64	—	10.11	7.37	Groote gemeenten.
buiten " " "	4.94	5.72	6.66	6.08	—	5.34	4.62	4.60	4.41	—	4.52	5.52	Overige "
binnen " " "	4.79	4.85	4.87	5.45	5.43	4.94	4.71	4.76	5.90	5.03	5.33	5.06	Totaal.
buiten " " "	4.88	5.22	5.16	5.29	5.41	5.13	5.04	5.31	5.90	5.28	5.22	5.20	
binnen " " "	5.04	5.21	5.99	7.47	5.43	5.51	4.36	4.92	5.32	5.08	5.93	5.82	
buiten " " "	4.88	5.24	5.23	5.41	5.41	5.14	5.04	5.29	5.33	5.28	5.21	5.21	
<i>31 December 1879</i>													
binnen de kom.	5.92	5.94	6.68	9.91	—	5.53	5.65	5.17	5.97	—	9.79	7.27	Groote gemeenten.
buiten " " "	4.95	5.78	5.19	4.16	—	4.65	4.32	4.33	4.64	—	5.65	5.02	Overige "
binnen " " "	4.60	4.93	4.68	4.73	5.17	4.55	4.31	4.78	5.37	4.76	5.42	4.82	Totaal.
buiten " " "	4.89	5.29	5.05	4.96	5.45	4.88	4.35	5.21	5.62	5.26	5.40	5.13	
binnen " " "	4.85	5.13	5.78	7.30	5.17	5.06	4.46	4.91	5.90	4.76	5.95	5.65	
buiten " " "	4.39	5.32	5.06	4.91	5.45	4.88	4.84	5.19	5.58	5.26	5.40	5.12	
<i>31 December 1889</i>													
binnen de kom.	6.44	5.26	6.86	10.65	—	5.67	5.51	5.07	5.69	—	9.69	7.45	Groote gemeenten.
buiten " " "	5.12	6.35	3.12	5.81	—	4.54	4.59	5.43	2.34	—	7.45	5.06	Overige "
binnen " " "	4.72	4.82	4.68	4.67	5.12	4.45	4.33	4.39	4.91	4.69	5.50	4.74	Totaal.
buiten " " "	4.98	5.27	4.98	5.03	5.40	5.02	4.76	5.36	5.27	5.20	5.51	5.12	
binnen " " "	5.07	4.95	5.94	7.77	5.12	5.12	4.48	4.60	5.15	4.69	6.04	5.74	
buiten " " "	4.99	5.30	4.94	5.07	5.40	5.01	4.76	5.36	5.22	5.20	5.52	5.12	

Uit deze tabel blijken belangrijke verschillen te bestaan in het aantal bewoners per huis, zowel tusschen de verschillende deelen des rijks als tusschen de kommen en de overige deelen der gemeenten. In hoever deze verschillen hunne verklaring vinden in hetgeen werd medegedeeld in noot 1) op folio 59, is niet na te gaan.

Wat het Rijk betreft, blijken de percentages van de kommen der groote gemeenten constant belangrijk hooger dan die der overige gemeenten. De percentages voor de niet tot de kom behorende gedeelten zijn in beide groepen van gemeenten ongeveer gelijk, en beurtelings in de eene en in de andere groep groter.

De percentages zijn van 1859 tot 1879 gedaald in de kommen der voornaamste gemeenten en sedert 1879 weder toegenomen, in de overige gedeelten der gemeenten zijn zij beurtelings toe- en afgenomen, doch in 't algemeen ongeveer gelijk gebleven. In de overige gemeenten zijn zij zoowel in als buiten de kom constant en niet onbelangrijk gedaald.

Tusschen de verschillende provinciën worden belangrijke verschillen waargenomen in de overeenkomstige percentages voor zooveel betreft de voornaamste gemeenten.

Bovenaan staat Noordholland met 10.65 bewoners per huis binnen de kom in 1889 en onderaan Overijssel met een nog niet half zoo groot getal (5.07); en wat de niet tot de kom behorende gedeelten der voornaamste gemeenten aangaat, is in 1889 de verhouding het grootst in Gelderland (6.35) en het kleinst in Groningen (2.34).

Bij de overige gemeenten zijn de verschillen tusschen de kom en het overig deel der gemeenten niet zoo groot. Opmerkelijk is, dat hier de verhoudingscijfers der huizen, buiten de kom gelegen, met zeer enkele uitzonderingen, steeds hooger zijn dan van de huizen binnen de kom. De verschillen tusschen de provinciën onderling zijn mede voor deze groep van gemeenten niet zeer belangrijk. In 1889 waren de verhoudingscijfers het hoogst in Limburg voor de huizen binnen en buiten de kom (respectievelijk 5.50 en 5.51) en het laagst in Friesland (respectievelijk 4.33 en 4.76).

In den loop der verhoudingsgetallen van de eene volkstelling tot de andere worden hier en daar belangrijke verschillen waargenomen tusschen de provinciën en het rijk. Waar b. v., gelijk bleek, het aantal bewoners per huis in de kom der voornaamste gemeenten in het rijk van 1859 tot 1879 aanhoudend daalde en daarna weder eenigszins toenam, is deze breuk in Noordholland constant en belangrijk toegenomen.

De beide percentages voor de huizen buiten de kom gelegen, waarvan dat der voornaamste gemeenten in het Rijk gelijk bleef en dat der overige gemeenten in het Rijk daalde, zijn in Limburg vrij regelmatig en belangrijk toegenomen.

Den loop dezer percentages te verklaren, schijnt zeer moeielijk. Zeer zeker heeft de reeds herhaaldelijk genoemde concentratie der bevolking daarop grooten invloed gehad, doch waarschijnlijk hebben nog andere oorzaken zich doen gelden.

§ 6. De bevolking naar den burgerlijken staat.

De betrekkelijke reden der bevolking naar den burgerlijken staat ingedeeld op 1000 van elk geslacht en voor elke der zeven volkstellingen blijkt uit de volgende staten voor de provinciën, het Rijk en wat het laatste betreft met onderscheiding tusschen de twee groepen van gemeenten.

NOORDBRABANT.

Xla.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1830.	671.18	635.19	285.43	280.81	43.38	84.01						
1 " 1840.	675.18	635.57	284.33	283.74	40.50	80.70						
19 November 1849.	676.19	642.61	280.08	277.19	44.17	80.18						
31 December 1859.	669.08	635.70	284.98	282.80	45.85	81.45	0.04	0.04			0.03	0.01
1 " 1869.	650.16	618.54	304.42	303.74	45.23	77.47	0.07	0.08	0.13	0.18		
31 " 1879.	650.15	620.81	305.65	308.04	44.08	71.47	0.02	0.10	0.10	0.06		
31 " 1889.	660.25	632.44	296.13	297.78	43.32	69.43	0.12	0.15	6.17	0.19	0.01	0.01

GELDERLAND.

XIb.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1830.	654.14	613.56	309.43	311.23	36.43	75.22						
1 " 1840.	658.73	619.87	307.16	309.67	34.06	70.46						
19 November 1849.	662.05	621.78	300.75	303.40	37.20	74.82						
31 December 1859.	650.99	611.17	310.22	314.47	38.61	74.13	0.09	0.17			0.09	0.06
1 " 1869.	640.25	601.84	320.21	325.21	39.29	72.59	0.10	0.16	0.15	0.20		
31 " 1879.	640.11	600.94	321.71	328.02	37.91	70.56	0.15	0.22	0.12	0.22		
31 " 1889.	647.90	608.06	313.60	320.02	37.98	71.17	0.24	0.42	0.27	0.32	0.01	0.01

ZUIDHOLLAND.

XIc.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1830.	617.05	591.85	344.02	317.25	38.93	90.90						
1 " 1840.	625.20	600.90	339.00	310.98	35.80	83.12						
19 November 1849.	629.72	604.28	329.38	303.04	40.67	92.65					0.23	0.03
31 December 1859.	616.95	595.61	345.08	316.72	37.63	87.19	0.22	0.47			0.12	0.01
1 " 1869.	606.51	583.33	359.62	331.10	33.08	79.15	0.29	0.65	0.50	0.77	—	—
31 " 1879.	603.48	582.96	364.65	339.78	31.00	75.74	0.39	0.91	0.48	0.61	—	—
31 " 1889.	615.75	597.78	351.42	326.96	31.23	72.75	0.89	1.68	0.68	0.82	0.03	—

X NOORDHOLLAND.

XIId.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1830.	606.56	590.52	351.11	310.60	42.33	93.88						
1 " 1840.	622.72	604.75	340.01	302.87	37.27	92.38						
19 November 1849.	627.93	609.47	332.00	300.63	40.07	89.88						
31 December 1859.	621.25	602.42	339.53	310.89	38.82	86.21	0.24	0.47			0.16	0.01
1 " 1869.	609.28	589.35	354.03	327.42	35.90	81.93	0.38	0.78	0.41	0.52	—	—
31 " 1879.	606.66	584.05	360.62	338.86	31.94	75.78	0.42	0.81	0.46	0.50	—	—
31 " 1889.	614.70	593.45	352.31	330.67	31.37	73.46	0.99	1.64	0.61	0.77	0.02	0.01

ZEELAND.

XIe.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1830	638.61	607.34	321.21	306.61	40.18	86.05						
1 " 1840	640.62	608.37	323.39	309.77	35.99	81.86						
19 November 1849	644.47	606.35	318.71	308.92	36.82	84.73						
31 December 1859	632.41	596.23	330.72	317.92	36.60	85.56	0.12	0.26			0.15	0.08
1 " 1869	602.70	590.85	343.59	329.44	35.31	79.14	0.15	0.28	0.25	0.29	—	—
31 " 1879	624.01	596.22	341.78	328.98	33.77	74.16	0.28	0.40	0.16	0.24	—	—
31 " 1889	628.01	599.54	336.61	327.94	34.58	71.24	0.38	0.74	0.41	0.54	0.01	—

UTRECHT.

XI/.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1830	643.81	611.30	318.10	307.56	38.09	81.14						
1 " 1840	650.32	619.24	314.34	300.78	35.34	79.98						
19 November 1849	651.80	622.41	304.72	290.41	43.48	87.18						
31 December 1859	642.42	610.19	316.49	305.46	40.87	83.98	0.08	0.28			0.1	0.09
1 " 1869	628.90	601.74	332.26	319.77	38.44	77.75	0.24	0.35	0.16	0.38	—	0.01
31 " 1879	624.58	597.78	339.11	327.67	36.01	73.84	0.15	0.35	0.15	0.34	—	—
31 " 1889	634.85	605.00	330.41	322.29	33.69	70.94	0.51	0.97	0.54	0.78	—	0.01

FRIESLAND.

XIg.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1830	642.30	600.18	313.80	302.92	43.90	96.90						
1 " 1840	638.30	603.48	323.24	308.49	38.46	87.94						
19 November 1849	639.07	602.16	319.04	309.05	41.89	88.79						
31 December 1859	629.64	593.78	327.32	321.74	42.74	84.17	0.14	0.25			0.16	0.06
1 " 1869	617.93	581.45	341.64	334.96	40.00	82.90	0.17	0.31	0.26	0.38	—	—
31 " 1879	612.37	578.74	349.85	343.82	37.37	76.70	0.20	0.44	0.20	0.30	0.01	—
31 " 1889	611.12	576.17	348.48	343.72	39.66	78.94	0.42	0.70	0.30	0.47	0.02	—

OVERIJSEL.

XIh.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1830	644.88	600.92	314.58	321.20	40.54	77.88						
1 " 1840	642.03	607.13	317.96	316.55	40.01	76.27						
19 November 1849	649.06	614.04	307.23	308.24	43.66	77.72						
31 December 1859	642.75	603.51	311.99	319.60	45.10	76.73	0.07	0.13			0.09	0.08
1 " 1869	636.69	595.69	319.21	330.17	43.74	73.73	0.08	0.14	0.29	0.27	—	—
31 " 1879	633.02	591.90	323.11	334.95	43.58	72.76	0.10	0.17	0.19	0.22	—	—
31 " 1889	634.36	592.44	323.04	334.27	42.23	72.77	0.12	0.25	0.21	0.25	0.04	0.02

GRONINGEN.

XII.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijken staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1880	646.21	602.41	313.39	305.84	40.40	91.75						
1 " 1840	648.69	610.58	314.77	304.62	36.54	84.80						
19 November 1849	646.10	612.16	312.26	302.25	41.64	85.59						
31 December 1859	637.86	604.11	320.07	311.66	41.91	83.83	0.13	0.37			0.03	0.03
1 " 1869	625.45	590.80	334.31	325.04	39.82	83.50	0.18	0.31	0.29	0.35	—	—
31 " 1879	622.27	587.43	342.87	333.20	34.39	78.73	0.14	0.33	0.33	0.31	—	—
31 " 1889	628.10	595.46	336.22	325.33	34.86	77.95	0.37	0.77	0.44	0.47	0.01	0.01

DRENTHE.

XI k.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1880	655.68	618.78	305.03	316.29	39.29	69.93						
1 " 1840	647.34	614.85	308.00	314.58	44.66	70.57						
19 November 1849	658.16	621.93	293.92	306.68	47.92	71.39						
31 December 1859	648.38	607.12	307.19	325.90	44.15	66.74	0.24	0.22			0.04	0.02
1 " 1869	527.93	592.02	324.27	343.76	47.31	63.73	0.29	0.14	0.20	0.35	—	—
31 " 1879	625.30	592.17	327.40	347.43	46.94	60.01	0.13	0.23	0.23	0.16	—	—
31 " 1889	627.12	587.75	321.63	349.26	50.32	62.01	0.52	0.55	0.40	0.42	0.01	0.01

LIMBURG.

XII.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

TIJDSTIPPEN DER VOLKSTELLINGEN.	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwen staat.		Gescheiden van echt.		Gescheiden van tafel en bed.		Burgerlijke staat onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
1 Januari 1830	653.42	620.20	304.94	299.57	41.64	80.23						
1 " 1840	661.10	618.48	297.46	304.26	41.44	77.26						
19 November 1849	655.58	615.15	300.51	308.32	43.96	76.53						
31 December 1859	652.74	614.47	301.58	309.20	45.65	76.29	0.01	0.04			0.02	—
1 " 1869	647.55	612.36	304.50	312.92	47.86	74.59	0.06	0.06	0.03	0.07	—	—
31 " 1879	655.56	624.57	299.10	305.48	45.24	69.83	0.03	0.06	0.07	0.06	—	—
31 " 1889	673.00	638.24	284.18	291.88	42.64	69.60	0.06	0.09	0.12	0.19	—	—

HET RIJK.

XIII.

Op 1000 personen van ieder geslacht waren:

Op 1000 personen van ieder geslacht waren.	1 Januari 1830.		1 Januari 1840.		19 November 1849.		31 December 1859.		1 December 1869.		31 December 1879.		31 December 1889.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
<i>Groote gemeenten.</i>														
Ongehuwd					628.9	613.8	616.1	595.3	605.—	596.1	604.3	591.1	618.8	604.5
Gehuwd					333.6	288.9	347.5	309.1	360.2	314.6	363.7	324.3	350.4	314.1
In wed. staat. . .					37.5	97.3	36.—	94.9	33.8	87.6	31.—	82.8	29.8	78.4
Gesch. v. echt . .					—	—	0.3	0.6	0.4	0.9	0.6	1.1	1.2	2.—
" " tafel en bed					—	—	—	—	0.6	0.8	0.5	0.7	0.8	1.—
Burg. st. onbekend.					—	—	0.1	—	—	—	—	—	—	—
<i>Overige gemeenten.</i>														
Ongehuwd					652.9	615.8	645.—	610.8	632.3	596.2	630.3	595.3	636.7	601.2
Gehuwd					304.5	304.5	312.2	311.6	325.8	329.1	330.—	334.3	323.2	323.4
In wed. staat. . .					42.6	79.7	42.6	77.4	41.1	74.3	39.—	70.—	39.6	69.6
Gesch. v. echt . .					—	—	0.1	0.2	0.1	0.2	0.1	0.2	0.2	0.4
" " tafel en bed					—	—	0.1	—	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3	0.3
Burg. st. onbekend.					—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Totaal.</i>														
Ongehuwd	399.3	606.2	644.6	612.3	647.1	615.3	637.9	606.6	625.8	596.1	623.7	594.—	631.2	602.3
Gehuwd	320.2	306.8	317.8	304.9	311.5	300.3	320.8	311.—	334.4	325.—	333.9	331.4	331.3	323.7
In wed. staat. . .	40.5	87.—	37.6	82.8	41.4	84.4	41.—	82.1	39.3	78.1	36.9	73.8	36.5	72.5
Gesch. v. echt . .	—	—	—	—	—	—	0.1	0.3	0.2	0.4	0.2	0.5	0.5	1.—
" " tafel en bed	—	—	—	—	—	—	0.1	—	0.3	0.4	0.3	0.3	0.4	0.5
Burg. st. onbekend.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

wijdert. En eindelijk, dat de percentage der personen, geteld in hunne geboorteplaats, van volkstelling tot volkstelling steeds kleiner wordt.

Dit laatste verschijnsel, samenhangende met de uitbreiding van het verkeer, heeft zich niet in de verschillende deelen des Rijks gelijkmatig en van volkstelling tot volkstelling even sterk geopenbaard. Wat het Rijk betreft is het opmerkelijk, dat de percentage bij de vrouwen sterker is gedaald dan bij de mannen, wat hoofdzakelijk uit den loop der bevolking in de kleinere steden en plattelandsgemeenten schijnt verklaard te moeten worden.

De percentage der mannen, in hunne geboorteplaats geteld, is in de voornaamste gemeenten sterker gedaald dan in de overige, die der vrouwen juist omgekeerd, wat een gevolg schijnt van het feit, dat aan de concentratie der bevolking in de groote steden door vrouwen meer dan door mannen wordt deelgenomen.

Wat aangaat de provinciën, is de percentage der mannen, in hunne geboorteplaats geteld, in Zeeland tot 1879 belangrijk gestegen en eerst sedert eenigszins gedaald, welk verschijnsel in mindere mate eveneens in Limburg werd waargenomen; in Friesland evenzoo gestegen tot 1869 en voorts in de geheele 40-jarige periode het meest gedaald in Noordholland, het minst in Limburg. De percentage der vrouwen, in hare geboorteplaats geteld, bleef met schommelingen in Zeeland ongeveer gelijk, doch daalde in de overige provinciën met een enkele uitzondering aanhoudend en sterk, het meest in Noordholland.

In het algemeen blijkt de percentage der in hare geboorteplaats getelde vrouwen van volkstelling tot volkstelling vrij gelijkmatig verminderd te zijn, terwijl die der mannen eerst na 1869 belangrijk daalde.

In hoeverre hieruit de conclusie getrokken zou mogen worden, dat het besproken verschijnsel bij de mannen meer dan bij de vrouwen samenhangt met de ontwikkeling van het verkeer, schijnt moeilijk uit te maken.

De hier besproken vermindering der percentage van de personen, in hun geboorteplaats geteld, bestaat naast een sterke toeneming in de voornaamste gemeenten der percentage van de personen, geteld in een andere provincie dan waar zij geboren werden, en in de overige gemeenten der percentage van de personen, geteld in een andere gemeente der zelfde provincie waar zij werden geboren. De immigranten der voornaamste gemeenten schijnen dus voornamelijk uit andere provinciën, die der overige gemeenten uit dezelfde provincie te komen.

Wat betreft de nationaliteit ¹⁾ der hier te lande gevestigde vreemdelingen is het onmogelijk retrospectieve vergelijkingen te maken. In vroegere volkstellingen toch werd de bevolking slechts gesplitst naar de geboorteplaats, niet naar de nationaliteit, in die van 1889 wordt voor het eerst alleen van de Nederlanders de geboorteplaats vermeld en van de vreemdelingen de nationaliteit. Onderstaand tabelletje geeft een overzicht van de nationaliteit der vreemdelingen in ons land woonachtig.

TABEL XIII.

Aantal vreemdelingen van elk geslacht op 31 December 1889.

LANDEN VAN HERKOMST.	TOTAAL.		Per 10000 zielen van elk geslacht.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
Duitschland	14462	14305	65	63
België	6980	6717	31	29
Groot Brittannië & Ierland.	521	818	2	4
Frankrijk	890	508	4	2
Zwitserland	413	375	2	2
Een ander land	1205	694	5	3
Onbekend	623	373	3	2
Totaal	25094	23790	113	104
Aantal Nederlanders in den vreemde geboren	12420	14496	56	63

¹⁾ Men vergelijke hierbij de boven (op blz. 35) afgedrukte missive aan den Commissaris des Konings in Zeeland, dd. 14 Maart 1890 no. 84 afd. M. F. V.

Het blijkt, dat verreweg het grootst aantal vreemdelingen ten onzent Duitschers zijn; na hen komen de Belgen en vervolgens, met veel kleinere cijfers, de Franschen en Engelschen.

Wat de geslachten betreft, blijken de percentages der mannen groter dan die der vrouwen voor alle nationaliteiten met uitzondering der Engelschen.

§ 8. Indeeling der bevolking naar de kerkelijke gezindten.

Uit de gegevens betreffende de sterkte der verschillende kerkgenootschappen werd onderstaand overzicht bewerkt.

TABEL XIV.

Betrekkelijk aantal personen, behoorende tot de verschillende kerkgenootschappen, op 10.000 inwoners.

GODSDIENSTEN.	19 November 1849.			31 December 1859.			1 December 1869.			31 December 1879.			31 December 1889.		
	Groote gemeenten.	Overige gemeenten.	Het Rijk.	Groote gemeenten.	Overige gemeenten.	Het Rijk.	Groote gemeenten.	Overige gemeenten.	Het Rijk.	Groote gemeenten.	Overige gemeenten.	Het Rijk.	Groote gemeenten.	Overige gemeenten.	Het Rijk.
Nederduitsch Hervormden	5198	5521	5457	5157	5612	5494	5083	5605	5467	5114	5581	5450	4533	5016	4865
Waalisch Hervormden	93	5	28	99	5	30	93	5	29	76	4	24	63	4	23
Engelsche Presbyterianen	5	1	2	3	—	1	3	—	1	2	—	1	1	—	1
Remonstranten	36	9	16	39	8	16	37	8	15	61	10	24	74	14	33
Chistelijk Gereformeerden	39	162	132	67	244	199	149	353	299	120	438	349	193	523	419
Doopsgezinden	91	133	126	98	133	127	104	130	124	116	130	126	124	116	119
Evangelistisch Lutherschen	535	98	176	498	49	165	478	47	161	440	43	154	374	35	141
Hersteld Lutherschen	99	6	29	102	5	30	99	5	29	80	3	25	120	10	45
Hernhutters	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1	—	1	1
Anglicaansch Episcopalen	7	—	2	5	1	2	3	—	1	3	—	1	3	—	1
Schotsche gemeente	3	—	1	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—
Nederduitsch Gereformeerden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	421	392
Roomsch Catholieken	3336	3959	3815	3376	3832	3714	3395	3746	3653	3367	3672	3536	3323	3635	3539
Oud Roomschen	37	12	19	32	11	16	28	10	15	28	11	16	29	11	17
Nederlandsche Israëlieten	475	32	181	474	33	184	468	77	180	507	73	195	509	66	204
Portugeesche Israëlieten	40	—	11	35	—	9	36	—	10	31	—	9	35	1	11
Overigen	4	5	5	14	11	12	22	12	14	53	34	39	191	175	180

In deze tabel valt het op, dat het aandeel zoowel van de Nederduitsch Hervormde als van de Roomsch-Catholieke kerk is verminderd. De betrekkelijke achteruitgang van de eerstgenoemde openbaart zich na 1859 en wel tot 1879 in niet zeer sterke mate en

§ 9. Blinden en doofstommen.

De volkstellingen van 1860 en 1880 zijn de eenige geweest, bij welke eene telling der blinden en doofstommen plaats had. De resultaten met de telling van 1880 bereikt, met welke eene vraag naar het al of niet genoten hebben van blinden- of doofstommen-onderwijs verbonden was, laten zich als volgt samenvatten.

A. Blinden.

Onderstaand tabelletje geeft een overzicht van het aantal mannelijke en vrouwelijke blinden in het Rijk, met vermelding van het getal dat daarvan het voor de blinden bestemd onderricht genoten of hadden genoten.

	MANNEN.			VROUWEN.		
	Totaal	Hiervan genoten onderwijs.	In % v/h totaal	Totaal	Hiervan genoten onderwijs.	In % v/h totaal.
van 0—15 jaar	102	52	51	63	31	49
„ 16—30 „	157	100	64	107	56	52
„ 31—60 „	411	92	22	317	69	22
„ 61 j. en ouder	469	24	5	488	17	3
Totaal	1139	268	24	975	173	18

Het betrekkelijk aantal blinden op 10000 van elk geslacht was 5.1 bij de mannen en 4.2 bij de vrouwen.

De percentages der blinden, die onderwijs genoten of genoten hadden, zijn bij de vrouwen kleiner dan bij de mannen, en bij beiden het grootst in de groep der 16—30 jarigen. In hoeverre dit verschijnsel samenhangt met de grootere ontwikkeling van het blindenonderwijs in de latere jaren, is moeielijk te zeggen. Van de provinciën was de percentage der mannelijke blinden het hoogst in Noordholland (6.8) en het laagst in Drenthe (3), die der vrouwelijke blinden het hoogst in Noordholland (5.6) en het laagst in Limburg (1.9).

De percentage der onderwijs genietende of genoten hebbende blinden was voor de mannen het hoogst in Noordholland (34) en het laagst in Drenthe (0) en voor de vrouwen het hoogst in Noordbrabant (33) en het laagst in Groningen (4).

B. Doofstommen.

Een overeenkomstig tabelletje voor de doofstommen, geeft het volgende overzicht.

	MANNEN.			VROUWEN.		
	Totaal	Hiervan genoten onderwijs.	In % v/h totaal	Totaal	Hiervan genoten onderwijs.	In % v/h totaal.
van 0—15 jaar	390	236	61	283	178	63
„ 16—30 „	827	279	35	296	240	84
„ 31—60 „	295	236	80	231	187	81
„ 61 j. en ouder	75	43	57	80	43	54
Totaal	1087	794	73	890	657	74

Het betrekkelijk aantal doofstommen op 10.000 van elk geslacht was 4.9 bij de mannen en 3.9 bij de vrouwen, welke percentages eenigszins kleiner zijn dan die der blinden. Veel grooter zijn echter in alle leeftijdsklassen de percentages der doofstommen, die onderwijs genoten of genoten hadden, welke percentages hier voor de mannen en de vrouwen ongeveer van gelijke grootte zijn. Het kleinst zijn zij bij de zeer jeugdige en zeer oude doofstommen van beide geslachten. Van de provinciën was de percentage der mannelijke doofstommen het grootst in Groningen (10) en het kleinst in Utrecht (2.5) en der vrouwelijke doofstommen in dezelfde provinciën, met respectievelijk 2.5 en 2 doofstommen op 10.000 van elk geslacht. De percentage der onderwijs genietende of genoten hebbende doofstommen was voor de mannen het grootst in Groningen (91) en het kleinst in Zeeland (48), en voor de vrouwen het grootst en het kleinst in dezelfde provinciën met respectievelijk 92 en 40 procent. Het is meer dan waarschijnlijk dat deze provinciale afwijkingen samenhangen met de mate waarin door inrichtingen in de verschillende provinciën voor de blinden en doofstommen is gezorgd.

Vermelding verdient nog, dat in 641 gemeenten des Rijks geene doofstommen en in 612 gemeenten geene blinden werden aangetroffen.

Vergelijkt men de cijfers van 1880 met die in 1860 verkregen (toen alleen het aantal blinden en doofstommen met onderscheiding naar geslacht en leeftijd gevraagd was), dan blijken de percentages der blinden eenigszins, en die der doofstommen sterk te zijn toegenomen. Het aantal blinden en doofstommen in de verschillende leeftijdsgroepen bedroeg in 1860:

	BLINDEN.		DOOFSTOMMEN.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
0—15 jaar	73	47	240	199
16—30 „	97	71	165	135
31—60 „	379	247	168	195
61 jaar en ouder	329	350	56	41
Totaal	878	715	629	570

De toeneming van het aantal blinden en doofstommen blijkt uit onderstaand overzicht:

Op 10.000 zielen in iedere leeftijdsklasse van elk geslacht kwamen voor:

	BLINDEN.		DOOFSTOMMEN.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
0—15 jaar	1.15	0.75	3.78	3.19
16—30 „	2.23	1.58	3.80	3.01
31—60 „	6.68	4.19	2.95	3.31
61 jaar en ouder	25.77	22.93	4.39	2.69
Totaal	4.97	3.94	3.57	3.14

	BLINDEN.		DOOFSTOMMEN.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
0—15 jaar	1.21	0.75	4.62	3.38
16—30 „	2.89	1.92	6.01	5.87
31—60 „	6.20	4.64	4.45	3.38
61 jaar en ouder	26.42	23.66	4.22	3.88
Totaal	5.11	4.27	4.88	3.90

Deze percentages in 1860 gelijk 100 stellende, bedroegen zij in 1880:

	BLINDEN.		DOOFSTOMMEN.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
0—15 jaar	105	100	122	106
16—30 „	129	122	158	195
31—60 „	93	111	151	102
61 jaar en ouder	102	103	96	144
Totaal	103	108	137	124

Behoudens een tweetal uitzonderingen blijkt derhalve het aantal blinden en doofstommen in alle leeftijdsgroepen toegenomen te zijn, en dat der doofstommen vooral in vrij sterke mate.

§ 10. Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijkenstaat.

Uit de ouderdomsstaten der bevolking in verband met de boven besproken staten der bevolking naar geslacht en burgerlijken staat, zijn achterstaande overzichten van den opbouw der bevolking bij de verschillende volkstellingen berekend; voor de beide laatste volkstellingen ook afzonderlijk voor de beide groepen van gemeenten in het Rijk.

Uit deze verschillende tabellen werd een elftal diagrammen bewerkt, hierachter opgenomen en voorstellende den opbouw der bevolking naar geslachten en leeftijds-klassen, en in iedere leeftijdsklasse naar den burgerlijken staat, bij de opvolgende volkstellingen. Voor de laatste twee volkstellingen werd tevens iedere der beide groepen van gemeenten in een afzonderlijk diagram voorgesteld.

I. De opbouw der bevolking in het Rijk bij de verschillende volkstellingen.

De volkstellingen van 1830 en 1840 hebben de personen van 10—19, van 50—64 en die van 65 en meer jaren niet verder onderverdeeld, zoodat eene juiste vergelijking tusschen de betrekkelijke sterkte der tot hen behorende 7 leeftijdsgroepen bij de opvolgende volkstellingen niet mogelijk is.

Constate en daardoor opvallende wijzigingen in den opbouw der bevolking doen zich over het algemeen niet voor. De percentages der verschillende leeftijdsgroepen dalen en stijgen beurtelings, zonder dat men in haren loop in het algemeen regelmaat kan ontdekken, terwijl de afwijkingen van volkstelling tot volkstelling in den regel weinig belangrijk zijn.

Een enkele maal wordt hierop een uitzondering gemaakt. Zoo is de percentage der 20—24 jarigen van 1859 op 1869 vrij sterk teruggedaan, zoowel bij de mannen als bij de vrouwen. Het aandeel der personen van 10—19 jaar in de totale bevolking van ieder geslacht, dat van 1840 tot 1869 geregeld en niet onbelangrijk verminderde, is sedert weder vrij krachtig toegenomen. Ook de percentages der 50—64 en boven 65 jarigen zijn sedert 1830 zoowel bij de mannelijke als bij de vrouwelijke bevolking niet onbelangrijk toegenomen. Opmerkelijk is het, dat vrij geregeld de loop der percentages bij de mannelijke en vrouwelijke bevolking ongeveer dezelfde is.

Waar voorts de percentages der beneden 20jarigen, met eene enkele uitzondering, bij de mannen grooter zijn dan bij de vrouwen, is met die der boven 50 jarigen juist het omgekeerde het geval.

In de percentages der personen, die in iedere leeftijdsgroep gehuwd, ongehuwd of in weduwenstaat waren, blijken van volkstelling tot volkstelling grootere verschillen te bestaan, welker bespreking hier echter te ver zou voeren.

II. Opbouw der bevolking in de beide groepen van gemeenten bij de laatste twee volkstellingen.

De verschillen zoowel tusschen de twee groepen van gemeenten als tusschen de uitkomsten der beide volkstellingen zijn hier meer in het oogvallend dan bij de Rijksbevolking, terwijl ook de overeenstemming tusschen den loop der percentages bij de beide geslachten hier meer stoornis ondervindt.

Mannelijke bevolking. Terwijl de percentages der 5—14 jarigen en der boven 45 jarigen in de voornaamste gemeenten in 1879 kleiner waren dan in de overige, wordt in de andere leeftijdsklassen het omgekeerde waargenomen. Bij de telling van 1889 was deze verhouding dezelfde gebleven, uitgezonderd de groep der 5—9 jarigen, die toen in de voornaamste gemeenten sterker vertegenwoordigd was.

Vrouwelijke bevolking. De verschillen in percentage der onderscheiden leeftijdsgroepen in de voornaamste en overige gemeenten zijn hier grooter dan bij de mannelijke bevolking. De percentages van de groepen der 0—19 jarigen waren in 1879 in de groote gemeenten aanmerkelijk kleiner dan in de overige, alle overige percentages in de eertgenoemde groep van gemeenten grooter.

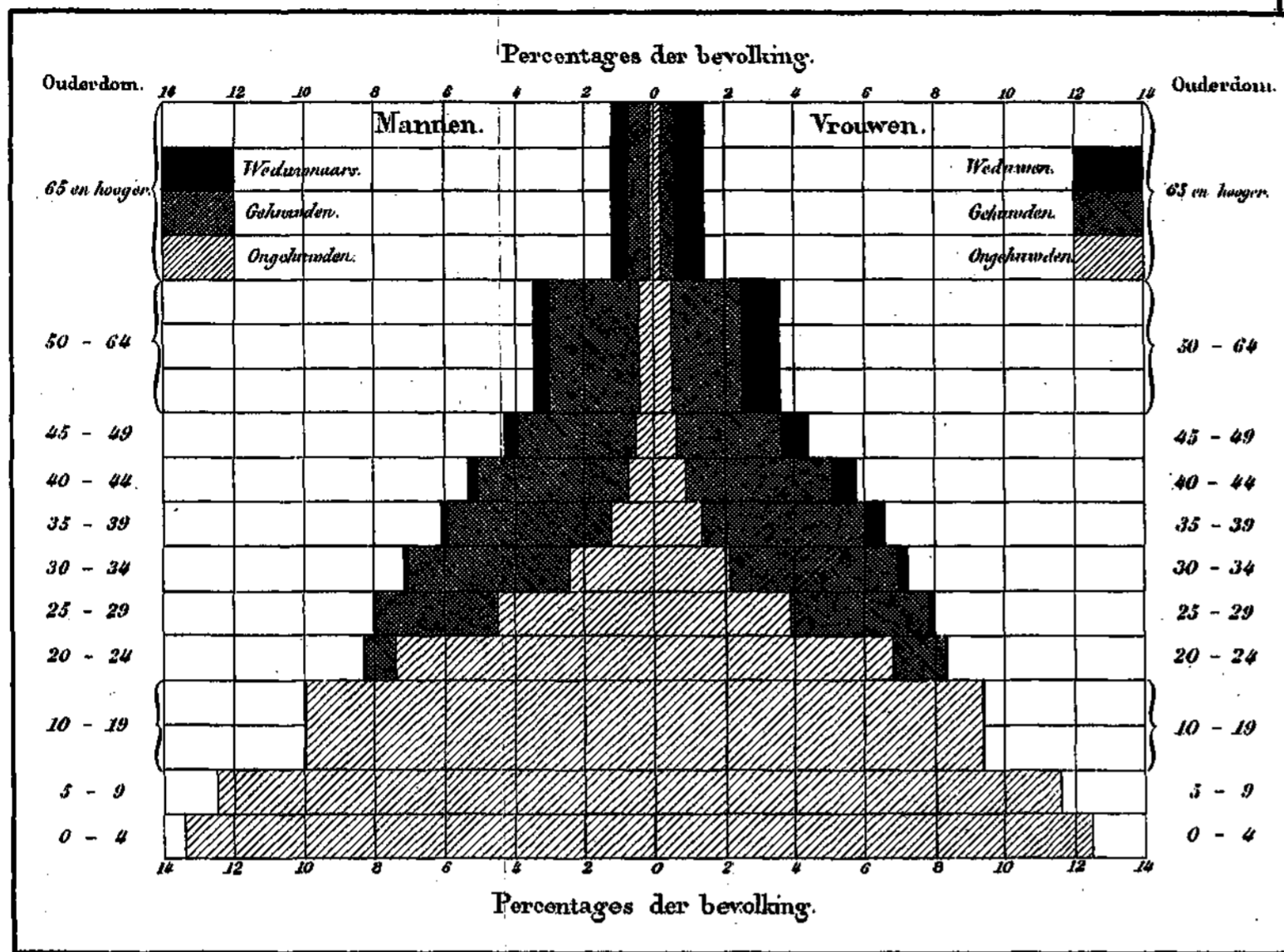
In 1889 was deze verhouding, voor zooveel aangaat de beneden 20 jarigen, dezelfde gebleven, de groepen der 50—59 en 70—79 jarigen waren toen echter in de kleinere gemeenten sterker vertegenwoordigd dan in de grootere.

De stijging der percentages van de 10—19 en der boven 50 jarigen, die boven werd genoemd, wordt mede waargenomen in de beide groepen van gemeenten en zoowel bij de mannen als bij de vrouwen, met uitzondering van de groep der 50—64 jarigen, welker percentage in de voornaamste gemeenten bij beide geslachten iets terugging. Ook het verschil in percentage ten gunste der mannen bij de groepen der jeugdigen, en ten gunste der vrouwen bij de groepen der ouderen, wordt in de beide complexen van gemeenten geconstateerd.

Wat de percentages der gehuwden en ongehuwden aangaat, blijken die der gehuwde mannen in de groote gemeenten hooger te zijn dan in de overige, terwijl bij de vrouwen de percentages der gehuwden omgekeerd in de kleinere gemeenten grooter zijn, en zulks in alle leeftijdsklassen.

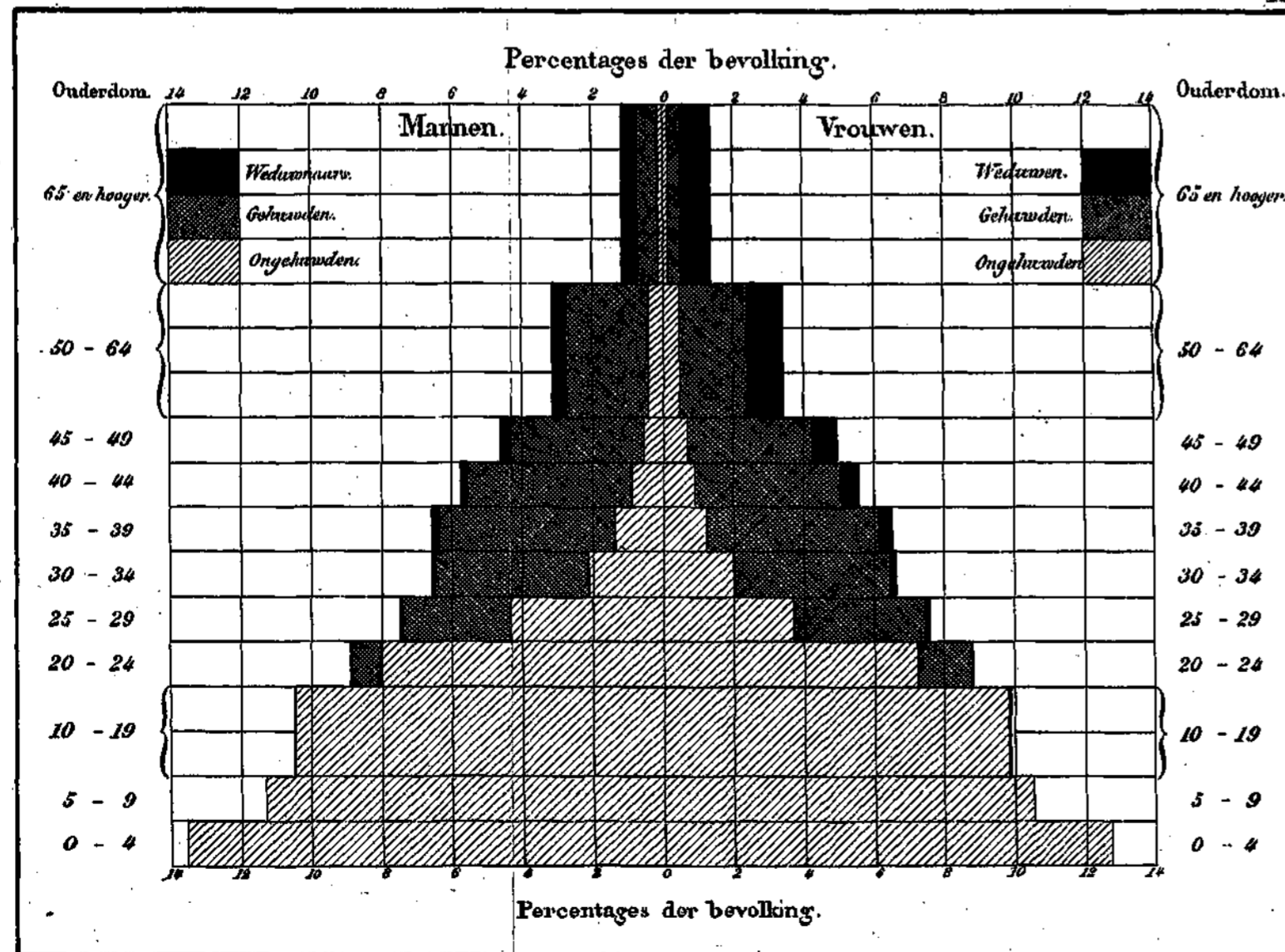
De percentage der gehuwden was zoowel in de groote als in de overige gemeenten in 1879 het grootst bij de mannen in de groep der 45—49 jarigen en bij de vrouwen in die der 40—44 jarigen. In 1889 was hierin in zoover wijziging gekomen, dat in de groote gemeenten de percentage der gehuwden het grootst was bij de mannen in de groep der 40—44 jarigen en bij de vrouwen in die der 35—39 jarigen.

Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Het Rijk op 1 Januari 1830.

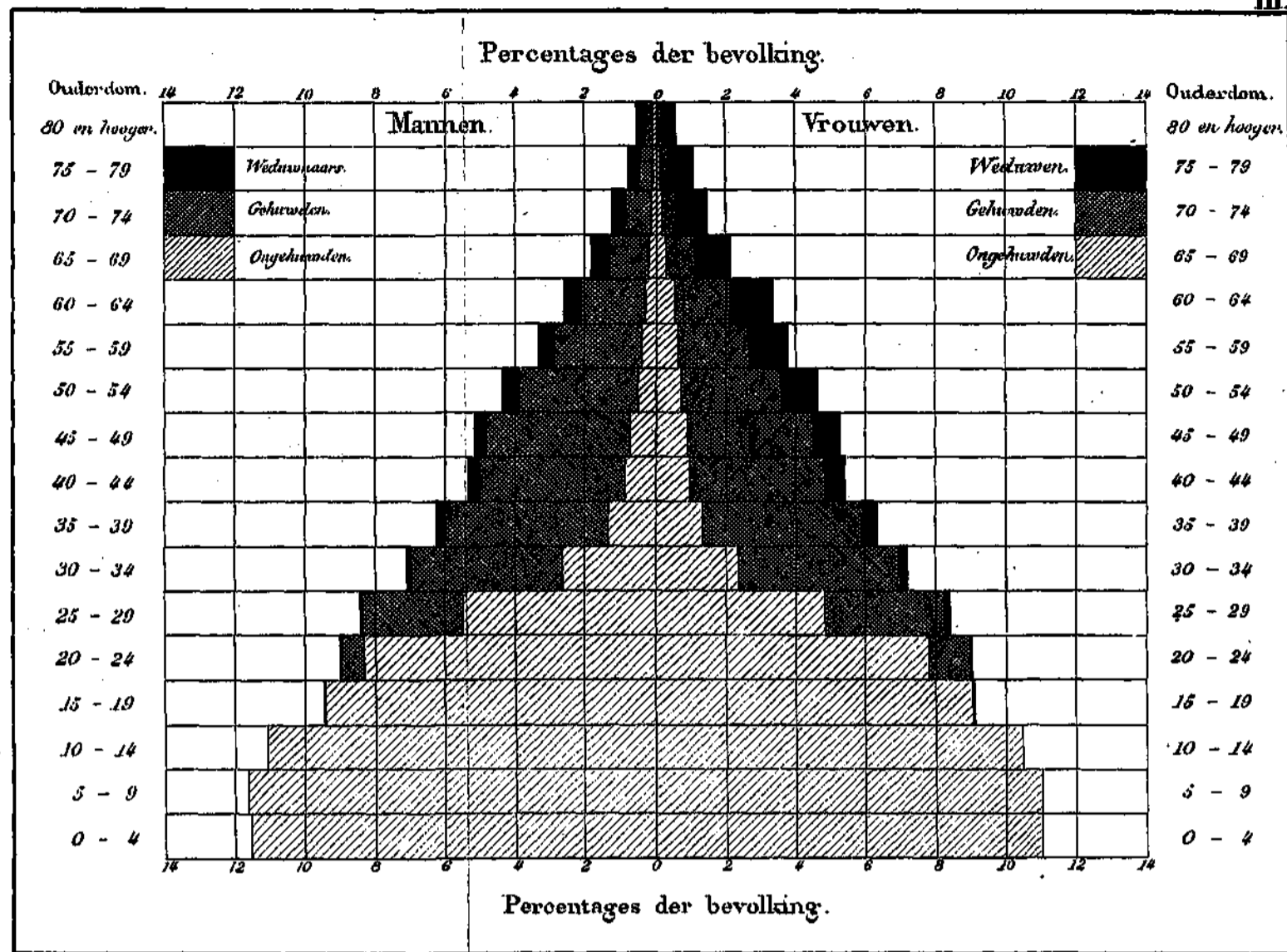
Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Het Rijk op 1 Januari 1840.

II.

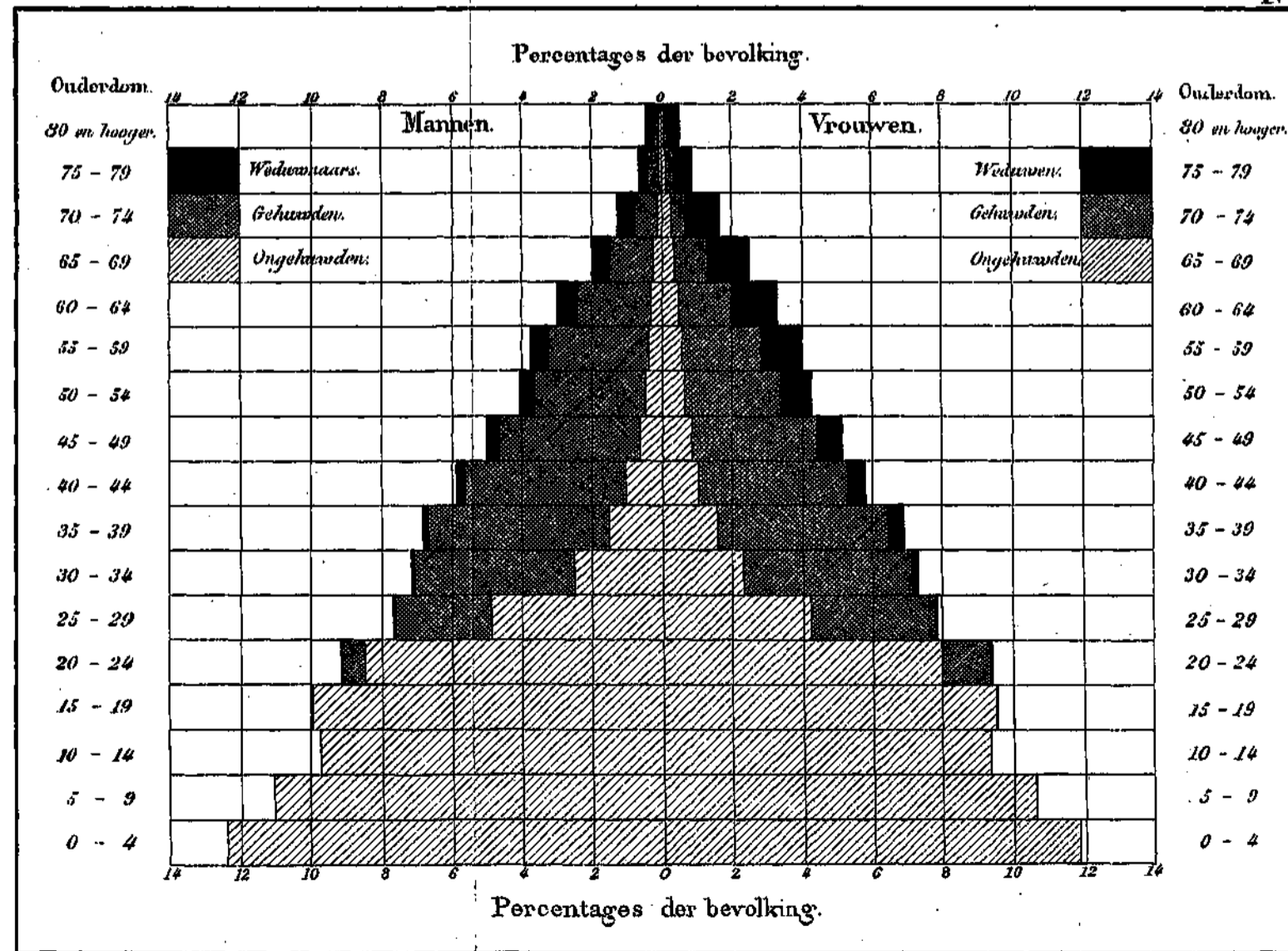
Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Het Rijk op 19 November 1849.

III

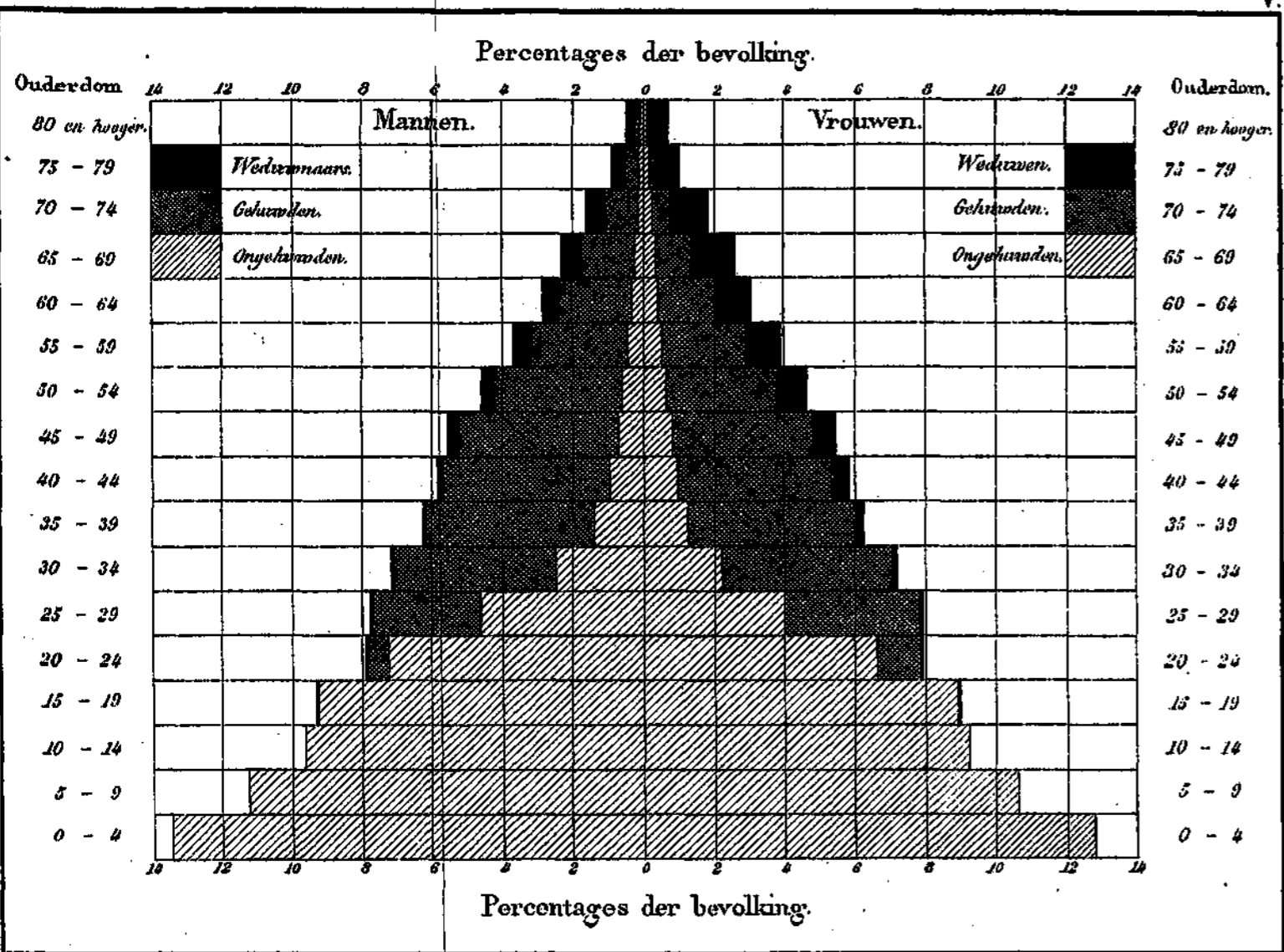
Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Het Rijk op 31 December 1859.

IV

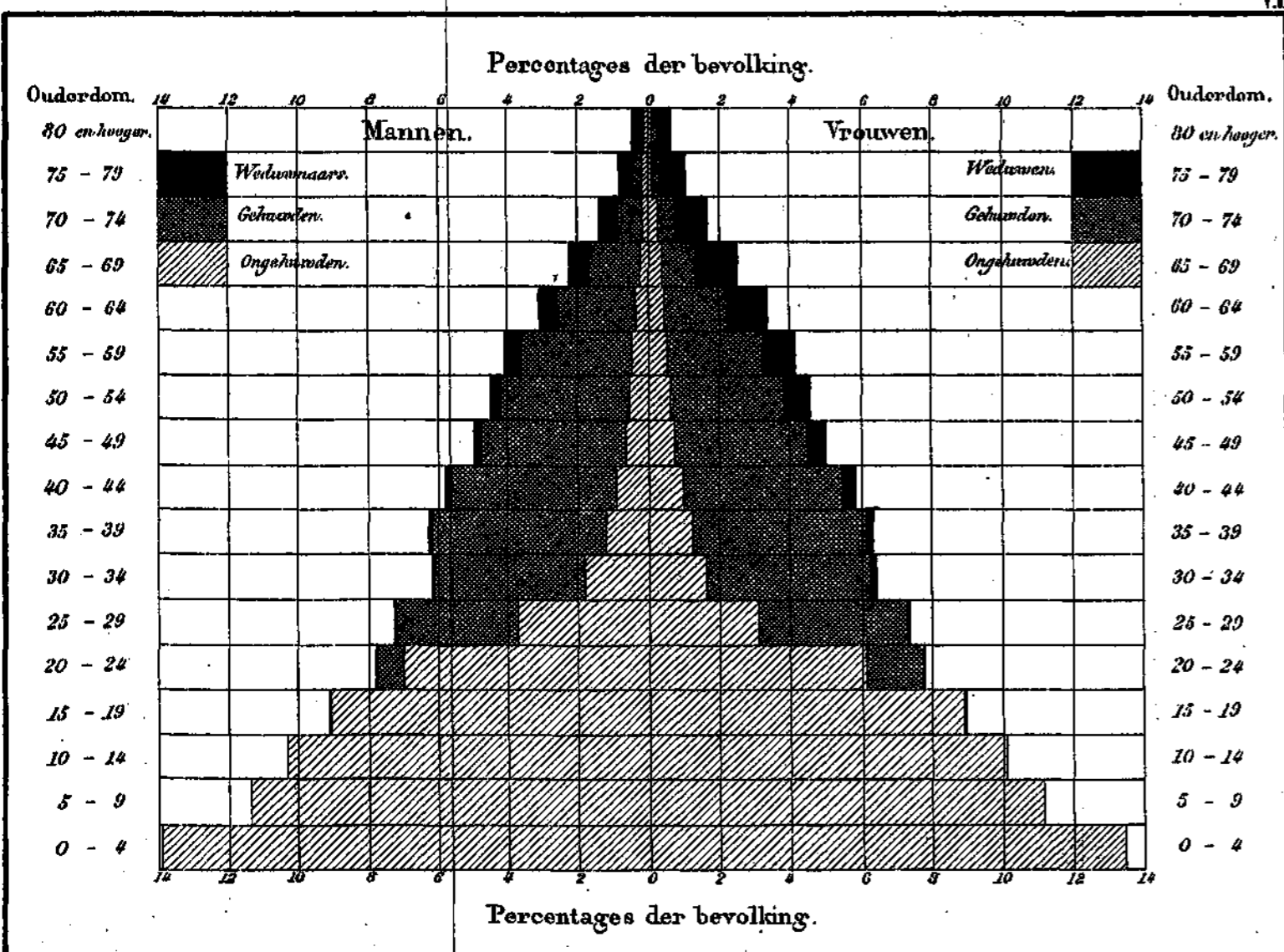
Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Het Rijk op 1 December 1869.

V.

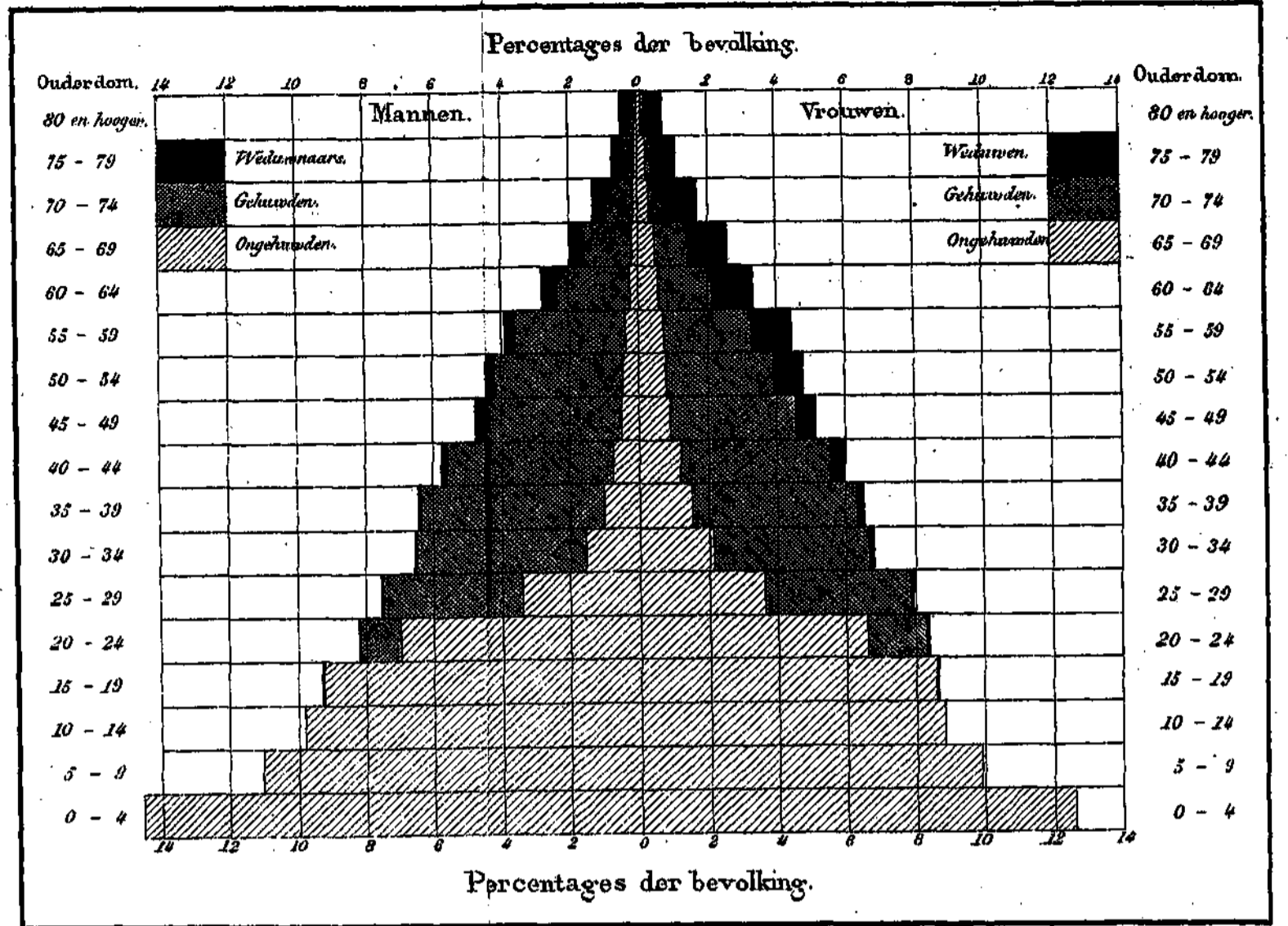
Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Het Rijk op 31 December 1879.

VI.

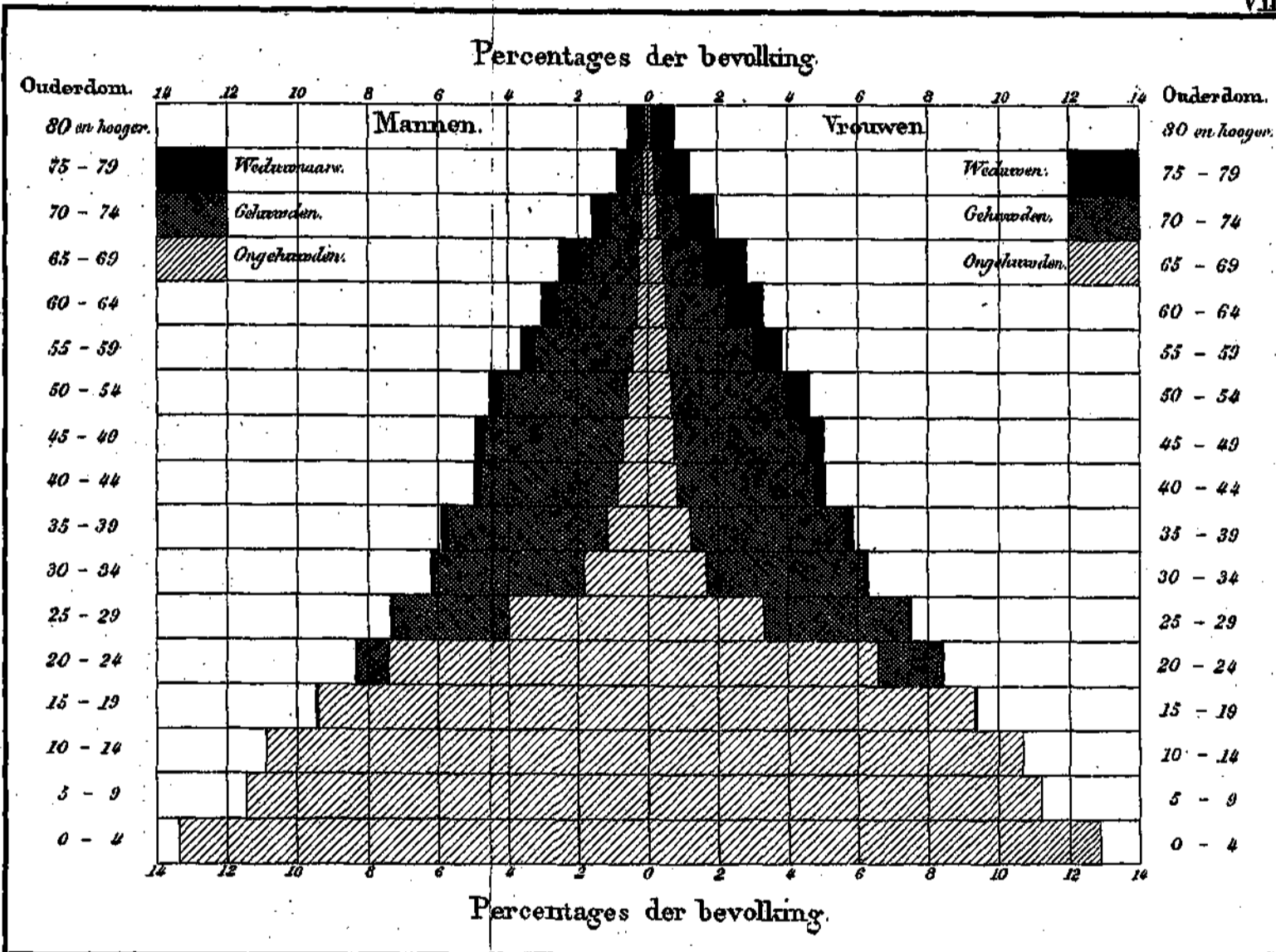
Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Gemeenten met 20 000 of meer inwoners op 31 December 1879.

VIII

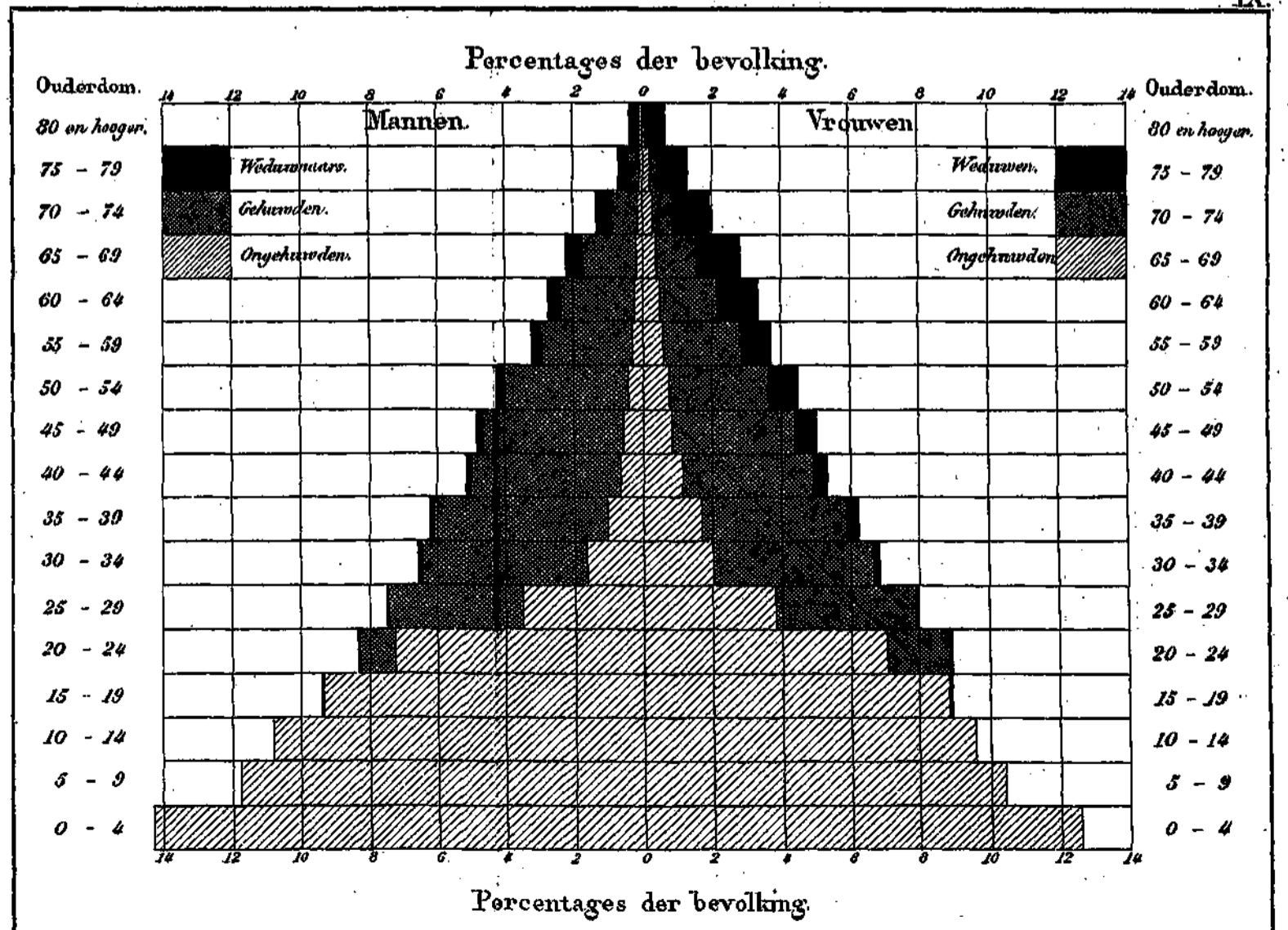
Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Het Rijk op 31 December 1889.

VII

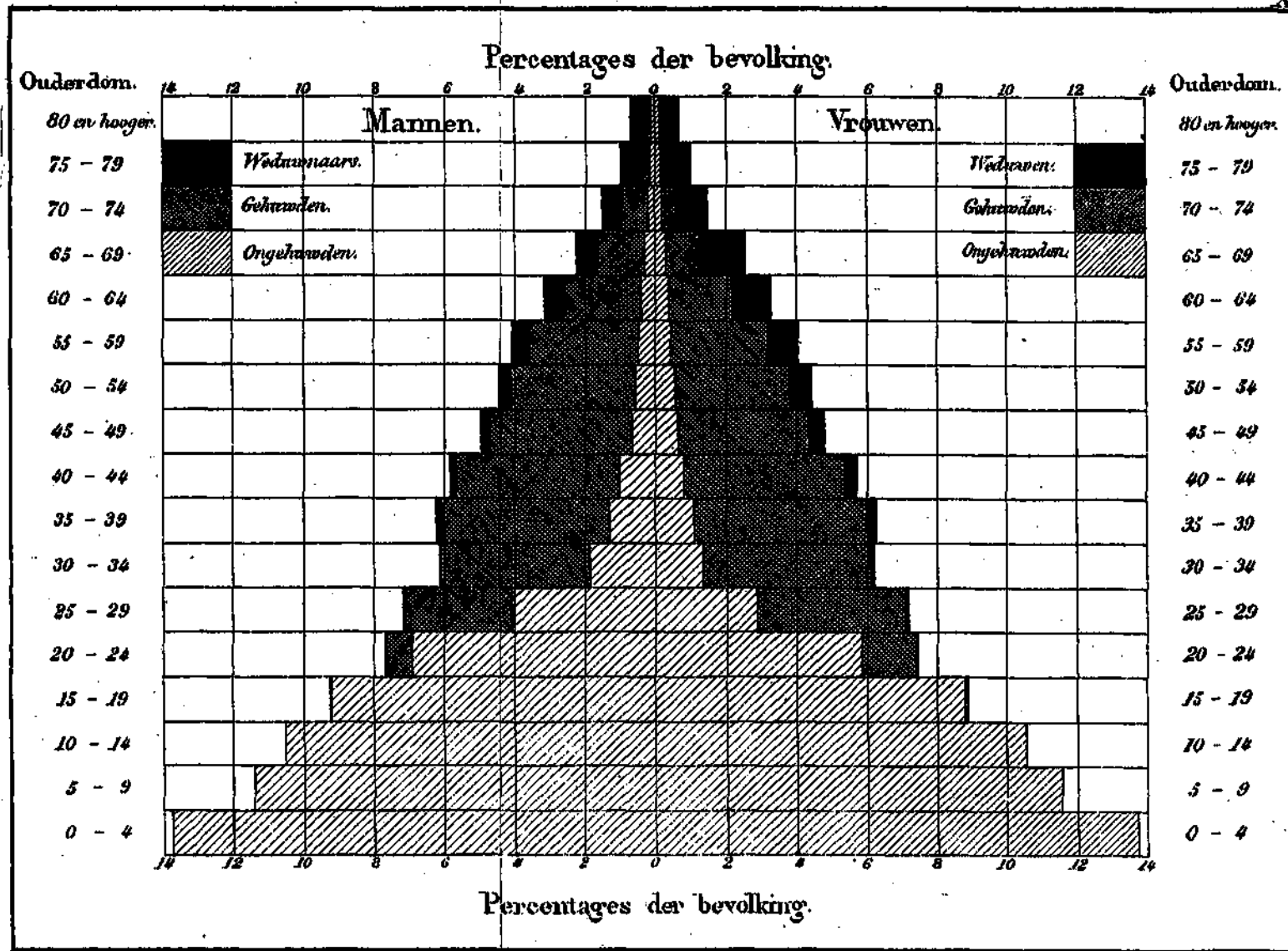
Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Gemeenten met 20 000 of meer inwoners op 31 December 1889.

IX

Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Gemeenten beneden 20 000 inwoners op 31 December 1879.

X

Opbouw der bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat.
Gemeenten beneden 20 000 inwoners op 31 December 1889.

XI

